TÜRKÇEDE PARADOKS

Teori ve İnceleme

Rabia Leyla BAĞ

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2023

TÜRKÇEDE PARADOKS

Teori ve İnceleme

Rabia Leyla BAĞ

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2023

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Rabia Leyla BAĞ tarafından hazırlanan TÜRKÇEDE PARADOKS (Teori ve İnceleme) başlıklı bu çalışma (02.01.2023) tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Doç. Dr. Ferdi BOZKURT

Üye Prof. Dr. Erdoğan BOZ

(Danışman)

Üye Doç. Dr. Fatih DOĞRU

ONAY

Doç. Dr. Oytun MEÇİK

Enstitü Müdürü

…../……/….

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması hâlinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Rabia Leyla BAĞ

İMZA

ÖZ

TÜRKÇEDE PARADOKS (Teori ve İnceleme)

BAĞ, Rabia Leyla

Yüksek Lisans-2023

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Felsefeden beslenen paradoks; mantık, matematik, ekonomi ve edebiyat gibi pek çok bilim alanına konu olmuş bir terimdir. Paradoks, bir önerme veya ifadenin doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde de doğru çıkması durumudur. Paradoks, içinde karşıtlık ve çelişkiyi bir arada barındırır. Özellikle dinî şiirlerde karşımıza çıkan bu karşıtlık ve çelişkinin hâkim olduğu paradoksal ifadeler, şairin Allah'a duyduğu aşktan dolayı istiğrak hâlinde gayriihtiyari söylediği sözlerdir. Söylenen sözler görünüşte anlamsız gibi görünse de paradoksal ifadeler, derin bir anlam hazinesine sahiptir.

Mantıki paradokslarda iki tümcenin karşıtlığı ve çelişikliğinin bir kısır döngüye girmesi söz konusu iken paradoksal anlatımlarda zıtlıklardan doğan çelişkinin ötesindeki anlamı ortaya çıkarmak paradoksun bir anlamlılık ifade ettiğini gösterir. Bu yüzden paradoksal anlatımlarda çelişki sadece görünüştedir, anlam ise derinlerdedir. Sözde anlamsızlığın da bir anlamlılık ifade ettiğini gösteren paradoks, diğer edebî sanatlardan farklı olarak şair veya yazarların insan dilinin yetersizliği ve sınırlılığından dolayı tercih edilen edebî bir sanat ve biçemdir.

Anahtar Kelimeler: paradoks, karşıtlık, çelişki, oksimoron, paradoksal ifadeler, paradoks türleri, şiirde paradoksal ifadeler.

ABSTRACT

PARADOX IN TURKISH (Theory and Analysis)

BAĞ, Rabia Leyla

Master Degree, 2023

Department of Turkish Language and Literature

Field of Turkish Language

Advisor: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Paradox, fed by philosophy, is a term that has been the subject of many fields of science such as logic, mathematics, economics and literature. Paradox is when a proposition or statement turns out to be false when accepted as true, and true when considered false. Paradox, contains contradiction and contradiction together. Paradoxical expressions in which this contrast and contradiction dominate, especially in religious poems, are the words that the poet voluntarily utters because of the love they feel for Allah. Although the spoken words may seem meaningless on the surface, paradoxical expressions have a deep treasure of meaning.

While in logical paradoxes, the opposition and contradiction of two sentences enter into a vicious circle, in paradoxical expressions, revealing the meaning beyond the contradiction arising from the contradictions shows that the paradox expresses a meaningfulness. Therefore, in paradoxical narratives, the contradiction is only apparent, while the meaning is deep. Paradox, which shows that meaninglessness also expresses a meaningfulness, is a literary art and style that is preferred due to the inadequacy and limitation of the human language of the poet or writer, unlike other literary arts.

Keywords: paradox, opposition, contradiction, oxymoron, paradoxical expressions, types of paradox, paradoxical expressions in poetry.

İÇİNDEKİLER

ÖZ ……...iv
ABSTRACT..... v
TABLO LİSTESİ.....viii
ŞEKİL LİSTESİ.....viii
KISALTMALAR ix
ÖN SÖZ x
0. GİRİŞ..... 1
0.1. Problemi 1
0.2. Konusu 1
0.3. Amacı 1
0.4. Önemi 1

1. BÖLÜM PARADOKS (Terim, Tanım, Tasnif)

1.1. Paradoks Kavramı 3
1.1.1. Paradoks Teriminin Kökeni ve Tanımı 3
1.1.2. Edebî Sanat Olarak Paradoks 7
1.1.3. Biçem Olarak Paradoks..... 11
1.1.4. Paradoks ile İlişkili Kavramlar..... 14
1.1.4.1. Karşıtlık..... 14
1.1.4.2. Antinomi 19
1.1.4.3. Tezat..... 22
1.1.4.4. Oksimoron..... 24
1.1.4.5. İroni 26
1.1.4.6. Mecaz 29
1.1.4.7. Çelişki 30
1.2. Bilim Alanlarında Paradoks..... 33
1.2.1. Felsefede Paradoks..... 33
1.2.2. Mantıkta Paradoks..... 36
1.2.3. Fizikte Paradoks 38
1.2.4. Ekonomide Paradoks..... 41
1.2.5. İlahiyatta Paradoks 43
1.2.6. Sosyolojide Paradoks 45

1.2.7. Edebiyatta Paradoks 46
1.3. Paradoks Türleri 48
1.3.1. Yalancı Paradoksu 48
1.3.2. Kuzgun Paradoksu 49
1.3.3. Yığın Paradoksu 50
1.3.4. Heteroloji Paradoksu 51
1.3.5. Bilen Paradoksu 52
1.3.6. Sağlamlık Paradoksu 53

2. BÖLÜM İNCELEME

2.1. Şiirde Paradoks 54
2.1.1. Dinî Şiirlerde Paradoksal İfadeler 55
2.1.2. Yalancı Paradoksu Bağlamında Şiirde Paradoks 63
2.1.3. Modern Şiirde Paradoksal İfadeler 65
SONUÇ 68
KAYNAKÇA 70
TERİMLER DİZİNİ (Türkçe-İngilizce) 76
TERİMLER DİZİNİ (İngilizce-Türkçe) 77

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Yakın Kavramların Paradokstan Farkı…….34

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Paradoksun Diğer Kavramlarla İlişkisi……22

KISALTMALAR

-	**: veya**
akt.	**: aktaran**
bk.	**: bakınız**
c.	**: cilt**
çev.	**: çeviren**
ed.	**: editör**
haz.	**: hazırlayan**
İng.	**: İngilizce**
MEB	**: Milli Eğitim Bakanlığı**
MÖ	**: milattan önce**
Ör.	**: Örneğin**
TS	**: Türkçe Sözlük**
vb.	**: ve benzeri**
vd.	**: ve diğerleri**
vs.	**: ve saire**
yy.	**: yüzyıl**

ÖN SÖZ

Paradoks, görünüşte bir önerme veya ifadenin hem doğru hem yanlış olduğunu söyleyip mantık ilkelerinden biri olan üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesini yok saymaktadır. Farklı bilim alanlarında da karşımıza çıkan paradoks, edebiyatta özellikle dini şiirlerde sıkça karşılaşabildiğimiz bir terimdir.

Paradoks, ilk bakışta anlamsızlık ifade etse de incelenip yorumlandıktan sonra sözde anlamsızlığın da bir anlamlılık ifade ettiğini gösterir. Görünüşte anlamsız gibi görünen paradoksal ifadeler, diğer edebî sanatlardan farklı olarak şair-yazarın bilinçli olarak oluşturduğu ifadeler değildir. Aksine insan dilinin sınırlılığı ve yetersizliğinden dolayı başvurulan anlatımlardır.

Paradoks literatürüne bakıldığında, yabancı dilde yazılmış kaynakların sayısının oldukça fazla olduğu; Türkçe yazılmış kaynaklarda ise konunun tüm ayrıntılarıyla bir bütün olarak ele alınmadığı, konuya yalnızca bir bölüm olarak yer verildiği veyahut kısaca değinildiği gözlenmiştir. Bu çalışma, paradoks konusuna dair teorik bilgileri toplamayı ve bir inceleme örneği ile konuyu daha anlaşılır hâle getirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle faydalı olabilmek için elinden gelenin fazlasını sunan ve gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli hocam Prof. Dr. Erdoğan Boz'a teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum. Lisansüstü eğitim sürecimde farklı bakış açıları kazanmamı ve aktardıkları bilgiler ile yetişmemi sağlayan değerli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Bu zorlu süreçte arkamda duran, bana güvenen ve desteklerini her zaman yanı başımda hissettiğim sevgili eşime ve aileme yürekten teşekkür ederim.

Rabia Leyla BAĞ

Ocak 2023-Eskişehir

0. GİRİŞ

0.1.Problemi

Paradoks, nedir? Paradoks bir edebî sanat mı yoksa bir biçem midir? Paradoks ile yakın anlamlı terimler arasındaki fark nedir? Farklı bilim alanlarındaki tanımların içeriği nasıldır? Türleri nelerdir? Türkçe edebiyat metinlerinde paradoks üzerine inceleme yapılmış mıdır? Bu sorular tezin problemini oluşturmaktadır.

0.2. Konusu

Paradoks teriminin tanımı üzerinde ayrıntılı bir araştırma yapmak ve farklı kaynaklardan elde edilen verileri birleştirerek geniş bir açıklama yapmak, paradoksun metin dilbilimdeki yerini betimlemek, paradoks ile yakın anlamlı olan *karşıtlık, antinomi, tezat, oksimoron, ironi, mecaz, çelişki ve karşıtlam* gibi terimleri karşılaştırarak açıklamak, farklı bilim alanlarının paradoks kavramına getirdikleri açıklamaları vermek, ayrıntılı şekilde paradoks türleri hakkında bilgi vermek, paradoksal ifadelerin şiir üzerinden incelemesi yapmaktır.

0.3. Amacı

Paradoksun tanımı konusundaki karışıklığı gidermek, paradoksun metin dilbilimindeki yerini betimlemek, paradoks ve yakın anlamlı terimler arasındaki ayrımı açıkça ortaya koymak, paradoksal ifadeler içeren Türkçe şiir örneklerini incelemek ve yorumlamaktır.

0.4. Önemi

Paradoks birçok bilim alanında başat bir terim olarak kullanılmaktadır. Özellikle felsefe ve mantıkta kullanımı ileri düzeydedir. Bununla birlikte fizik, ekonomi, ilahiyat ve sosyoloji gibi bilim alanlarında paradoks önemli bir yer tutmaktadır. Edebi metinlerinde ister bir edebî sanat ister bir biçem olarak kabul edilsin çok etkili bir konuma sahiptir. Paradoks özellikle anlamı pekiştirmek için kullanıldığı gibi kapalı ve dolaylı anlatım yolunu seçen ve okuyucusunu düşündürmeyi tercih eden şair ve yazarların çokça kullandığı bir sanat/biçemdir.

0.5. Yöntemi

Bu çalışmada öncelikle paradoks ile ilgili olarak yukarıda dile getirilen soru ve sorunları çözmek üzere *teorik bir alt yapı* oluşturulacaktır. Oluşturulan alt yapıdan

yola çıkılarak bir *metin incelemesi* yapılacaktır. Şiir dili paradoksal ifadelere daha uygun olduğu için şiir tercih edilmiştir.

1. BÖLÜM PARADOKS (Terim, Tanım, Tasnif)

1.1. Paradoks Kavramı

1.1.1. Paradoks Teriminin Kökeni ve Tanımı

Paradoks (İng. paradox), felsefi bir terim olarak başta felsefe, mantık, dil, din, fizik ve ekonomi gibi birçok bilim alanına konu olmuş ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Farklı alanlara araştırma konusu olan paradoksun çeşitli tanımları bulunmaktadır.

Paradoks teriminin kökeni Antik Yunancaya dayanmaktadır. Grekçe *para* "ötesinde, dışa karşı, karşısında" ve *doxa* "düşünce, inanç, kabul" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan ve İngilizce karşılığı "paradox", Fransızca karşılığı "paradoxe", Grekçe "paradoxon" ve Latince "paradoxum" olan paradoks, çelişen ve birbirinin karşıtı iki düşünce anlamındadır. Grekçe kökenli sözcük Latinceye "paradoxus" olarak girmiş ve daha sonra 17. yüzyılda batı dillerinde yer almaya başlamıştır (Durmaz, 2014: 48). Paradoks, Osmanlı Türkçesinde *tenakuz* **"**çelişme, insanın bir sözü ötekini çürütmesi, bir sözü ötekine uymaması, karşıtlık, zıddiyet" (Devellioğlu, 1999: 1076) sözcüğüyle Türkiye Türkçesinde ise *çatışkı, çelişme, çelişki, yanıltma, yanıltmaç kelimeleriyle* ifade edilmiştir.[1]

Paradoks, ilk olarak Antik Yunan'da yaygın düşünceye aykırı görüşü dile getirmekte ve özellikle Parmenides'le Zenon'un aporia'larıyla (çıkmazlık) antinomia'larında (çatışkı) örneklenmiştir (Hançerlioğlu, 1978: 147). Dolayısıyla paradoksun tarihi seyrinin MÖ IV. yy.'da başladığı söylenebilir. Büyük bir olasılıkla Megara Okulu temsilcisi Miletli filozof Eubulides (MÖ IV.) ya da Elealı Zenon (MÖ 490-430) tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra oluşturulan tüm paradokslar, yapısal olarak bu filozofların ortaya koyduğu paradoksların benzerleridir. Yani bunlardan sonra ne kadar paradoks geliştirilirse geliştirilsin öz itibarıyla problem aynı kalmıştır (Moline, 1969:393-407'den akt. Durhan, 2019: 25).

İlk çağlarda polemik maksadı ile öne sürülen ve bir düşünceye itiraz ya da bir düşünceyi savunmak amacı taşıyan paradokslar zamanla bir mantık problemi, dahası bir dil problemi olarak görülmüştür. Atina Okuluna mensup Platon ve Aristoteles gibi filozoflar mutlak hakikatin peşindeydiler. Bunların tam karşısında yer alan Megara Okulu mensubu Megara'lı Euklides, Sinoplu Diogenes ve Stilop gibi

[1] Türkçe yazılmış kaynaklarda konunun tüm ayrıntılarıyla bir bütün hâlinde ele alınmadığı veya konuya yalnızca bir bölüm olarak yer verildiği gözlemlendiği için paradoks, tez konusu olarak tercih edildi.

filozoflar, "yalancı" paradoksunu Atina Okulunun mutlak hakikat fikrine itiraz niteliğinde ileri sürmüşlerdir. Dilin mantıki yapısına ilişkin olan bu paradoks şu şekildedir: “Kendisi de Giritli olan Epimenides "Bütün Giritliler yalancıdır" der. Giritli Epimenides yalan söylüyorsa bu söylediği ifade doğru olamaz. O hâlde o, doğru söylüyor demektir. Eğer doğru söylüyorsa, söylediği bu ifade doğrudur. O hâlde o, yalan söylüyor demektir (Durhan, 2019: 25). Giritli olan Epimenides’in yalan mı yoksa doğru mu söylediği anlaşılamamakta ve çelişki içermektedir. Doğru söylediği kabul edildiği zaman yalan, yalan söylediği kabul edildiği zaman doğru söylediği görülmektedir. Dildeki bu muğlaklık da kişiyi çıkmaza götürmektedir. Paradoksal ifadeler, üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesini yerle bir etmektedir. Çünkü paradoksal ifadelerde öne sürülen bir düşünce, ne doğrudur ne yanlıştır yani üçüncü bir hâlin mümkün olduğunu göstermektedir: **belirsizlik.**

Eldeki kayıtlara göre paradoksun en eski tanımı (1606 tarihli İngilizce tanımı) şu şekildedir: “Paradoks, sanki birisinin dünyanın kendi ekseni etrafında dönüp, güneşin hareketsiz durmakta olduğunu iddia etmesi gibi, izin verilmiş yaygın düşünceye karşı olarak sürdürülmüş bir fikirdir.” (Sorensen, 2003: 224). “Bu tanımlamayla zamanındaki tüm çelişkili görünümüne rağmen, Kopernik’in ileri sürdüğü argüman kanıtlanıp bir gerçek olarak kabul edildiği için, Kopernikçi Paradoks artık bir paradoks olmaktan çıkmıştır” (Durmaz, 2014: 49).

Paradokslar mantıksal doğruluk değeri esas alındığında ve aynı anda açıkça ispatlandığında çürütülen, çürütüldüğünde ispatlanan mantıksal bir zorunluluk getirmektedir (Lacey, 1986:170). “Paradoksun içerisinde doğru ve yanlış değer taşıyan ancak genel kabullere karşı ileri sürülen iddialar ve onlara ters düşen ifadeler olduğunu söyleyen Cevizci’ye (2003: 317) göre paradoks, ‘genel inançlara aykırı düşen önerme, sezgisel olarak kabul edilmiş olan öncüllerden yola çıkarak, bu öncüllerden tümdengelimsel akıl yürütme ile ya bir çelişki yani doğru olamayan ya da temel inançlara aykırı olan bir sonuç çıkarma durumu’ olarak tanımlarken paradoksun genel inançlara, kabullere aykırı olsa da doğru gözüken bir yönü olduğunu ifade etmektedir”(Şahin, 2021: 159).

Türkçe Sözlük’te paradoks, “düşünceler arasında tartışmaya açık, kesin bir yargı içermeyen karşıtlık, aykırı düşünce”[2] olarak tanımlanmaktadır. Paradoksu,

[2] https://sozluk.gov.tr/ (12.03.2022)

Timuçin (2004: 107) "içinden çıkılmaz mantıksal güçlük, aynı soruya karşılık olan ve aralarında çelişmekle birlikte her biri ayrı ayrı geçerli olabilecek gibi görünen iki görüş" olarak tanımlamaktadır. Paradoks, "geçerli kanı ya da inanca karşıt bir ifade veya ilke"dir (Kainz, 2006: 266).

Pek çok tanımı olan paradoks, bir önermenin, bir fikrin, bir iddianın veya bir ifadenin çıkarımı doğru görünürken yanlış olması ya da yanlış görünürken doğru olması ve bu çıkarımların birbirleriyle çelişik olması durumudur. Dilde ve düşüncede çatışkının veya çelişkinin varlığı paradoksu göstermektedir. "Platon *Menon* diyaloğunda Sokrates 'İnsan ne bildiği şey üzerine ne de bilmediği şey üzerine araştırma yapabilir; çünkü eğer biliyorsa, araştırma yapmaya gereksinimi yoktur; eğer bilmiyorsa bilmediği konuyu araştıramaz çünkü neyi araştıracağını bilmiyordur' sözleriyle, dil kullanımında olduğu kadar düşünme sürecinde de çatışkıların varlığını göstermektedir" (Cengiz, 2007: 78).

Matematikçi ve mantıkçı Bertrand Russell, paradoksun bir kısır döngü olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir (Durmaz, 2014: 50): "Kaçınılması gereken paradokslar incelendiğinde görülür ki, hepsi belirli türdeki kısır döngüden meydana gelir. Söz konusu kısır döngüler, bütünlüğün o bütünün terimleriyle tanımlanabilir üyeler olması varsayımından kaynaklanır".

"Bu cümle yanlıştır." önermesi anlamlılık ölçütleri olan doğruluk, tutarlılık ve geçerlilik ilkelerine göre değerlendirildiğinde önermenin bir paradoksal ifade olduğu ortaya çıkar. Bir ifade veya önerme ya doğrudur ya yanlıştır. Clark (2009: 88)'ın da ifade ettiği gibi paradoksta sorun, kendine göndermeli kullanımın, benim önermemi hem doğru hem yanlış kılarak çelişkiye yol açmasıdır. Çünkü önerme doğru ise yanlıştır, yanlış ise doğrudur "Bu cümle yanlıştır." önermesinde eğer cümle yanlış ise önerme doğru; eğer cümle doğru ise önerme yanlıştır. Bu durum, önermeyi bir kısır döngüye iter ve kısır döngü sonsuza kadar bu şekilde devam eder. Bu nedenle de "Bu cümle yanlıştır." önermesi, bir çelişkiyi, bir paradoksu ifade eder. Paradoks gibi görünen herhangi bir ifade, önerme veya fikir çelişkiden kurtulur, kanıtlanır ve onaylanırsa paradoks olmaktan çıkar. Çünkü paradokslar görünüşte çelişki içerir ve kanıtlanamaz veya herhangi bir deneyle ispatlanamaz, onaylanamaz. Bu nedenle de karşımıza çıkan bir paradokstur.

Fizikçi Al-Khalili (2012: xiii), *Paradoks* kitabında kilise sayısı yüksek olan şehirlerde suç oranlarının yüksek olduğunun bilindiğini ve bu durumun paradoksal bir duruma benzediğini fakat bu paradoksal durumun kolayca çözümlenebileceğini dile getirmiştir. Hem kilise sayısının hem de suç sayısının çok olmasının yüksek nüfusun doğal sonuçları olduğunu ayrıca A'nın B'ye yol açması ve A'nın C'ye yol açması, B ile C arasında bir nedensellik ilişkisi olmasını gerektirmediğini ifade etmiştir. Her çelişkili ifade veya aykırılık paradoks gibi görünse de çelişki çözümlendiği zaman paradoks ortadan kalkar. Çünkü paradoksta mutlak doğru yoktur. Yani bir ifade veya önerme aynı anda hem doğru hem yanlış ise o ifade paradoksal bir ifadedir.

> Paradokslar, tümcelerin kendilerine göndermede bulunmalarından dolayı ortaya çıkan çelişkili ifadelerdir. Tümcenin göndermesinin kendisi olması tümcede tutarsızlığı ve çelişkiyi ortaya çıkarır. Örneğin "Yalan söylüyorum." tümcesi görünüşte dil kurallarına uygun ve anlamlıdır. Fakat bu tümceyi söyleyen kişi kendisine göndermede bulunarak söylediği şeyin yalan olduğunu söylemektedir. Eğer tümcenin yanlış olduğu kabul edilirse tümce doğrudur. Eğer tümcenin doğru olduğu kabul edildiğinde tümce yanlıştır. Buradaki kısır döngü sürekli bu şekilde devam etmekte ve çelişki oluşturmaktadır (Cengiz, 2007: 78).

"Paradokslar, hem doğru hem de yanlış olma ihtimalini gündeme getirerek her iki olasılık üzerinde düşünüp bilginin değerinin sorgulanmasını ve bilgiyi her yönüyle etraflıca analiz etmemizi sağlayarak felsefi düşüncenin gelişmesini ilerletmek için oldukça elverişlidirler" (Hacınebioğlu, 2006: 111). Paradoks, bilgiyi çözümlememizi sağlarken bir yandan da zihni yorar ve zihni canlı tutar. Ayrıca zihne düşünme etkinliği yaptırır ve hayata daha farklı bakmamızı sağlar.

"Anlamın çatışkısı paradoks, yüzey yapıda çelişki içermesine rağmen derin yapıda keşfedilmeyi bekleyen gizemli büyük bir anlamlılığa sahiptir. Günlük dilin sınırlılığı, bireyi, ifade etmek istediği şeyi, kuralların dışına çıkarak söylemeye iter. Bu nedenle birey, mecaz ve sembolik ifadelerle bu sınırların zirvesine ulaşabilir. Belki de paradoks, söylenmek istenen şeyi örtük bir şekilde dile getirmenin en iyi yoludur; anlamın ötesidir. Elbette ki paradoks daha önce bahsettiğimiz bir kısır döngüden ibaret değildir. Eğer onu bir kısır döngüden ibaret olarak düşünürsek paradoksun tanımı için eksik olacaktır. İfadeler bazen dilin verdiği imkân

doğrultusunda bir kısır döngüye girse de bir anlamsızlığı dile getirmez" (Bağ, 2022: 82).

1.1.2. Edebî Sanat Olarak Paradoks

Paradoks, bir düşünceyi, savı savunmak veya bir düşünceye, sava karşı çıkmak için ilk defa tarih sahnesine çıksa da zamanla kullanım alanları değişmiş ve gelişmiştir. Birçok bilim alanına konu olan paradoks edebiyatta da kendi varlığını hissettirmiştir. Fakat paradoks, öz itibariyle aynı kalmıştır. Dil ve edebiyatta karşımıza çıkan paradoks, kimileri tarafından anlamsızlık olarak görülse de "bilinenin aksine veya ilave olarak bir edebî sanat olabilir mi, bir edebî sanat olarak kullanılmış mıdır veya kullanılabilir mi?" gibi soruları yanıtlamak ve bu konuya bir açıklama getirmek gerekir.

Paradoksal ifadeler dilsel açıdan incelendiğinde onların anlamlı olup olmadıklarına bakılır. Çelişikliğin, belirsizliğin ve tutarsızlığın hâkim olduğu bir ifade, görünüşte anlamsız gibi görünür. Bir ifadenin anlamsız gibi görünmesinin en önemli nedenlerinden biri insan dilinin yetersizliği ve sınırlılığıdır. Kullandığımız dil, her koşulda anlatılmak isteneni, dile getirmekte yetersiz / sınırlı kalabilir. Bu yüzden insan dilinin sınırlılığı, şairleri ve yazarları paradoksal ifadeler kullanmaya zorlar ve şair / yazar kendisini daha iyi ifade etmek için de mantıki kuralların dışına çıkıp anlamın gizli hazinesine ulaşmayı yeğler.

Dilsel anlatımlarda bazen çelişiklik ve belirsizliklerin olması olağandır. İnsan dilinin yetersizliği ve sınırlılığının bilincinde olan şair / yazar, yönünü başka tarafa çevirir ve dilin sınırının ötesine geçer. Dilin sınırının ötesine geçebilmek için de bir takım yollara başvurur. Başvurduğu yollardan biri edebî sanatlardır. Edebî sanatlarla şair, gayesini daha farklı bir söyleme biçimiyle dile getirir ve söylenmek istenen şey, edebî sanatlarla derin bir anlam kazanır. Derin bir anlam kazanan söz, herkesin anlayabileceği bir söz olmaktan çıkar. "Abartısız söylenebilir ki, herkesin anlayabileceği şiir sadece zayıf şairlerin işidir. Büyük şiirlerin girişleri, tunç kanatlı ve sağlamlaştırılmış şehir kapıları gibi sımsıkı kapalıdır" (Haşim, 1928: 4-13).

Çelişkili ve anlamsız görünen ifadeler, paradoksal ifadeler olarak düşünülmektedir. Fakat anlamsız görünen ifadelerde ya bilgi eksikliği vardır ya da anlama yetersizliği hâkimdir. Oysaki paradokslar böyle görünmesine rağmen anlamsız değildirler. Anlam, sadece görüneni anlatmaz, kapalı bir anlatım ile gizliliği

de yeğler. Böylece anlam etkileyici ve güçlü olur. Şair, anlamı etkileyici kılmak ve güçlendirmek için bazen paradoksal ifadelere başvurur ve bunu yaparken de paradoksal ifadeleri farklı bir boyuta taşıyıp ona yeni bir görünüm kazandırır: **edebî sanat.**

Edebiyatta paradoksu bir edebî sanat olarak kullanmak, düşünülenin aksine çok daha güçlü bir anlamı işaret eder. Etkileyici ve güçlü bir anlamı, paradoksal ifadelerle dile getirmek, her şair veya yazarın yapabileceği bir iş değildir. "Dile dayalı her anlatımda birtakım çıkmazların, belirsizliklerin ve hatta çelişkilerin olabilmesi mümkündür" ve "her anlamlı olanın bilimsel bilginin ortaya koyduğu anlamlılık ölçütlerine uyma zorunluluğu yoktur" (Yeşilyurt, 2016: 126-127). Dolayısıyla ifadenin veya önermenin anlamlılık ölçütleri olan *çelişmezlik, tutarlılık, doğruluk* ve *geçerliliğe* uygun olmaması, anlamsızlık olarak tabir edilmemelidir.

Edebiyatta şiir*, aşk, sevgili, vatan sevgisi* gibi pek çok konu üzerinde yazılmıştır. Aşk ve sevgili için yazılan şiirlerin bazılarında da paradoksal ifadelerle karşılaşmaktayız. Özellikle de ilahi aşk üzerine yazılan dinî şiirlerde paradoksa daha çok rastlamaktayız. Dinî şiirler yazan sufiler, kendilerini ifade etmek için genellikle paradoksal ifadelere başvurmuş ve kendilerine has özel bir dil oluşturmuşlardır. İlahi olanı insan diliyle anlatmanın yetersizliği ve sınırlılığı nedeniyle de sık sık çelişik ifadeler kullanmışlardır. Anlamsız gibi görünen bu çelişik ifadeleri anlamak için önce sufiyi anlamak gereklidir. Anlam, tek boyutlu bir şey değildir. Gerçek anlamın dışında mecaz anlam ile de dile getirilmek isteneni anlatmak mümkündür. "Tanrı'dan söz ederken, çoğu kere literal bir anlatıma başvurmanın imkânsızlığı, bir başka biçimde analojik, mecazi ve sembolik anlatım biçimlerini doğurmuştur" (Yeşilyurt, 2016: 154). Söz konusu sufiler, söylediklerini derin bir anlam ile özdeşleştirir. Sufi, beşeri bir tecrübeyi ilahi olanı anlatmakta kullandığı dili, dil kurallarının dışında tutar.

Peki, neden sufiler paradoksal ifadelere başvurur? Sufilerin paradoksal ifadelere başvurmasının pek çok nedeni vardır. Bu gerekçeleri daha rahat ifade etmek için, maddeler hâlinde Emiroğlu şöyle sıralamıştır (2010: 178-181):

i. Dilin imkânlarının dar veya sınırlı oluşu.

ii. Dile getirilen konunun idraki zorlaması, zihni terletmesi ve bunun sonucunda derin anlamların sade bir dile dökülebilme imkânının bulunmaması.
iii. Üst idrak seviyesini muhatab edinme, seçkinlerin anlayabileceğini düşünme.
iv. Yaşanan mistik tecrübenin karakteri yani dile getirilme zorluğu.
v. Vecdin sarhoş edici etkisi altında sufinin elinde olmadan böyle konuşmak zorunda kalışı yahut kendisini zapt edememesi.
vi. Bundan da öte, pervasızlık ve işi deliliğe vurmak da sufiyi paradoksal ifadeler kullanmaya iter.
vii. Sufinin açık seçik konuşmama veya bazı sırları ifşa etmeme isteği. Acz nedenlerini anlatırken de geçtiği gibi, sırları ifşa etmeme kaygısı da yer yer onu paradoksal ifadelere kullanmaya yöneltir.
viii. Sufinin kendi isteği. Bazen sufi, bizzat kendi isteğiyle paradoksal ifadelere başvurabilir. Bu bir bakıma, hem muhataba sır vermeme ve onu savsaklama, hem de dilin çarpıcı gücünü kullanma amacıyla yapılır.
ix. Sevgilinin etkisi.
x. Halkın anlama gücünü ve seviyelerini düşünme.
xi. Halkın anlaşılması ve hazmedilmesi zor konularla, itikadlarını bozma endişesi.
xii. Çarpıcı ve nükteli bir anlatım yaratma amacı.
xiii. Dinleyenleri kendilerinden hoşnut olmanın ve normal davranmanın dışına çıkarma niyeti.
xiv. Siyasi otoritenin ve bazı mezhep veya grupların baskısından korkma veya en azından çekinme duygusu.

Görüldüğü üzere sufinin, paradoksal ifadelere başvurmasının pek çok nedeni vardır. Sufi, insan dilinin anlatılmak isteneni ifade etmekte yetersiz olduğunu bilir. Aslında sufi için söylemek veya söylememek büyük bir sıkıntıdır. Çünkü söylemek istediğini günlük dil ile ifade etmek istediğinde söylediği şey, biraz basit kalabilir. Tam tersi söylemek istediği şeyi paradoksal ifadelerle ifade ettiğinde de onu okuyan için anlamsız görünebilir ve o, hiç anlaşılamayabilir. Fakat sufi, bu tehlikeye rağmen paradoksal ifadelerle yazmayı tercih etmiştir. “Paradoksal ifadeler, düşünürün veya şairin dünyayı anlamlandırmasında bir çeşit örtülü anlatımlardır” (Emiroğlu, 2010:

181). Bu örtülü anlatımlar ile sufinin sözleri anlamsız görünse bile onu tanıyan bilen kişi için anlamsız değildir. "Sufinin paradoksal ifadelerini anlamak için onlara dışarıdan ve önceden bir yorum yüklemek doğru değildir. Yani onlara olduğu gibi bakmak gerekmektedir. Yine sufiyi ve ifadelerini anlamada onların yaşadığı ve geldiği tasavvufi geleneği kavramak oldukça önemlidir. Görünüşte anlamsız görünen paradoksta onu anlamsız gibi gösteren şey, sözde değil, algılayış ve yorumlayıştadır" (Emiroğlu, 2010: 181-182). Bu yüzden sufilerin paradoksal ifadelerini yorumlamak epey bir bilgi gerektirmektedir.

Her ne kadar paradoksal ifadeleri anlayabilmek ve yorumlayabilmek için söyleyeni iyi tanımak gerekse de insan dilinin her düşünüleni doğrudan ifade etme gücüne sahip olmadığını da bilmemiz gerekir. Dolayısıyla da insan dilin yetersizliği ve sınırlılığı sufileri, özel bir dil kullanmaya itmiştir. Anlamın ötesinde bir dil, onların düşüncelerini gizemli yapmış ve sembolik bir şekilde kullanımı yeğlemişlerdir. "…mistikler paradoksal dili yaşadıkları tecrübenin ve bu tecrübenin objesinin bizatihi paradoksal olduğu temelinde kullanmaktadırlar. Çünkü onlar paradoksları sözü güzelleştirmek veya güçlendirmek için değil, zorunlu oldukları için kullandıklarını iddia etmektedirler. Bir başka deyişle, mistik bağlamda paradokslar, dil düzeyini aşar ve tecrübenin derinliklerine kadar iner." (Uluç, 2009: 38).

Feridüddin Attar, Mevlana, Şems Tebrizi, İbn Arabi, Yunus Emre gibi sufiler, mistik tecrübeyi dile getirmekte zorlanmışlar ve o tecrübenin sırrını herhangi bir insanın anlamayacağını bildikleri için de görünüşte saçma ve çelişkili fakat derin anlamı veya anlamları olan bazı ifadelere başvurmuşlardır. Bir sufi için yaşadığı tecrübeyi söze dökmek oldukça zordur. Bu yüzden de bazen gayriihtiyari sözler, dillerinden dökülmüştür. Dilin farklı imkânlarını kullanarak da gayriihtiyari ifadelerine sembolik ve mecaz bir anlam katmışlardır. Bu sembolik anlam bazen açıkça izah edilebilir iken bazen de kapalı ve derin anlamından dolayı kolay kolay izah edilemezdir.

Sufi bazen istiğrak hâlinde herkesin duyduğunda garipseyeceği bazı sözler sarf eder. Kaygusuz Abdal'ın şiirindeki "Kıldan köprü yaratmışsın / Gelsin kulum geçsün deyü / Hele biz şöyle duralım / Yiğit isen geç a Tanrı" mısraları gibi okunduğunda anlamsız gibi görünen ifadeler zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Şathiyeye örnek bu sözler, şairin istiğrak hâlinde söylediği sözlerdir. Görünüşte anlamsız ve çelişkili görünen şathiyeler derin bir anlam hazinesine sahiptir.

Şathiyede sözün dinî bir boyutu ele alınır. Allah'a isyan ediyormuş gibi veya Allah ile karşılıklı bir şekilde konuşuyormuş gibi alaycı konuşan sufilerin sözleri her ne kadar anlamsız görünse de elbette ki derin anlamları olan sözlerdir.

Paradoks için anlamsız görünen ama derin anlamı olan sözler, örtülü anlatımlar, demiştik. Şathiye de paradoksun dini boyutudur. Fakat her şathiyede paradoksal ifadelere rastlamak mümkün değildir. Sufi, kapalı ve sembolik bir anlatım ile sözü etkileyici ve çarpıcı kılarak anlamı zenginleştirmiştir. Öyleyse sufinin istiğrak hâlinde ağzından çıkan bu gibi paradoksal ifadeler, paradoksun bir edebî sanat olduğunu göstermektedir. Sözü daha etkili ve çarpıcı kılmak için kullanılan edebî sanatlara bir yenisini eklenebilir: **paradoks**. İşte bu sebepten dolayı pek çok düşünür ve şair, paradoksu bir edebî sanat olarak yazılarında ve dizelerinde kullanmıştır.

1.1.3. Biçem Olarak Paradoks

Bir edebî eser, takdim edilirken, birbiri içinde kenetlenmiş üç önemli teknik ile donatılmaktadır: İfade, edebî dil, üslup... Edebî metnin ifadesi, onun edebî diline ait özellikleriyle anlatılabilir ve edebî dil de, metnin üslup özelliklerini gündeme getirir (Önal, 2008: 23). İfade, edebî dil ve üslup arasındaki güçlü ilişki, edebî eserin oluşmasında çok önemlidir. Öyle ki edebî eseri oluşmasını sağlayan bu özellikler, yazar veya şairin çevresi, kültürü, sosyal konumu ve dünya görüşünün harmanlanmasıyla oluşmaktadır.

Çoban (2004: 10), "üslubun belli bir duyuş, görüş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü sözcüklerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsü" olduğunu dile getirmiştir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere her bir yazarın veya edebî topluluğun kendi tecrübeleri, dili, dünya görüşü neticesinde oluşmuş bir üslubu vardır. Bu üslup, edebî eserde yazarından izler taşıyan bir ifade tarzıdır. İfade tarzı, şiirde sanatçının duygu, düşünce, görüş, tecrübelerinden yola çıkarak oluşturduğu sembolik bir dildir. Bu nedenle yazar ve şairin ifade tarzı onun kimliğiyle bir tutulmaktadır. Zamanla da yazarlar ve şairlerin birbirinden farklı üslupları oluşmuştur. Farklı üsluplar daha sonra bir üslup hareketine dönüşmüştür.

XIV-XX. yüzyılları arasında ortaya çıkan pek çok üslup hareketi vardır: Klasik üslup, Sebk-i Hindî, Hikemi Tarz, Mahallileşme hareketi. Her biri birbirinden farklı özelliklere sahip bu üslup hareketlerinden Sebk-i Hindî, tezin konusu gereği paradoksa en yakın olan üslup hareketidir. Çünkü tezat ve mecazın bir aradalığı, kapalı ve derin anlam bu üslupta kendini çok fazla gösterir. Demirel (2009: 290), şairlerin aralarında karşıtlık ilişkisi bulunan farklı kavramları aynı tamlamada veya aynı ifadede bir araya getirerek, yeni fakat çelişkili bir kavram elde etmeye çalıştıklarını dile getirmiştir. Bu bağlamda Neşâtî'inin bir beytini yorumlayalım:

Pertev-nümâ-yı şevk it ol nâr-ı âb- pûşı
Bezm-i safâyı sâkî pür-âb u tâb göster

Yukarıdaki beyitte şair, "şarap için **nâr-ı âb- pûş,** yani su ile örtünmüş ateş nitelemesinde bulunarak başarılı bir paradoksal imaj yaratmaktadır. Çünkü ateş ile su arasında karşıtlık ilişkisi vardır. Fakat şair aralarında karşıtlık ilişkisi bulunan bu kavramları birleştirerek yeni fakat çelişkili bir kavrama ulaşmaktadır" (Mum, 2006: 131).

Tezat, karşıtlık ve mecazı içinde barındıran paradoks, bu üslup hareketinde açıkça görülmektedir. Sebk-i Hindî üslup hareketinde görülen bu paradoksal ifadeler, kaynağını tasavvuftan almaktadır. Bu üslubu kullanan şairler, tasavvuftan çok yararlanmışlardır. Tasavvufta çokça görülen çelişkili ifadeler, şairlerin ifade tarzlarına da yansımıştır. Mevlana, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal gibi tasavvuf şairleri, çelişkili ve anlamsız görünen ifadeleri şiirlerinde o kadar sık kullanmışlardır ki yeni ifade tarzı yani üslup oluşturmuşlardır: **paradoksal üslup**. Paradoksu bir edebî sanat ve üslup olarak kullanan şairler, şiire yeni bir soluk getirmişlerdir. Paradoks ve Sebk-i Hindî üslup hareketinin benzer olduğu da aşikârdır. Fakat paradoksu, Sebk-i Hindî'den ayrı tutmamız gerekir. Çünkü paradoks daha genel bir üsluptur. Sebk-i Hindî ise anlam, derin ve kapalı olmasına rağmen paradoksa göre daha özel bir üsluptur. Özellikle tasavvuf şairlerinde görülen bu üslup, hem dilin sınırlılığı ve yetersizliğinden hem de şairlerin yaşadıkları yoğun mistik tecrübeden dolayı tercih edilmiştir.

Paradoks, Sebk-i Hindî üslup hareketiyle benzerlik göstermektedir. Fakat paradoksal üslup, başlı başına kendine has özelliklere sahiptir. Sufilerin tercih ettiği bu paradoksal üslubu, kendi sırlarını gizli tutmak ve tasavvufî tecrübeyi yorumlamak için başka çıkar yol bulamadıklarından dolayı benimsedikleri aşikârdır. "Ârifler,

diyor İbn Arabî, duygularını başkalarına nakledemezler. Ancak onları, benzer şeyleri tecrübeye başlayanlara sembolik olarak anlatabilirler. Her sûfînin ne tür bir sembolizmi tercih edeceği mizaç ve şahsiyetine bağlıdır. Eğer o dindar bir sanatkâr, sûfî bir şair ise hakîkat hakkındaki düşüncelerinin, kendiliğinden beşerî aşkın güzellik ve coşturucu hayalleri şekline bürünmesi mümkündür. Ona göre sevgilinin gül yanağı, sıfatlarıyla tezahür eden ilahi hüviyeti temsil eder. Onun siyah saçlarının büklümleri kesretle perdelenmiş Bir'i işaret eder. 'Nefsinden kurtulman için şarap iç!' derken, 'ilâhî temâşânın cezbesi içerisinde maddi varlığını terk et' demek ister" (Emiroğlu, 2010: 176).

"Paradoksal ifadeler, düşünürün veya şairin dünyayı anlamlandırmasında bir çeşit örtülü anlatımlardır" (Emiroğlu, 2010:181). Üslup bir ifade tarzı, kişiye ait bir dil kullanımı olduğundan dolayı ifadenin yazarını iyi tanımak gerekir. Aksi takdirde onun kullandığı sözcükler veya söz öbekleri, Mevlana'yı daha farklı bir boyutta tanımamıza neden olabilir. Mesela Mevlana'nın şiirsel ifadelerinde sıkça paradoksal üsluba rastlanılmaktadır. Bir sufi Allah'a olan sevgisinden ve bağlılığından dolayı istiğrak hâlinde ve yaşadığı tecrübe doğrultusunda yaşadıklarını sembolize etmekte zorlanır. Bu nedenle de şair, herkesin anlayamayacağı ifadeler kullanır. Böylesi bir mistik tecrübeyi zaten sözcüğün gerçek anlamıyla anlatmak mümkün değildir. Bu nedenle şair, yaşadığı o tecrübeyi, farklı ifadelerle ve farklı bir üslupla anlatmaya çalışır.

Emiroğlu (2010:185), Allah'ın bizim herhangi bir insan söz ve kategorilerimiz içinde kavranmasının imkânsız olmasının sûfîyi ister istemez paradoksal ifadelere başvurmaya sevk edeceğini dile getirmiştir. Paradoksal ifadeler neticesinde şairin kendine has paradoksal bir üslubu oluşmaktadır. Elbette "Bir paradoksu tam olarak kavrayamayabiliriz; ama bu, onların anlatmak istedikleri hakkında hiçbir fikre sahip olamayacağımız veya yorumlayamayacağımız anlamına gelmez" (Emiroğlu, 2010: 186). Bu nedenle ifadelerin ve üslubun sahibini iyi tanımak ve bilmek gerekir.

Yukarıdaki adı geçen sufilerden Mevlana bu durumu şu sözüyle çok iyi ifade etmiştir: "Susayım; çünkü bu şiirin, anlaşılması müşkül her harfinden herkese yüzlerce şüphe gelmede" (Divan, IV, s. 286, b. 2771'den akt. Emiroğlu, 2010:187). "Mevlana, ima ve işaretlerin üstadıdır. Onun eserlerinin en büyüleyici yönü, belki de budur. O, zahiren kabulü zor görünen (paradoksal) ifadeler kullandığını bizzat ikrar

etmektedir" (Emiroğlu, 2010: 186). Mevlana'nın kullandığı paradoksal ifadeler onun üslubuna da yansımıştır. Kimi zaman muhatabın onu anlayamayacağını söyleyerek sûfînin sükût etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Kimi zaman da zıt ve çelişkili ifadelerini hiç çekinmeden söylemiştir.

"Hem deliliğe yardım edersin sen, hem aklın-fikrin güzelliğisin, yüzüsün, gözü. Hem bela oku senden gelir, hem belaya kalkansın sen" (Emiroğlu, 2010:193). Mevlana'nın paradoksal söylemlerine dikkat edecek olursak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Allah'a olan aşkı ve bağlılığından dolayı bir istiğrak hâlinde bu çelişkili ifadeleri kullanmıştır. Şair, Allah'a duyduğu aşkın yüceliğini ve coşkunluğunu ifade etmekte insan dilinin yetersizliğini de ima etmiştir. Bu nedenle de böylesine etkili ve sembolik bir dil ile kendine has bir üslup kullanmıştır. "Tasavvuf dilindeki bu paradoksal ifadeler, sadece Mevlânâ'da karşımıza çıkmamaktadır. Başta Cami, Hafız, Attar, Senayi olmak üzere İran mutasavvıf şairleri, İbn Arabî, Konevî, Yunus, Nesimî, Zünnun, Niyazî-i Mısrî vs. pek çok düşünür ve şairin üslubu olmuştur. Bunun, sıradan insanın kapasitesi üzerinde olarak görülen bilginin, onlardan gizlenmesi gerektiği düşüncesine, bağlı olduğu söylenmiştir" (Yıldırım, 2008:226). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir; paradoksal üslup sadece dini metinlerde görülmez, Divan Edebiyatı ve Modern Edebiyatta da yer yer karşımıza çıkmaktadır.

Paradoksal üslup, insan dilinin yetersizliği ve sınırlılığı aynı zamanda şairin söyleyeceklerini gizli tutma isteği nedeniyle oluşmuş bir üsluptur. Bu üslup, yeni şiirde de karşımıza çıksa da eski şiirde daha çok tercih edilmiştir. Şairler içinde özellikle dini şairlerin çokça tercih ettiği bu üslup aslında şairin kendini daha iyi ifade ettiği bir üslup biçimidir. Şair, dilin düşünceleri ifade etmekte bir araç olduğunu bilir fakat kullanılan günlük dilin düşüncelerini ifade etmekte yetersiz kaldığının da farkındadır. Bu nedenle de paradoksal üslubu düşüncelerini ifade etmekte bir araç olarak görmüştür.

1.1.4. Paradoks ile İlişkili Kavramlar

1.1.4.1. Karşıtlık

Karşıtlık (İng. opposition), anlambilimin sözcükler arası ilişkilerini konu alan kavramlarından biridir. Sıkça antonim (antonymy) ile karşılaştırılan veya antonimin eş anlamlısı olarak tanımlanan sözcükler arası zıtlığı bildiren karşıtlık,

örneğin, siyah ve beyaz, açık ve kapalı, sıcak ve soğuk, doğru ve yanlış gibi çiftlerin anlam ilişkilerinin genel adıdır. *Antonim* Türkçedeki karşılığı *zıt anlamlılık*tır. Sözcükbilimde yer alan kavramlardan biri olan zıt anlamlılık, "birbirinin karşıtı anlama sahip sözcüklerin durumuna verilen addır" (Çürük, 2020:387).

Karşıtlık kavramı, anlambilimde ilk kez 1963'te John Lyons'un "Structural Semantics" adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Karşıtlık kavramını *antonim (antonymy)* terimi ile genişleten Lyons, daha sonra 1977'de Semantics adlı iki ciltlik çalışmasında karşıtlık kavramını tanımlamış ve örneklendirmiştir. "Lyons'a göre sözcükler arasındaki anlamın karşıtlığı için kullanılan standart terim *antonim*dir ve bir dilbilimci, ikili karşıtlığın dillerin yapısını kuran en önemli prensiplerden biri olduğunu ve bu prensibin en açık tezahürünün de antonimler olduğunu kavramalıdır. Bu görüşleriyle Lyons antonim terimini daha sınırlı bir anlamda kullanmıştır. Semantics-I'de Lyons karşıtlıkları çeşitli türlere ayırmış ve antonim terimini sadece derecelenebilen karşıtları (gradable opposites) ifade etmek için kullanmıştır" (Lyons, 1977: 271'den akt. Sağlık, 2007: 3-4).

"Lyons'dan sonra Lehrer and Lehrer (1982) ve A. Cruse (1986) da karşıtlık kavramını benzer şekilde ele almışlar ve karşıtlığı çeşitli türlere ayırmışlardır. A. Cruse, Lexical Semantics (1986) adlı çalışmasında karşıtlık kavramını kapsamlı bir şekilde incelemiştir" (Sağlık, 2007: 4).

Güncel Türkçe Sözlük'te "karşıt olma durumu, zıddiyet, mübayenet, tezat, zıtlık, kontrast"[3] anlamlarıyla tanımlanan karşıtlık, Demirci (2013: 89) "Gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, terim anlam vs. aynı kelimede aranırken zıt anlam aynı sözcükte değil farklı iki kelimede aranır". Crystal (2007: 107) bu terimi, "Bir dilde anlamları ayırmaya yardımcı olan birimler arasındaki fark için dilbiliminde kullanılan bir terim." olarak tanımlamaktadır. Sözcüklerin birbirlerine karşılıklı olarak karşıt anlam ifade etmesi durumuna karşıtlık adı verilir. Karşıtlık kendi içinde türlere ayrılmıştır: dereceli karşıtlık / derecelenebilen karşıtlıklar, katışık karşıtlık, yön gösteren karşıtlıklar, bütünleyici karşıtlıklar (Sağlık, 2007:8-33).

Dereceli karşıtlık / derecelenebilen karşıtlıklar (gradable opposites) yani *antonimler,* iki karşıt anlamlı sözcüğün ara kavramlar içermesi durumudur. Örneğin, "soğuk/serin/ılık/sıcak" (Toklu, 2015:135) ya da hafif/daha ağır/ağır vs. Antonim ile

[3] https://sozluk.gov.tr/ (24.03.2022)

karşıtlık kavramlarının neredeyse aynı anlamda olduğunu savunan Sağlık (2007: 14-16), Cruse'un derecelenebilen karşıtlıkları üç başlıkta sınıflandırdığını dile getirmiştir: *kutupsal antonim, eşit kutuplu antonim* ve *çatışan antonim.* "Kutupsal antonimler (polar antonyms), çok/az, daha/oldukça/fazla gibi niceleyicilerle derecelendirilir. "Eşit kutuplu antonimler (equipollent antonyms), açıkça öznel duyuları veya hisleri ifade eden antonimlerdir. Çatışan antonimler (overlapping antonyms) anlamlarının bir parçası gereği kutupsaldırlar. Bu gruba giren antonim çiftlerinden biri 'tavsiye edilen' iken diğeri 'tavsiye edilmeyen, onaylanmayan'dır." (Sağlık, 2007: 14-16).

Bu bağlamda "kolay" sıfatının anlam ilişkisini ele alalım:

i. Bu sınav kolay.
ii. Bu sınav bir önceki sınavdan daha kolay.

i'deki tümcede bir sınavın olduğunu ve bu sınavın kolay olduğu dile getirilmiştir. ii'deki tümcede ise bu sınavdan önce bir sınav daha olduğunu ve bu sınavın bir önceki sınavdan daha kolay olduğu dile getirilmiştir. Öyleyse bu sınav, bir önceki sınavdan daha kolay yani bu sınav çok kolaydır. Tümce, "kolay" ve "daha kolay" ifadeleri ile karşıtlık oluşturulmuş bir *kutupsal antonim* tümcesidir.

Katışık karşıtlıklar (impure oppositeness), genel olarak iki karşıt durumu çağrıştıran iki sözcüğün karşıt olmasıdır. Cruse , içinde daha basit bir karşıtlığın anlamını barındıran karşıtları katışık karşıtlıklar olarak adlandırmıştır. Bu türe örnek olarak da deve:cüce, bağırmak:fısıldamak, sarkıt:dikit gibi çiftleri örnek vermiştir. Cruse, bu çiftlerden deve:cücenin büyük ve küçük arasındaki karşıtlığı içinde barındırdığını; bağırmak ve fısıldamanın yüksek ses ile alçak ses arasındaki karşıtlığı içinde barındırdığını; sarkıt:dikitin ise aşağı ve yukarı arasındaki karşıtlığı içinde barındırdığını ifade eder. Cruse'un kullandığı katışık karşıtlık terimi vasıtasıyla karşıtlıkların saflığı konusu da gündeme gelmiştir. Böylece burada değindiğimiz büyük: küçük, yüksek:alçak, aşağı:yukarı gibi karşıtlık çiftleri de saf karşıtlıklar olarak nitelendirilmiştir (Cruse, 1986:198'den akt. Sağlık, 2007:19). Burada dikkat edilmesi gereken husus, saf karşıtlıklar olarak adlandırılan karşıt sözcükler, Muehleisen'un (1997: 8) da ifade ettiği gibi sıfatlardan oluşmaktadır. Saf karşıtlığı içeren katışık karşıtlıklar ise isimlerden veya eylemlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda ağlamak ve gülmek eylemlerini ele alalım:

i. *Annem vefat ettiği için ağladım.*
ii. *Bebek gıdıklandıkça gülüyor*.

i'deki tümcede *ağla-* eylemi üzgün sıfatının eylem hâlidir. Yani ağla- eylemi üzgün sıfatını çağrıştırmaktadır. ii'deki tümcede ise *gül-* eylemi mutlu sıfatının eylem hâlidir. Mutlu sıfatını çağrıştırmaktadır. Örnekteki *ağla-* ve *gül-* eylemleri üzgün ve mutlu arasındaki karşıtlığı içinde barındırmaktadır. Yani üzgün ve mutlu karşıtlığını çağrıştırmaktadır.

Yön gösteren karşıtlıklar (directional opposites), yön bakımından karşıtlık içeren sözcük çiftleridir. Örneğin *aşağı-yukarı, ileri-geri, kuzey-güney, doğu-batı* vs. Lyons (1977:281), bu sözcük çiftlerine *gelmek-gitmek* ve *varmak-ayrılmak* eylemlerini ve *sağ-sol* ve *ön-arka* çiftlerini de ekler. Genel olarak yön gösteren karşıtlıklar, bir nesnenin/canlının konumunu belirtir. Bu bağlamda *aşağı* ve *yukarı* sözcüklerini ele alalım:

i. Kahvehaneye gelen amca, aşağı köydenmiş.
ii. Yukarı kattaki komşuya uğrayacağım.

i'deki tümcede kahvehaneye gelen amca şu anda bulunduğu yere göre yukarı köydedir. Aslında kendisi aşağı köyden gelmiştir. Tümcede amcanın şu andaki konumu ifade edilmiştir. ii'deki tümcede ise eylemi yapacak kişi aşağı katta oturmakta ve yukarı kattaki komşusuna uğrayacaktır. Kişi bu tümcesiyle konumunu belirtmiştir.

Bütünleyici karşıtlıklar (coplementary opposites), birbirini bütünleyen karşıt sözcüklerden oluşan karşıtlıklardır. Cruse'un bütünleyici karşıtlıkları muhtemelen en iyi şekilde anlatacak örneği *doğmak-yaşamak-ölmek* üçlemesidir. *Doğmak* ve *ölmek* karşıt iki sözcüktür. Fakat yaşamak ve ölmek birbirini bütünleyen karşıt sözcüklerdir. Cruse (1986: 201) bu durumu, şu sözlerle ifade eder: "Dış çift, doğmak ve ölmek tersinirdir. "yaşamak" ve "ölmek" birbirini bütünleyicidir: *O yaşayamaz! , O ölecek!* ve *O ölmeyecek!, O yaşayacak!* ile eşdeğerdir." Ayrıca bütünleyici karşıtlıklara örnek olarak şu üçlemeleri verir: *başla- : devam et- : dur-, öğren- :hatırla- : unut- , var- : kal- : ayrıl-, kazan- : biriktir- : harca-* (Sağlık, 2007:9).

Karşıtlık, alt sınıflarına göre sadece birbirinin zıddı sözcüklerle oluşturulmaz. Aynı zamanda varlık +{lI^4} ve yokluk +{sI^{4}z} ekleri ve olumsuzluk –{mA} biçimbirimleri ile de karşıtlık oluşturulabilir. Bu tür örneklere *biçimsel karşıtlıklar*

denilmektedir. Biçimsel karşıtlıklar, anlam bakımından iki sözcüğün karşıtlık ifade etmesiyle birlikte dilbilgisinde biçimsel olarak biçimbirimlerle işaretlenmektedir (Sağlık, 2007: 20-22). Örneğin, mutlu-mutsuz, paralı-parasız, bahçeli-bahçesiz, görgülü-görgüsüz, güzel olan-güzel olmayan, seven-sevmeyen vs.

Karşıtlık ve paradoks ilişkisine gelelim. Yunanca "karşı, karşıt, zıt düşünce" anlamlarına gelen paradoks, anlam bakımından karşıtlık ile benzer ilişki içindedir. En az iki sözcüğün birbirine karşı anlam bakımından karşıtlık içermesi durumuna karşıtlık denirken; bir önermenin kendisiyle karşıt durum içermesi ve çelişmesine ayrıca kısır döngüye girmesine paradoks denilmektedir. Daha da açıkça ifade etmek gerekirse paradoks, bir önermenin veya düşüncenin hem doğru sonucunun hem yanlış sonucunun çıkması ve bu durumun kendisiyle bir karşıtlık ve çelişki içermesidir. Karşıtlıkta en az iki sözcük söz konusu iken paradoksta bir veya birden fazla tümce söz konusudur. Bilmek ve bilmemek eylemlerini iki karşıt sözcük olarak ele alalım ve bu bağlamda inceleyelim:

i. "Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir." (Sokrates)
ii. "İlim ilim bilmektir; İlim kendin bilmektir; Sen kendini bilmezsin; Ya nice okumaktır." (Yunus Emre)

Her iki sözde de bilmek ve bilmemek eylemleri ile karşıtlık oluşturulmuştur. *Bilmek* "bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak"[4] demektir. *Bilmemek,* "bir şeyi anlamamış veya öğrenmemiş olmak" demektir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi karşıtlık sadece birbirine karşı, zıt sözcüklerle oluşturulmaz. Aynı zamanda biçimbirimlerle de karşıtlık oluşturulabilir. Yukarıdaki tümcelerde *bil-* eylemi ve -{mA} olumsuzluk biçimbirimi ile oluşturulan *bilme-* eylemi aynı tümce içinde kullanılarak karşıtlık oluşturmuştur. Karşıtlık oluşturan bu tümceler çelişki içeriyor mu? i'deki tümce, karşıtlık ve çelişki içeren bir paradoks tümcesidir. Bir insan hiçbir şey bilmediğini söylediği hâlde nasıl bir şey bildiğini de iddia eder? Kafa karıştıran, mantık sınırlarını zorlayan Sokrates'in bu tümcesinin hikâyesini Felsefede Paradoks başlığı altında daha sonraki bölümde (bk. 2.1.) ayrıntılı bir şekilde dile getirmeye çalışacağız. Mantıkta bir önermenin doğruluk değeri ya doğru ya yanlıştır. Mantığın çelişmezlik ve üçüncü bir hâlin imkânsızlığı ilkelerini yok sayan paradoks, Sokrates'in bu tümcesinde varlığını hissettirir. Paradoks, kendi bünyesinde karşıtlık

[4] https://sozluk.gov.tr/ (29.03.2022)

ve çelişkiyi içerir. *Bil-* ve *bilme-* eylemleri tümcede karşıtlık oluştururken bir yandan da çelişki içerdiği ve belirsizlik ifade ettiği için paradoksal bir tümcede yer almışlardır. ii'deki tümcede de *bil-* ve *bilme-* eylemleri ele alınmış ve bu eylemlerle karşıtlık oluşturulmuştur. Peki, karşıtlığın olduğu her yerde çelişki ya da paradoks var mıdır? Karşıtlık, en az iki sözcüğün birbirine karşı zıt olması durumudur. Yani birbirine ters olmasıdır. Bu durum, ya sözcük türleri ya da biçimbirimler ile ifade edilmektedir. Karşıt iki sözcük kullanımı, yerine göre bazen çelişki içerir bazen içermez. Eğer tümcede karşıtlık varsa ve tümce çelişki içeriyorsa aynı zamanda bir kısır döngüye sahipse paradoksal bir ifadedir. ii'deki tümcelerde *bil-* ve *bilme-* karşıt sözcükleri tümcede kullanılmış ama çelişki içermediği için paradoksal ifade oluşturmamıştır. Sonuç olarak paradoks, karşıtlığı da içine alan genel bir terimdir. Karşıtlık iki sözcüğün karşıt olması durumu iken paradoks, bir veya birden fazla tümcenin karşıtlığı ve çelişkisidir.

1.1.4.2. Antinomi

Antinomi (İng. antinomy), birbiriyle çelişen yargılardır. "Antinomiler evren ideasından yola çıkan, tez ve antitezi eşit ölçüde geçerli ya da geçersiz çatışkılı yargılardır. Bu yargılar aşkınsal mantığa ait yargılar olup nesnel dünyada hiçbir karşılığı yoktur" (Demir, 2017:60). Karşıt iki ifadenin yani tez ve antitezin birbiriyle çelişmesi durumu olan antinomi, Kant'ın evreni anlamaya çalışırken aklında çelişen bazı durumlar neticesinde ortaya çıkmış bir terimdir.

İlk olarak idealizm ve emperyalizmin argümanlarından yararlanılarak ortaya atılan antinomiler, daha sonra metafizikte Kant'ın antinomileri ve bu antinomilerin eleştirisi ile üzerinde durulan önemli bir kavram olmuştur (Yetkiner, 2002: 1-29). Başta felsefe olmak üzere diğer birçok bilim alanına da konu olmuştur: mantık, müzik, fizik, edebiyat gibi. Ayrıca Kant'tan sonra antinomiyle ilgilenen veya onu eleştiren diğer önemli isimler (Hegel, Gazali vs.) çeşitli antinomiler ortaya atmıştır. Yani antinomiler sadece Kant'tan ibaret değildir.

Antinomilerin öncüsü diyebileceğimiz isim Kant'tır. "Antinomiler, Immanuel Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi* adlı eserinde yer verdiği ve Kant'ın kendi deyimiyle aklın kaçınılmaz olarak içine düştüğü ihtilaflardır" (Yetkiner, 2002: 1). Metafizik ve felsefe ile ilgilenen Kant, akıl yürüterek daha doğrusu saf aklın sınırlarını zorlayarak bu alan ile ilgili kafa karıştıran sorulara ve tanımlanması güç olan kavramlara

(örneğin zaman, akıl, uzay, dünya gibi) yanıt aramaya çalışmıştır. Yanıt ararken de kendine özgü iki karşıt ifadeden oluşan ve kendi içinde çelişen antinomiler oluşturmuştur. Kant'ın çelişik yargılardan oluşan antinomilerini Demir (2017: 72), dört başlık altında incelendiğini dile getirmiştir:

i. Evrenin uzayda sınırı zamanda başlangıcı antinomisi
ii. Maddenin ilk hâli töz antinomisi
iii. Nedensellik buna bağlı olarak özgürlük antinomisi
iv. Zorunlu varlık antinomisi

Kant, antinomilerini iki grupta incelemiş: ilk ikisi matematiksel antinomiler, diğer ikisi dinamik antinomiler. İlk antinomi, evren sonludur – evren sonsuzdur. Bu antinomiye göre tez, evrenin bir başlangıcı vardır ve uzam (mekân) ile sınırlıdır; antitez ise evrenin bir başlangıcı yoktur ve hiçbir şey ile sınırlanmaz yani sınırsızdır. İkinci antinominin tezi ve antitezi: evrende her bileşik töz yalın parçalardan oluşur - hiçbir bileşik töz yalın değildir. Üçüncü antinominin tezi ve antitezi: evrende özgürlük vardır – evrende özgürlük yoktur. Dördüncü antinominin tezi ve antitezi: evrende zorunlu varlık vardır – evrende zorunlu varlık yoktur. Birbirinin karşıtı savlar, aynı ölçüde ve aynı akıl yürütme ile hem doğrulanabilir hem yanlışlanabilir. Yani hem doğru hem yanlış olabilir. İşte bu bir antinomidir yani çatışkıdır (Demir, 2017: 72-86).

"Tezler ve antitezler, mantıksal açıdan tutarsız sayılamazlar, çünkü onlar aklın kabul edilemez varsayımlarına dayanmaktadır." (Yetkiner, 2002: 39). Ayrıca Kant, tez ve antitezden oluşan bu çatışkıların, salt akılla ispatlanamayacağını belirtmiştir. Çünkü ona göre çelişik yargılar yani antinomiler, olanaksızdır ve salt akıl ile çözümlenemez veya ispatlanamaz; salt akıl deneyden bağımsızdır ve duyularla hareket eder (Demir, 2017:74-76). "Kant'ın antimonilerdeki (çatışkılar) amacı, önce kozmolojik problemlerde nasıl kaçınılmaz olarak çelişkilere saplanıp kaldığımızı göstermek, ardından kozmolojik problemlerin altında yatan ve dolayısıyla bizi kaçınılmaz çelişkilere götüren aşkın realist tutum olduğunu ortaya koymaktır. Aslında antinomi, iki kategorik belirlenimin arasındaki zıtlık durumundan ortaya çıkar ve Kant'ın tartıştığı şeyin daha doğru bir formülasyonu antinominin 'sınır vardır' ve 'sınır aşılması gerekmektedir' kategorik belirlenimleri arasındadır" (Cengiz, 2014:158-226).

Bu antinomiler ve çalışmanın uygulama alanı Türkçede paradoks göz önünde bulundurularak antinomi ve paradoks ilişkisi hakkında şunları söyleyebiliriz: Antinomi de paradoks gibi içinde karşıtlık ve çelişkiyi barındırır. Birbirinin karşıtı iki önerme arasında çelişkiyi ifade eder. Fakat bir kısır döngü yoktur. Her iki sav da kabul edilebilir ölçüdedir. Fakat karşıt iki sav / önerme arasındaki çelişki çözülemiyorsa ve kendine göndermeli bir şekilde bir kısır döngüye girdiyse orada bir paradoks vardır. Paradoksal önerme, çözümlenemez veya ispatlanamaz. Eğer çözümlenmesi mümkünse önerme, sadece çelişkili bir önerme olur, orada paradoks olmaz. Ayrıca antinomi ve paradoks ilişkisini bir şemayla göstermek gerekirse şöyle bir şema çizebiliriz:

Şekil: 1. Paradoksun diğer kavramlarla ilişkisi

Bu durumu, bilinen iki önerme ile daha açık ifade edelim:

A. Aşağıdaki tümce yanlıştır.
B. Yukarıdaki tümce doğrudur.

Karşımızda iki karşıt bir önerme vardır. Yanlış ve doğru sözcükleriyle oluşturulan bu tümceler karşıtlık içerir. Peki, çelişki var mı? Bu soruya evet diyebiliriz, çünkü eğer tümce / tümceler birbirinin doğruluk değerlerini sürekli değiştiriyorsa orada çelişki vardır demektir. Yukarıdaki tümce aşağıdaki tümcenin yanlış olduğunu; aşağıdaki tümce yukarıdaki tümcenin doğru olduğunu söylemektedir. Eğer A doğru ise B yanlış; eğer B yanlışsa A da yanlış olmalı. Fakat eğer A yanlış ise B doğru; eğer B doğruysa A doğru olmalı. Birbirine işaret eden ve birbirinin doğruluk değerini değiştiren bu önermeler, aynı anda hem doğru hem yanlış görünüyor, karşıtlık ve çelişki içeriyor. Karşıtlık ve çelişkinin hâkim olduğu bu önermeler, kendine göndermeli olan bir çember içine girer, çemberde sürekli aynı noktaya varılır ve süreç böyle devam eder. Ele alınan önermeler, paradokstur. Fakat antinomi için de karşıtlık ve çelişkinin bir aradalığıdır, demiştik. Antinomiyi paradokstan ayıran nokta, antinominin bir kısır döngüye girmemesidir. Bu nedenle

düşüncede var olan ve mantıken kendisiyle çelişen kısır döngüyle birlikte anlamsızlığı değil anlamlılığı ifade eden paradokslar, antinomi ile bu noktada ayrılır. Kısacası antinomi tıpkı paradoks gibi ifade veya önermelerin hem doğru hem yanlış olması durumunu ifade etse de paradoksla eş anlamlı bir kavram değildir. Paradoks, antinomiyi de içine alan genel bir terimdir.

1.1.4.3. Tezat

Bir edebî sanat olarak karşımıza çıkan ve "zıdd" kökünden türeyen tezat, zıtlık ifade eder. Güncel Türkçe Sözlük'te "Anlatımda birbirine karşıt iki sözü yan yana kullanma"[5] diye tanımlanmaktadır. *Tıbak, mutabık, tetâbuk, mutâbakât* gibi isimlerle de bilinen tezat, anlamı güzelleştiren, genişleten ve şairler tarafından sıkça tercih edilen bir edebî sanattır.

Saraç (2001: 150) tezatı, "Anlam bakımından aralarında zıtlık/karşıtlık bulunan kelimeleri bir ibarede toplamaktır." diye tanımlamaktadır. Soysal (1992: 103), "Aralarında aynılık veya benzerlik bulunan bir varlık etrafında anlamca birbirine zıt olan kelimelerin, kavramların bir mısrâ' veya beyitte bir arada kullanılması sanatına tezat" demektedir. Tarlan (1981: 175)'a göre ise tezat, "İki zıt imge ya da düşüncenin aralarında bir ilgi, hatta ayniyet/tıpkılık kurarak bir kavramda birleştirilmesidir".

İki zıt sözcüğün veya sözün, anlamı kuvvetlendirmek ve güzelleştirmek için bir arada kullanılma sanatı olan tezat, belagat kitaplarında edebî sanatlar / ilm-i bedi konu başlığı altında yer alan sanatlardan biridir. "Ebû Ya'kūb es-Sekkâkî'den (ö. 626/1229) itibaren belâgatta yeri belirlenip bedî' ilminde anlama güzellik katan sanatlardan kabul edilen tezat (tıbâk) kısa bir sözde, bir beyit veya mısrada gerçekten veya itibarî olarak aralarında bir tür karşıtlık bulunan iki öğenin zikredilmesidir" (Durmuş, 2012: 58-59). Fakat iki zıt kavramın bir arada kullanılması gibi tanımlar, tezat sanatını tanımlamak için yeterli değildir. Kartal (2007: 418) tezat sanatını şu şekilde sistemleştirmiştir:

i. "Şair/sanatkâr bir objeye/kavrama iki zıt yönden bakar.
ii. Bu bakış açısından biri mecazî, diğeri ise hakikî manadadır.
iii. Bu iki zıt kavram aynı noktada/objede birleşir."

[5] https://sozluk.gov.tr/ (17.04.2022)

Tezat, mısra, beyit veya bendlerde sıkça yer alan karşıt ifadelerin okuyucunun duygu ve düşüncelerini coşturma ve harekete geçirme gibi çok önemli bir niteliği vardır. Ayrıca okuyucuya estetik haz verir, bu hazzı verirken okuyucuyu bilgilendirmeyi de amaçlar. Tezat sanatı, iki karşıt sözcüğün veya kavramın bir arada kullanılması ve bu karşıtlığın tek bir varlıkta veya unsurda birleşmesi ile oluşmaktadır. Yani tek bir varlığa veya unsura iki farklı açıdan bakmayı sağlar. Külekçi (1999: 71) de gece-gündüz, uzun-kısa, kalın-ince, kuvvetli-zayıf gibi dilbilgisi bakımından birbirine zıt iki sözcüğün bir arada bulunmasının her zaman tezat teşkil etmediğini ve zıt kavramların aralarında bir ilgi bulunması ve bir konuda birleşmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre birleşilen konuda zıt kavramların birisi gerçek anlam ise diğeri mecaz olmalıdır. Ayrıca tezat sanatı bazen isimler veya sıfatlarla bazen de eylemlerle ve eylemsilerle oluşturulabilmektedir. Öyleyse tüm söylenenleri toparlayıp Fuzuli'nin Su Kasidesinden en bilinen beyti tezat bağlamında ele alalım:

"Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su
Kim bu denlü dutuşan odlara kılmaz çâre su"

Ele alınan bu beyitte od (ateş) ve eşk (gözyaşı) sözcükleri arasında bir karşıtlık söz konusudur. Beyitteki od, şairin gönlünde yanan ateştir yani aşktır. Bu nedenle od, beyitte mecaz anlamda kullanılmıştır. Beyitteki eşk sözcüğü ise gerçek anlamda kullanılmıştır. Şair, gönlünde yanan bu ateşin yani aşkın üzerine gözyaşı saçılsa da sular serpilse de fayda etmeyeceğini dile getirmiştir. Çünkü gönlündeki bu ateşin hiç bitmesini istememektedir. Gerçek dünyada su ve ateş sözcükler aralarında karşıtlık ifade eder. Peki, her karşıtlık tezat sanatını oluşturur mu? Daha önce bahsettiğimiz gibi tezat sanatı oluşturmak, sadece iki karşıt ifadenin kullanılması ile mümkün değildir. Bu iki karşıt ifadenin tek bir varlık veya unsurda birleşmesi gerekir. Burada od ve eşk sözcükleri, gönül kavramı üzerinde birleşmiştir. Dolayısıyla od ve eşk karşıt sözcüklerinden biri mecaz diğeri gerçek anlamda kullanılarak gönül kavramında birleştiği için burada tezat sanatından bahsetmek mümkündür.

Tezat ve paradoks ilişkisine gelelim. Yunanca "karşı, karşıt, zıt düşünce" anlamlarına gelen paradoks, anlam bakımından tezat ile benzerlik içermektedir. Her iki terim de zıtlığa dayalı iki edebî sanattır. Her iki edebî sanat da zıt kavramların veya ifadelerin uyumu/uyumsuzluğu ile şiirde anlamsal bir kapı aralama ve

anlatılmak isteneninin doğrudan anlatılmamasının tercihidir. Anlamın genişletilmesini ve zenginleşmesini sağlarlar. Şiir zaten anlamı gizler. Şiiri şiir yapan da budur. Ahmet Haşim (1928: 4-13) der ki "Herkesin anlayabileceği şiir sadece zayıf şairlerin işidir." Anlamın gizliliği, tezat ve paradoks gibi zıtlığı ve çelişkiyi içinde barındıran edebî sanatlarda kendini daha iyi gösterir. Fakat tezatta bir kısır döngü olmadığı için tezat, bir paradoks değildir. Bu nedenle karşıtlığı içinde barındıran tezat, paradoksun alt kümelerinden biridir, diyebiliriz. Çünkü daha önce de tanımladığımız gibi paradoks, bir ifadenin veya bir önermenin karşıtlık/zıtlık ve çelişki içermesi ve kendine göndermeli olarak kısır döngüye girmesi durumunu ifade eden bir terimdir. Yani paradoks, karşıtlığı, tezatı ve antinomiyi kapsayan çok genel bir terimdir.

1.1.4.4. Oksimoron

Anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan önemli edebî sanatlardan olan oksimoron (*İng. oxymoron),* oxus (keskin, sivri) ve mōros (aptalca, aptallık) sözcüklerinin anlamca birleşmesi ile oluşmuş Yunancadan Latinceye geçmiş bir kavramdır (Güngör, 2015:103). Oxford Dictionaries'te oksimoron "Görünüşte çelişkili terimlerin birlikte kullanıldığı bir konuşma şekli"[6] ve Türkçe Sözlük'te "Zıt anlamlı iki kelimenin bir arada kullanılması"[7] olarak tanımlanmıştır. Oksimoron, Güngör (2015:103) tarafından Türkçe karşılık olarak *ikirciklem* olarak adlandırılırken Coşkun (151-162) tarafından *birleşik tezat,* Babacan tarafından *paradoksal imajlar* olarak adlandırılmıştır.

Güngör (2015:102), oksimoron için "Zıt kavramları çağrıştıran sözcüklerin bir arada kullanılmasıyla alıcı (dinleyici, okuyucu) üzerinde şaşkınlık ve hayret uyandıran etkileyici, çarpıcı anlatım sanatıdır." der. Ayrıca yazılı anlatım ve basın dilinde sık sık karşılaştığımız "hile-i şer'iyye" (yasal hile), "siyah süt", "sessiz çığlık", "fakir milyoner", "yapay zekâ", "geleceğe dönüş", "sert su", "barış için savaş", "gerçek bir taklit", vb. söz öbeklerinin her biri ikirciklem olduğunu (oksimoron) ve konuşma dilinde yer alan "korkak kahraman", "milliyetçi komünist", "namuslu fahişe" vb. örneklerinin yanı sıra yeşil kertenkelenin halk dilindeki "horoz abla" adı ikirciklem (oksimoron) için çarpıcı örnekler olduğunu ifade etmektedir.

[6] http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/oxymoron (21.05.2022)
[7] https://sozluk.gov.tr/ (21.05.2022)

Coşkun (2012:149), ise oksimoron için şu tanımı yapmıştır: "Batı retoriğinde zıt anlamlı veya anlam çerçevesi bakımından birbiriyle çelişkili iki kavramı bir arada ve bir nesne için kullanmaya oksimoron denir".

Christopher Kelen (2007:30) ise oksimoron için "iki kelimelik bir paradoks" ifadesini kullandıktan sonra "kuru bir göl, canavarca/dev böcek, yanlış gerçek, dürüst politikacı" örneklerini vermiştir. Oksimorondan bahseden bir diğer önemli kişi Yeshayahu Shen'dir. "Yeshayahu Shen, oksimoronun şiirsel yönünden bahseder. 'Poetik oksimoron' şeklinde tanımladığı bu tür hakkında açıklamalarda bulunarak genel olarak iki tür oksimoron yapıdan bahseder. 'Şiirsel ve şiirsel olmayan oksimoron' şeklinde yaptığı tanımlamalarla, oksimoron sanatının yapısından bahseder." (akt. İsi, 2016:17).

Oksimoron için yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere genel olarak paradoksal yapılar veya çelişkili ifadeler olarak tanımlanmaktadır. Karşıtlığı, tezatlığı ve çelişkiyi içinde barındıran oksimoron, bilhassa şiir dilinde kendini daha iyi göstermektedir. Eski ve yeni şiir dilinde oksimoron, genellikle isim ve sıfat tamlamaları ile mecaz anlam içerir. Çarpıcı anlatımın ürünü olarak mizah ve ironiyi de ifade etmek için kullanılmaktadır. Oksimoronu daha iyi ifade etmek için örneklerle ele alalım:

"Eyvâh! Beş on kâfirin îmanına kandık;
Bir uykuya daldık ki: cehennemde uyandık" (Ersoy, 2007).

Şair, şiirde yer alan "kâfirin îmanı" sözcük öbeğinde kâfir ve iman sözcüklerini bir arada kullanarak inançlı gibi görünen kişilerin imansızlığından yakınmıştır. Karşıtlık ve çelişki oksimoronun temel özelliklerinden biridir. Bu durum yukarıdaki örnekte de kendini göstermektedir. Kâfir, Allah'a inanmayan, inançsız kimse demek iken şair, "kâfirin imanı" isim tamlaması ile şiire derin bir anlam kazandırılmıştır. Görüldüğü üzere oksimoron, karşıt ve çelişkili iki kavramın bir arada kullanılıp bir kişi veya nesne için kullanılma sanatıdır.

Oksimoron ve paradoks ilişkisine gelecek olursak "Oksimoron, paradoksal anlamlar yoluyla retorik bir etki yaratmak için birleşen fikir, ifade ve terimlerden oluşan çelişkili ya da zıt sözcüklerin birleşiminden oluşan edebî bir konuşma biçimidir. Oksimoron, çelişkili olarak adlandırılan uygun alt kümeli ifadelerdir. Çelişkili ve diğer paradokslardan oksimoronu ayıran şey, bilinçli olarak kullanılmasıdır" (Turgunbayer ve İsi, 2018:61). "Oksimoron ve paradoks, genellikle

birbirinden ayırt edilir. Oksimoron, bir ifade biçimi iken; paradoks bir durum ya da ifadeler topluluğudur. Fakat her ikisi de tutarsızlıkların olduğu zıt ya da karşıt anlamların birlikte kullanılmasıdır. Aslında oksimoron bazen kısaltılmış paradoks; paradoks ise genişletilmiş oksimoron (Flayih 2009:31) olarak ele alınır" (Turgunbayer ve İsi, 2018:61). Kısacası Çağlayan'ın (2019: 27) ifade ettiği gibi "oksimoron, yapıların kısa ve öz anlatımı, paradoks ise genellikle uzun tümceler"den oluşan yapılardır.

Sadece edebiyatta değil günlük hayatta ve pek çok bilim alanında da oksimoron sanatına başvurulmaktadır. Oksimorona Eski ve yeni şiirde; mistik şiir anlayışında, aşk ve tasavvuf konulu şiirlerin dışında karikatürde, sosyal medya dilinde, reklamcılıkta, tiyatroda vs. sık sık rastlamaktayız. Pek çok yerde karşılaştığımız veya kullandığımız bu sanatın asıl gayesi, anlamı kuvvetlendirmek, anlamı etkili kılmak ve söylenmek isteneni dolaylı yoldan tezat ve mecaz, mizah ve ironinin harmanlanması ile ifade etmektir. Bu açıdan paradoks ile benzerlik göstermektedir. Fakat paradoks, kendine gönderme yaparak karşıtlığı ve çelişkiyi ortaya çıkaran bir ifadeyken oksimoron, kendine gönderme yapmaksızın iki sözcüğün ortak kavram alanı üzerinden birinin baskın olarak öne çıkması ve öne çıkma esnasında çelişkinin de ortaya çıkmasını ifade eder. Aslında her iki kavram da söylenmek isteneni doğrudan değil de mecaz ve tezatı içinde barındırarak anlamı etkili kılmayı amaçlar. Hatta bir tür zekâ oyunu olarak görülürler. Fakat oksimoron iki sözcükten oluşurken paradoks uzun tümcelerden oluştuğu için yapısal olarak birbirlerinden ayrılırlar.

1.1.4.5. İroni

Bir edebî tür olarak görülen ve anlamın gizliliğini koruyan *ironinin* (*İng. irony*) tarihsel geçmişi, Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Yunanca "bilmezden gelmek, kastedilenin tersini söylemek, asıl maksadı saklamak" anlamlarına gelen ironi, mizah ve alay ürünüdür. "Eirônia Sokrates"in Platon tarafından aktarılan diyaloglarında, hasımlarını alt etmek adına, kendi ayaklarıyla tuzağa düşürmek için başvurduğu tekniğin adıdır" (Kılıç, 2008: 143).

Güncel Türkçe Sözlük'te ironi "Gülmece, söylenen sözün tersini kastederek kişiyle veya olayla alay etme"[8] anlamına gelmektedir. "Her zaman eleştirel bir tavır

[8] https://sozluk.gov.tr/ (01.05.2022).

ve entelektüel bir tutumu ifade eden ironi; örtük, dolaylı, kinayeli ve iğneleyici bir söyleme biçimidir. 'Arif olan anlar' atasözü, ironideki örtük ve dolaylı anlatımı iyi ifade eder" (Taşdelen, 2007:53). "Aristoteles, ironiyi eiron ve alazon kavramlarından yola çıkarak açıklar. Eiron 'kendi kendisini öven' bir karakterdir ve sürekli övünen alazon'la karşıtlık oluşturur" (Cebeci, 2016: 260).

İmalı ve espirili söz söyleme biçimi olan ironi, söz ile anlam arasında karşıtlığı ifade eder. Bu, söylenen ile söylenmek istenen arasındaki karşıtlıktır. İronide sözü açıkça söylemek yerine dolaylı bir şekilde söyleme biçimi vardır. Yani ironide, örtük bir anlam hâkimdir. Söylenenin tam tersi kastedilir ve bir aykırılık oluşturulur.

"Şemsettin Sami'nin Kâmûs-ı Fransevî'de ironiyi ilk olarak tanımlarken "istihzâ" kelimesini kullanması ise ironinin bizde "alay, alay etme" ile karşılandığının işaretidir. Yine, Rıza Tevfik, Abdülhak Hâmid ve Mülâhazât-ı Felsefiyesi'nde (1918) ironi sözcüğünü kullandıktan sonra bir dipnotla, ironi tabirinin bizde hakkıyla bir mukabilinin olmadığını varsa da kendisinin bilmediğini ve bu kelimeyi Sokrates'in kelimeye verdiği anlamla değil, alay anlamında kullandığını dile getirir" (Kılıç 2008: 148'den akt. Akpınar, 2010: 774).

İroninin özelliklerinden biri olmakla birlikte, ironi kavramını "alay"a indirgemek, alaydan ibaret görmek doğru değildir" (Akpınar, 2010:774). Her ne kadar mizah ve alay ürünü olsa da Akpınar'ın da dediği gibi ironi sadece bir alaydan ibaret değildir. İroni sanatındaki asıl gaye, söz ve anlam arasındaki karşıtlıktan doğan çelişkinin sözü söyleyenin bilgeliğini göstermesidir. Bilge kişi Sokrates'in karşı tarafın bilgisini ölçmek ve onu doğru olana yöneltmek için cahil rolü oynamış; zamanla da ironik sözleriyle karşı tarafı doğru olana yöneltmiştir. Sokrates ile ortaya çıkan ironi, mizah ve eleştiri yoluyla söylenen ile söylenmek istenenin karşıtlığıdır (Ataç, 2015:13). Geçmişten günümüze kadar kullanılan ironi, özellikle II. Yeni şiirinde anlamı derinleştirmek ve alışılmış şiir anlayışının dışına çıkmak için sıkça kullanılmıştır.

"Bütün mimarlar yüksek, mühendisler de
Bir sen kaldın alçak mimar ey Sinan Usta" (Süreya, 2013:134)

İroni şiirleri ile bilinen II. Yeni şairlerinden Cemal Süreya, *Teknokratlar* şiirinde *yüksek* ve *alçak* sözcükleri arasındaki karşıtlık ile ironik bir dil kullanmıştır. Mimar Sinan'a hitaben şairin kendi döneminde mimarların hepsinin önemli

görüldüğü ve yüksek mevkilerde olduğunu fakat onun muazzam sanatsal mimarisine hiçbirinin yaklaşamadığını ironik bir dil ile ifade etmiştir. Mimar Sinan'a yapılan bu haksızlık ironik bir dil ile eleştirilmiştir. Şiirde asıl yüksek mimarın Mimar Sinan olduğu vurgusu da yapılmıştır.

İroni, *tezat, oksimoron* ve *paradoks* gibi karşıtlığı ve çelişkiyi kendi bünyesinde barındırır. Tehzil, istihza, parodi, humor vs. gibi terimlerle anılan ironinin edebiyattaki önemi ve yeri, okuyucuyu çelişkiye ve hayrete düşürecek ifadelerle anlamı ve asıl maksadı gizleyebilme yeteneğinin en önemli ürünlerinden biri olması bakımından çok büyüktür. Eleştiri, alay, mizah, isyan gibi durumlarda şair ve yazar için geçmişten günümüze kadar kullanılan muazzam bir edebî tür olarak karşımıza çıkmaktadır.

İroni, her ne kadar mizah ve alay ürünü olarak görülse de eleştirinin ve çelişkinin merkezinde yer almaktadır. Temelinde çelişki ve zıtlığı kendi bünyesinde barındırması ve söylenenin tam tersinin ima edilmesi yönüyle paradoksla benzerlik göstermektedir. İroni ve paradoksun ortak bir sözde buluştuğunu gösteren bir tümceyi tekrar ele alalım:

"*Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir." (Sokrates)*

Sokrates, paradoksal ifadesinde bildiği tek şeyin hiçbir şey olmadığını söylerken kendisine gönderme yaparak bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Fakat söz, her zaman öz değildir. Kişi, kendini ifade etmek ve çevresindekilerle iletişim kurabilmek için dili kullanır. Sağlıklı bir iletişim için de olabildiğince anadilini dikkatli kullanmayı yeğlemek zorundadır. Fakat dil, bazı durumları ifade etmekte yetersiz kalabilir. Bu durumlarda kişi, bir takım dil olaylarına başvurur. Tezat, ironi, oksimoron ve paradoks gibi edebî sanatlar ile söylenmek isteneni daha farklı biçimlerde ifade etmeyi yeğler. Bu bağlamda Sokrates'in yukarıdaki sözü, paradoksal bir ifadedir. Bir filozof nasıl olur da kendisiyle bu denli çelişir? Kastetmek istediği şey söylediği sözün özündedir. (bk. Felsefede Paradoks). İroni ve paradoksal ifade, karşıtlık ve çelişkinin bir aradalığıdır. Söylenen ile söylenmek istenen arasında bir karşıtlık oluşmuştur. Oluşan karşıtlık, Sokrates'in kendi kimliğiyle de çelişmektedir. Çünkü filozof, pek çok şey hakkında bilgisi olması ile birlikte kendi cehaletinin de farkında olan bilge kişidir. Sokrates, bu sözüyle bilgisini gizlemiştir.

İroni, tıpkı paradoksal ifadelerde olduğu gibi söylenmek istenenin tersinin söylenmesi ile karşıt bir durum oluşturur. Buradaki karşıt durum, bazen eleştiri bazen mizah bazen alay bazen de kinayeli bir söyleme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece gerçeklik ile karşıt ve örtük bir anlam ortaya çıkar. Bu nedenle de paradoks bazen ironi ile eş bir kavram olarak tanımlanmıştır. Fakat ironi ve paradoksun benzer yanları olduğu gibi birbirinden ayrılan yönleri de bulunmaktadır. İroni, her ne kadar zıtlık ve çelişkinin bir arada kullanılması ile ortaya çıkan bir edebî sanat olsa da amaç mizah veya alay yoluyla eleştiriyi farklı bir boyutta dile getirmektir. Yani sözü söyleyen sözünü kendi isteği ile oluşturmuştur ve ironi, bu bağlamda şairin söylediği ile kastetmek istediği arasındaki zıtlıktan doğar. Paradoksta ise şair dilin imkânlarının sınırlı olması ve insan dilinin yetersizliği nedeniyle paradoksal ifadelere başvurur. Elbette ki şairin paradoksu kullanmasının tek nedeni bu değildir ama paradoks, bu nedenden dolayı ortaya çıkmıştır. Paradoks aynı zamanda sözü söyleyen kişinin bilinçli olarak oluşturduğu ifadelerden oluşur. Aynı durum ironi de olmasına rağmen paradoksun ironiden en büyük farkı oluşma amacıdır. İroni, sanatçının mizah ve alay ile söylediği ile söylemek istediği arasındaki zıtlıktan doğar. Paradoksta ise sanatçı, zıtlığı sözün içinde sözcüklerle oluşturur ve anlamı gizler.

1.1.4.6. Mecaz

Mecaz, anlatımı daha etkili ve canlı kılmak için kullanılan önemli edebî sanatlardan biridir. Mecaz Arapça bir sözcüktür. "Cevaz"dan türemiştir. Kök anlamı geçilen yer, yol, geçek; anlam genişlemesiyle yalnız düşüncede var olan yaşanan gerçekle bağdaşmadığı düşünülen caiz kelimesiyle eş kökenlidir" (Moran, 1971:751'den akt. Gürbüz, 2008:199). Türkçe Sözlük'te "Bir ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamından başka anlamda kullanılan söz; bir kelimeyi veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma, metafor"[9] anlamlarına gelmektedir. Mecaz, sözcüğün gerçek anlamının dışında başka bir anlamda kullanılmasına verilen isimdir.

> "Lügatte geçilip gidilen yer demek olan mecaz, beyan tabirlerindendir. Hakikat, mecaz, kinaye diye üçe ayrılan kelime nevilerinin ikincisidir. Kelime vaz olunduğu manada kullanılırsa hakikat olur. Bir münasebetle asıl manasından başka bir manaya nakil edilirse ve kendi manasında kullanılmasına bir karine-i mânia

[9] https://sozluk.gov.tr/ (01.05.2022)

bulunursa mecaz olur" (Tahirül Mevlevî, 1973:96'dan akt. Gürbüz, 2008:200).

Saraç mecaz için (2001:101), "bir sözün gerçek manasında kullanılmayıp ilgi ve benzerlik bağı bulunan başka bir manada kullanılması" ve Ayverdi (2005: 1968-1969) ise "İfadeye kuvvet ve güzellik vermek için benzerlik veya daha değişik bir ilgiye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılan söz; bir sözü bu şekilde gerçek anlamı dışında kullanma sanatı." diye tanımlamaktadır.

Mecaz, sözcüğün gerçek anlamının dışında benzetme yoluyla başka bir anlam ifade etmesi ile birlikte ifadeyi güçlü ve etkili kılmayı sağlayan edebiyatta sıkça kullanılan bir edebî sanattır. Mecaz anlam, düşüncenin kuvvetini ve sözcüğün anlam alanını farklı bir boyuta taşıyarak ifadeyi etkili ve canlı tutar. Yazar veya şair, söylemek istediğini etkileyici bir şekilde aktarmak için de mecaza başvurur.

Tüm tanımlardan hareketle sözcüğün gerçek anlamının dışına çıkıp hakikati aşan yeni bir anlam kazanmasını mecaz diye tanımlamak mümkündür. Örneğin, "Ali, çok sert biriydi, herkes ondan korkardı." tümcesinde "sert" sözcüğü, "katı, esnekliği olmayan" sözcük anlamını yitirmiş, yeni bir anlam kazanmış, mecazlaşmıştır. Sert sözcüğü ile Ali'nin sinirli, hırçın, somurtkan biri olduğu anlaşılmaktadır. Örnekten de anlaşılacağı üzere sözcük, tümcede kendisine yüklenen anlamdan başka bir anlama dönüşür ve yeni bir anlamı niteler. Sert sözcüğü, burada katı, esnekliği olmayan bir şeyden bir insanın görünüşünü ve duygusal durumunu nitelemiştir. Bu sebeple mecaz anlam, ifadeyi güçlü kılmıştır.

Mecazın paradoks ile ilişkisine bakacak olursak mecaz, gerçeğin farklı bir boyutu ve yeni bir anlamdır. Sözcüğün anlam boyutunun değişmesi ve farklı bir şey anlatmak istemesi bakımından mecaz ile paradoks ile benzerlik göstermektedir. Paradoksta da anlam boyutu aşılır ve anlatılmak istenen şey doğrudan söylenmez. Kapalı ve örtük bir hâkimdir. Bu nedenle paradoksu mecaz anlam başlığı altında incelemek mümkündür. Mecaz, paradoks, istiare, kinaye, tariz, tenasüp, teşbih, tezat ve teşhis gibi pek çok edebî sanatı içine alan bir genişliğe sahiptir. Öyleyse mecaz üst anlam, paradoks ise mecazın bir alt başlığıdır, diyebiliriz.

1.1.4.7. Çelişki

Klasik mantıkta, bir şey ya vardır ya yoktur, ya doğrudur ya yanlıştır; bunun arası bir olasılık mümkün değildir. Bu durum, klasik mantığın ilkelerinden olan

çelişmezlik ilkesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çelişmezlik ilkesinin atası Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinde bu ilke için farklı tanımlar yapmıştır. Bu ilke için Aristoteles şöyle demiştir: "Bütün inançlar içinde en sağlamının çelişik önermelerin aynı zamanda doğru olmadıkları inancı olduğunu ortaya koymak ve buna karşı olan görüşün sonuç ve nedenlerini göstermek üzere kâfi derecede şeyler söyledik" (Arslan, 1996:201-202'den akt. Karabey, 2019:142).

Günlük yaşamımızda, klasik mantıkta geçerli olan çelişmezlik ilkesinin geçerli olmadığı durumlarla da karşılaşmaktayız. Çelişki sadece felsefede değil, mantıkta, matematikte, ekonomide, sosyolojide, dil ve edebiyatta da karşımıza çıkmaktadır. Çelişki, bir önermenin kendisinin veya değilinin çelişmesi ve sadece birinin doğru olmasıdır. Türkçe Sözlük'te "sözlerin veya davranışların birbirini tutmaması, tenakuz, paradoks"[10] olarak geçen çelişkinin tarihsel geçmişi Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Başta Aristo olmak üzere A. Andrea, Leibniz, Łukasiewicz, Kant, Hegel gibi pek çok filozof ve mantıkçı çelişki ve çelişmezlik ilkesi ile ilgili çeşitli tanımlar ve tartışmalarda bulunmuştur.

Bir önerme tümcesinin öznesi, bir sonraki önermenin öznesi durumuna geçip aynı yüklemin değiliyle oluşturulduğunda çelişki ortaya çıkar (Karabey, 2019:147-148). Bu durumu bir örnek ile ele alalım:

i. Kurallı bir tümcede özne yüklemden öncedir.
ii. Kurallı bir tümcede özne yüklemden önce değildir.

Yukarıdaki örnek tümcelerde birbirinin karşıtı iki önerme tümcesi yer almaktadır. Karşıtlık, değil sözcüğü ile sağlanmıştır. i'deki tümcenin öznesi, "özne", ii'deki tümcede de özne olarak kullanılmıştır. Olağandır. Fakat i'deki tümce doğru olarak kabul edildiğinde ii'deki tümcenin doğruluğu kabul edilemez. Çünkü iki tümce arasında bir tutarsızlık vardır. Bir veya birden fazla önermede olan karşıtlığın birbiri ile tutarsızlığını ifade eden çelişki, yukarıdaki örnek tümcelerde kendini açıkça göstermektedir. Tutarlı olmayan önermeler, sadece doğruları değil yanlışları da üretir. İki tümcede de aynı olan öznenin, birbirinin karşıtı iki yüklemle kullanılması, tümcelerden birinin doğruluğunu çürütmektedir. Kısacası bir önerme ya doğrudur ya yanlıştır. Bir önermenin hem kendisi hem değili aynı anda doğru olamaz. Bu nedenle iki önerme arasında bir çelişki vardır.

[10] https://sozluk.gov.tr/ (13.05.2022)

Peki, paradoks ile çelişki arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Dilin kullanımında ortaya çıkan dil ötesi paradoksal anlatımlar, bize çelişkinin varlığını hissettirir. Bu durum tutarsızlığın ve belirsizliğin hâkim olduğu paradoksal anlatımların, dil alanıyla büyük bir ilişki içinde olduğunu gösterir. "Aslında tutarsızlık, dil sistemi içerisindeki önermelerin karşılıklı birbirini ortadan kaldırması ve birbiriyle çelişmesi sonucu ortaya çıkan bir sorundur. Bu nedenle paradoksal anlatımların içerdiği görünüşteki çelişkiler, onların önemli bir tutarsızlık içerdikleri izlenimi vermektedir" (Yeşilyurt, 2016:94). Burada bahsedilen tutarsızlık yani çelişme durumu, büsbütün bir anlamsızlığa işaret etmemektedir. Zaten felsefede de tutarlılık ve anlamlılık iç içedir. Tutarlılık her ne kadar bir anlamlılık ölçütü olarak görülse de kendi içinde çelişen bir önerme kendi içinde anlamlı olabilir yani sadece önermelerden biri doğrudur ve anlamlıdır.

Çelişkiyi ve belirsizliği kapsayan paradoksta gaye, çözüm aramak veya mutlak çözümü bulmak değildir. Gaye; karşıtlık, çelişki ve belirsizliğin muazzam uyumunu göstermek ve bu uyumun neticesinde ortaya çıkan anlam zenginliğini açığa çıkarmaktır. Ayrıca gaye, paradoksun anlamsızlık ifade etmediğini aksine paradoksun anlamlı olduğunu göstermektir. Çelişkide ise durum farklıdır. Çelişkide bir önerme değiliyle birlikte karşıtlık içerir ve önermelerden sadece biri doğrudur. Yani paradoksta mutlak doğru yoktur fakat çelişkide mutlak doğru vardır. Öyleyse her çelişki paradoks değildir; her paradoks bir çelişkidir.

	Karşıtlık	Antinomi	Tezat	Oksimoron	İroni	Mecaz	Çelişki	Paradoks
Karşıt Anlam	+	+	+	+	+	+	+	+
Çelişme	-	+	-	+	+	+	+	+
Asıl Maksadı Gizleme	-	-	+	-	+	-	-	+
Üçüncü Hâlin İmkânlılığı	-	-	-	-	-	-	-	+
Bir Sözcükte	-	-	-	-	+	+	-	-
Söz Öbeği	+	+	+	+	+	+	+	+
Tümcede	-	+	+	-	-	+	+	+
Anlamsız Görünme	-	-	-	+	+	-	-	+
Kendine Gönderme	-	-	-	+	-	-	-	+

Tablo. 1. Yakın Kavramların Paradokstan Farkı

Buraya kadar her bir edebî sanatın ne anlama geldiğini söyleyip en az bir örnekle anlatmaya çalıştık. Daha sonra da her bir kavramın paradokstan farkının ne olduğunu ifade ettik. Bu farkların daha iyi anlaşılması için aşağıdaki tabloyu yaptık.

1.2. Bilim Alanlarında Paradoks

Bu çalışma dil çalışması olduğu için dil ile yakın alanlarla ilgili paradoks ele alınmıştır.

1.2.1. Felsefede Paradoks

Felsefeden beslenen paradoksun tarihi, Antik Yunan felsefesine dayanmaktadır. “Antik Yunan felsefesi genel olarak Sokrates öncesi ve Sokrates sonrası dönem olarak ayrılmaktadır. Sokrates öncesi dönemde daha çok dış dünyaya odaklanılmış, Sokrates ile birlikte insan ve toplum da araştırılan konular arasına girmiştir.” (Şahin, 2021:154). Antik Yunan felsefesi düşünürleri, paradoksla ilgilenmiş hatta onların ürettikleri paradokslara düşünürlerin kendi adları verilmiştir:

Sokrates paradoksu, Equlides paradoksu, Zenon paradoksları, Epimenides paradoksu (yalancı paradoksu) gibi…

Tarihte ilk bilinen paradoks örneği, günümüzde "Yalancı Paradoksu" olarak adlandırılan *Epimenides Paradoksu'*dur. Giritli Epimenides, "Bütün Giritliler yalancıdır." ifadesini kullanmıştır. Kendisi de Giritli olan Epimenides, aslında kendisinin de yalancı olduğunu söylemekte ve bu bağlamda kullandığı cümlenin de yalan değil doğru olduğu sonucu çıkmaktadır. Epimenides bir Giritli olarak yalancı ise kullandığı cümle doğrudur. Öyleyse bütün Giritliler yalancı değildir. Epimenides doğruyu söylemektedir. Diğer yandan Epimenides'in doğru söylediğini kabul edersek Epimenides'in yalan söylediği sonucu çıkmaktadır. Epimenides bir Giritli olarak doğruyu söylüyorsa kullandığı cümle kendisiyle çelişmektedir. Epimenides, yalancı mı yoksa doğrucu mu? Kimi zaman onaylanan kimi zaman eleştirilen, kafa karıştıran bu paradokstan hareketle ve ilhamla benzer paradokslar üretilmiştir. Epimenides paradoksları başlığı altında birçok paradoks incelenmiş ve birçok bilim alanında kullanılmıştır (Çatal, 2018:13-14).

A: "Bu cümle yanlıştır." paradoksunu ele alalım.

Eğer bu tümce yanlışsa A ifadesi doğrudur, bu tümce doğruysa A ifadesi yanlıştır. Kendine göndermeli olarak kısır döngüye giren paradokslar, sonsuza kadar böyle devam eder. Russell (1963:37), paradoksun kısır döngüden meydana geldiğini şu sözleriyle ifade eder: "Kaçınılması gereken paradokslar incelendiğinde açıktır ki, hepsi belirli türdeki kısır döngüden meydana gelir. Bu kısır döngüler, bütünlüğün, o bütünün terimleriyle tanımlanabilir üyeler olması varsayımından kaynaklanır" (Durmaz, 2014: 50).

Çoğu felsefeci paradoksların bir şeyi araştırmada önemli rol aldığını düşünmektedir. Bu bağlamda paradoksların zorluk derecelerinin olduğunu ve araştırmayı yürütmenin bu derecelere göre zorlaştığını savunan Sainsbury, paradoksun ne olduğuna ilişkin "görünürde kabul edilebilir mekânlardan, kabul edilebilir mantıklardan türetilen, görünüşte kabul edilemez bir sonuç" şeklinde bir açıklama yapmıştır (Sainsbury, 2009:1'den akt. Kadığ, 2019:7).

Aynı şekilde Sokrates paradoksunu ele alalım ve bu bağlamda ifade edelim: "*Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir."*. Sokrates ünlü paradoksunda bildiği tek bir şeyin olduğunu ve bu bildiği şeyin hiçbir şey olmadığını dile getirmiştir. Bu

paradoks, herhangi bir şey aynı anda hem nasıl bilinebilir hem de nasıl bilinemez bilmecesinin ifadesidir. Hiçbir şey bilmediğini söyleyen kişi, nasıl oluyor da bildiği tek bir şeyin olduğunu söyler? Sokrates'e göre bilgi, bir ve tektir. Sokrates'in bu ünlü sözünün tarihçesine bakarsak bu paradoksu biraz daha anlamlandırabiliriz. Sokrates'in ellili yaşlarda olduğu zamanlarda Dellphes (Delfi)'nin kâhini ile bir görüşme yapan Pythie (Piti)'ye bir soru yöneltilir: "Atina'nın en bilge kişisi kimdir?" diye sorulur. Pythie, "Sofokles (MÖ 495 - MÖ 406) bilgedir; Euripides (MÖ 480 - MÖ 406) daha bilgedir; ancak tüm insanların en bilgesi Sokrates'tir (MÖ 469 - MÖ 399)." der. Sokrates bunlardan haberdar olduğunda şaşırır. Neden kendisinin Atina'nın en bilgesi olarak görüldüğünü merak eder. İsmi geçen Sofokles ve Euripides'i ziyaret eder. Onlara neden kendi alanlarında kendilerine bilge denildiğini sorar ve sorduğu diğer sorulara aldığı yanıtlarla birlikte onların kendi cehaletlerinin farkında olmadığını anlar. Bunun üzerine kendisinin neden en bilge kişi olarak görüldüğünün farkına varır. Çünkü Sokrates, kendi cehaletinin farkında ve cehaletin farkında olmanın da bilgelik olduğunu düşünmektedir. Filozof olmanın en önemli koşulu da kişinin kendi cehaletinin farkında olmasıdır. Kişi kendi cehaletini bilmezse filozof olamaz. Bunun üzerine kendi adıyla anılan ünlü paradoksunu söyler: "*Bildiğim tek şey hiçbir şey bilmediğimdir"*.

Sokrates paradoksundan sonra Zenon'un paradoksuna da yer verelim. Zenon'un paradoksları günümüzdeki felsefecilerin ve matematikçilerin hâlâ tam olarak çözemediği ve tartıştıkları paradokslardır. Elealı Zenon, hareketin var olmadığını ve yanılsama olduğunu iddia etmiştir. Ona göre varlık hareket etmez, yer değiştirmez yani sabittir. Varlığın çokluğunu ve hareketini düşünme varsayımının çelişkilere yol açacağını savunur. Ona göre çokluk yoktur, hareket yoktur; bunların hepsi bir yanılsamadan ibarettir. Bu nedenle de birden fazla paradoks ortaya atar ve günümüze dört paradoksu ulaşmıştır: Akhilleus (Aşil) ve kaplumbağa paradoksu, stadyum paradoksu, ok paradoksu, dikotomi paradoksu (Şahin, 2021: 159-162).

Akhilleus ve kaplumbağa paradoksundaki Akhilleus, "Yunan mitolojisindeki en büyük karamandır; gücü, cesareti ve askeri meziyetleri müthiştir" (Al-Khalili, 2012: 24). Zenon, kaplumbağa ve tavşan fablından esinlenerek bu paradoksu oluşturmuştur. Fabldaki tavşan Akhilleus'dir. Kaplumbağa ve Akhilleus, bir koşu yarışındalar ve Akhilleus, kaplumbağanın yavaş olduğunu bildiği için kaplumbağadan sonra yarışa başlar. Paradoksa göre Akhilleus asla kaplumbağaya

yetişemeyecektir. Çünkü Akhilleus, her kaplumbağaya yaklaştığında kaplumbağa yürümeye devam edecek ve ilerleyecektir. Bu durum sonsuza kadar devam edecektir (Şahin, 2021: 160-161).

Bir de "Ok Paradoksu"ndan bahsedelim. Zenon'a göre bir ok çıktığı yaydan hedefine ulaşana kadar hareket etmez. Hareket ediyormuş gibi görmemizin nedeni algılarımızın yanılsamasıdır. Havadaki okun hareketsizliğini savunan Zenon, okun her anda belirli bir konumda olduğunu iddia eder. Ok, her anda da aslında sabittir. Çünkü her an durmakta ve hareket etmemektedir (Şahin, 2021: 161).

Zenon'un paradokslarının asıl mantığı hareketin bir yanılsamadan ibaret olduğunu ve her şeyin bir an içinde gerçekleştiğini söyleyenlere an yani zaman diye bir şeyin olmadığını göstermektir. Sokrates, Zenon ve diğer tüm paradokslara bakacak olursak felsefede paradoks, görünüşte doğru olarak kabul edilen önerme veya önermelerin kendi içinde çelişki içermesidir. Kısır bir döngü ile oluşan bu çelişiklik, ilk söylendiğinde gerçeğe aykırı gibi görünse de filozoflar ortaya attıkları paradoksları çeşitli düşünce ve deneylerle ispatlamaya çalışmıştır. Çoğu zaman da eleştirilmişlerdir. Bu eleştiriler neticesinde de yeni paradokslar ortaya atılmıştır.

1.2.2. Mantıkta Paradoks

"Günümüz anlamındaki mantığın Antik Grek'te başladığı, Ortaçağ'da İslam ve Avrupa coğrafyasında klasikleşen bir mantığa ve Rönesans sonrası düşünürler vasıtasıyla da 19. ve 20. yüzyılda matematiksel mantığa doğru geliştiği görülmektedir" (Çiçekdağı, 2015: 56). Mantık, kimi zaman kaybolmuş olsa da günümüzde sistemli bir şekilde diğer bilim alanları gibi evrensel bir yapıya sahiptir (Çiçekdağı, 2015: 56-57).

Mantık, kimi düşünürler için felsefenin bir aracı kimi için de felsefenin bir türü olarak görülmektedir. Mantık, "… Aristoteles için doğru düşünmenin ve dolayısıyla doğru konuşma ve eylemde bulunmanın aracıdır. Başka bir deyişle mantık, doğru işleyen bir aklın adabıdır" (Ekinci, 2016:160). "Mantık, düşünmenin veya akıl yürütme formlarını inceleyen bilimdir" (Öner, 2009: 19).

Temelini akıl ilkelerinden alan mantığın ilkelerini oluşturan ve mantığı sistemleştiren Aristoteles'tir. Aristoteles'in kurucusu olduğu mantık, akıl ilkeleri ile birlikte düşünme faaliyetinin bir arada hareket etmesini çözümleyen bir disiplindir. Amaç, bilgi edinmede yararlanılan düşünme faaliyetinin amacına uygun hareket

etmesidir. Bu çerçevede Aristoteles tarafından belirlenen doğru düşünmenin bilgisi olan mantığın ilkeleri şunlardır: *çelişmezlik, özdeşlik* ve *üçüncü hâlin imkânsızlığı*. Daha sonra da bu ilkelere Leibniz (1647-1716) tarafından bir ilke daha eklenmiştir: *yeter sebep ilkesi*. Mantık bu ilkelerin neticesinde doğmuştur (Durhan, 2021: 838-846).

Çelişmezlik ilkesine göre "bir yargı aynı zamanda ve aynı bakımından hem kendisi hem değili olamaz" ve bu ilke "A, A olmayan değildir" diye formüle edilmiştir (Durhan, 2021: 843). Çelişik iki önermeden biri doğrudur biri yanlıştır. Yani her iki önerme de aynı anda hem doğru hem yanlış olamaz. İşaret edilen elma için;

i. *Bu meyvedir*

ii. *Bu meyve değildir*.

Yukarıdaki iki önerme arasında karşıtlık oluşturularak bir çelişki ortaya çıkmıştır. İşaret edilen elmanın bir meyve olduğu yargısında olan önerme ve bu önermenin yükleminin değiliyle oluşturulan yeni bir önerme arasında çelişki vardır. Fakat bu ilkeye göre bir yargı aynı anda hem kendisi hem değili olamaz. Önermenin tutarlı ve anlamlı olması için çelişkinin olmaması gerekir.

Özdeşlik ilkesine göre "bir önerme ya da yargı doğru ise doğrudur" ve bu ilke "A, A'dır" diye formüle edilmiştir (Durhan, 2021: 841). Özdeşlik ilkesi ile en önemli tespiti Parmenides ortaya koymuştur. Ona göre gerçek bilgiye mantık sayesinde ulaşılır ve bir şey varsa vardır yoksa yoktur. Başka bir açıklaması yoktur. bu nedenle o, boşluğun varlığını reddeder. Varolanı dolulukla var olmayanı da boşlukla özdeşleştirir (Durhan, 2021: 841-842). Öyleyse taş, taştır; insan, insandır veya çiçek, çiçektir önermeleri için taş, taş değildir; insan, insan değildir veya çiçek, çiçek değildir önermeleri özdeşlik ilkesine terstir. Çünkü son üç önerme gerçeği yansıtmamaktadır. Eğer yargı gerçeğe uygun ise doğrudur gerçeğe uygun değilse doğru değildir, yanlıştır.

Üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesine göre bir önerme ya doğrudur ya yanlıştır. Yani üçüncü bir hâlin imkânı yoktur. İlkeye göre "Çay ya sıcaktır ya soğuktur" veya "Biber ya acıdır ya tatlıdır" üçüncü bir imkânın varlığından söz etmek mümkün değildir. İlkeye göre belirsizlik yoktur. Fakat bu ilke bazen eleştirilmiştir. Çünkü sıcak ve soğuk sözcüklerinin arasında olan ılık sözcüğü üçüncü bir hâlin imkânı

olabileceğini göstermektedir. Fakat Aristoteles, bu ilkelerden hiçbirinin kanıtlanmasına gerek olmadığını söyler. Ona göre bu ilkelerin ispatı geriye gidiştir (Durhan, 2021: 844-846).

Leibniz (1647-1716) tarafından mantık ilkelerine eklenen yeter sebep ilkesine göre her şeyin var olması için yeterli bir sebebi vardır, hiçbir şey sebepsiz değildir. Bir şey / nesne eğer sıcaksa sebebi dış etkenlerden dolayı ısınmasıdır veya bir şey / nesne kuruysa sebebi sıvı yetersizliği / yokluğudur. Dolayısıyla ilkeye göre her bir şeyin / nesnenin taşıdığı niteliğin bir sebebi vardır. Bunun aksi mümkün değildir (Hoşgör, 2007: 41).

Mantığın bu dört ilkesini kısaca toparlamak gerekirse bu ilkelerin neticesinde doğan mantık, bilginin doğruluğunu ve düşünme faaliyetinin yasalarını konu edinen bir disiplindir. Akıl yürütme ile bilgiye ulaşılabileceğini savunan mantık bilimi, bilginin düşünme faaliyeti sonrası ortaya çıktığını ve ortaya çıkan sonucun gerçek bilgi olduğunu söyler. Gerçek bilgide çelişki ve belirsizlik yoktur.

Bir önermenin doğruluk değerini akıl yürütme ile bulan klasik mantıkta, bir önerme ya doğrudur (D) ya yanlıştır (Y). Üçüncü bir hâl yoktur yani mantıkta üçüncü bir hâlin imkânsızlığı ilkesi vardır. Fakat paradoks, mantık ilkelerinden biri olan "üçüncü hâlin imkânsızlığı" ilkesini yok saymaktadır. Ünlü Rus mantıkçı A. Bochvar, paradoksal ifadelerin ne doğru ne yanlış olduğunu söyler ve üçüncü bir hâl olarak "paradoksal" kavramını öne sürer. Lukasiewicz ise üç değerli mantık sisteminde önermenin, doğru, yanlış ve belirsiz değerlerini alabileceğini söyler (Ural, 2013: 301-304). Öyleyse belirsiz önermeler, paradoksal ifadelerdir, diyebiliriz. Çünkü paradoks, bize üçüncü bir hâlin imkânını sunar. Bir önermenin doğru mu yanlış mı olduğunun belirlenememesinin üçüncü bir hâlin olduğunu gösterir. Dolayısıyla bir önerme ya doğru ya yanlış ya da belirsizdir. Üçüncü bir hâlin imkânını sunan paradokslar, mantık biliminden hareketle akıl yürütme yolu ile çelişkileri ortaya koymaktadır.

1.2.3. Fizikte Paradoks

Fizik, varlığın / maddenin değişimi, hareketi, hızı ve enerjisini vs. deney ve gözlemlerle formüle eden bir bilim alanıdır. Güncel Türkçe Sözlük'te fizik için şu tanım vardır: "Maddenin kimyasal yapısındaki değişiklikler dışında genel veya geçici

yasalara bağlı, deneysel olarak araştırılabilen, ölçülebilen, matematiksel olarak tanımlanabilen madde ve enerji olgularıyla uğraşan bilim dalı".[11]

Fizik denilince ilk akla gelen isim Aristoteles'tir. Aristoteles'in 8 kitaptan oluşan Fizik adlı büyük kitabı, doğa felsefesini konu alan ve uzay, zaman, devinim, değişim, mekân gibi konuları içine alan bir kitaptır. Aslında bu büyük eser, hem mantık hem fizik hem de metafiziği içine alır. Aristoteles bu kitabında uzun yıllardır edindiği tecrübeler neticesinde doğayla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Ona göre insanlar bilime, deneye ve gözlemlerle ulaşır. Bilim, kesin sonuçları ve doğruları olan bilimdir (Topdemir, 2004: 8-11).

Deney ve gözlemlerle kendi kural ve yasalarını oluşturan fizik biliminde çelişkiye yer yoktur. Belirli deneysel metotlar ile bir kesin sonuca varılır. Fizikte ulaşılan sonuç ya doğrudur ya yanlıştır. Fakat paradoksta bir önerme hem doğru hem yanlış olabilir. Felsefeden beslenen ve aklın sınırlarını zorlayan paradokslar, diğer bilim alanlarında olduğu gibi fizik biliminde de karşımıza çıkmaktadır. Fizikte paradokslar genel olarak, uzunluk, zaman, evren, uzay gibi konular üzerinden ilerlemiştir. Fiziğin uzay ve zaman konularını ele alan ve Einstein'in görelilik kuramına göre ortaya atılan paradokslardan biri "İkizler Paradoksu'dur. Al-Khalili'nin (2012: 102)de ifade ettiği gibi *İkizler Paradoksu,* kulağa bilim-kurgu gibi gelse de, "aslında tamamen ana akım bilimin dâhilindedir ve tüm fizik öğrencilerine göreliliğin çıkarımlarına örnek olarak öğretilir".

Bu paradoksa göre ışık hızına yakın bir uzay gemisinde ikiz kardeşler olan Bob ve Alice'in bir yolculuğu söz konusudur. Bu ikiz kardeşlerden Alice, uzay gemisinin pilotu olarak galaksi turuna çıkar. Bob, Dünya'da kalır ve Alice'in galaksi turunu gözlemler. Alice turu bitirip Dünya'ya geldiğinde bir yıl geçmiş gibi düşünür çünkü uzay gemisindeki saatler ve zaman ölçme aletleri bir yılı göstermektedir. Fakat dünya yılına göre 10 yıl geçmiştir. Einstein'ın görelilik kuramına göre garip bir şey gözlemler. Bob, uzay gemisindeki zamanın, dünyadaki zamana göre daha yavaşmış gibi göründüğünü gözlemler. Bu yolculuk Alice'e göre bir yıl kadar sürmüş, Bob'a göre ise yolculuk 10 yıldır. Alice bir yıl olarak düşündüğü yolculuk sonrası Bob'un 1 yıl yaşlandığı düşünür fakat Dünya'ya geldiğinde Bob'un 10 yıl yaşlandığını görmüştür. Öyleyse Alice Bob'un daha az yaşlandığını iddia edebilir mi

[11] https://sozluk.gov.tr/ (1.12.2022)

veya Bob, Alice'in daha az yaşlandığını iddia edebilir mi? (Al-Khalili, 2012: 102-103).

İkizler Paradoksu, birbirine benzeyen iki kardeşten birinin dünyada diğerinin uzaydaki yolculuğu sonrası geçen zaman içinde nasıl göründükleri ile ilgili düşünme faaliyetinin ürünüdür. Kimileri bu paradoksun bir paradoks olmadığını söylemiş ve eleştirmiş kimi ise bir paradoks olduğunu iddia etmiştir. Genel olarak bakıldığında ise bu paradoksu paradoks yapan yargı, Alice'in Bob'u daha az yaşlandığını iddia etmesi. Einstein'in görelilik kuramına göre de zaman ve hareket gözlemciye göre değişebilir.

i. Alice, Bob'dan daha az yaşlanmıştır.

ii. Bob, Alice'ten daha az yaşlanmıştır.

Al-Khalili, her ne kadar bu paradoksu Einstein'ın görelilik kuramına göre çözümlese de bu iki önerme arasında bir çelişiklik söz konusudur. Paradoks, iki çelişik önerme arasındaki kısır döngüden dolayı kesin bir sonuca ve mutlak bir doğruya varılamaması durumudur. Paradoksun bu tanımına göre İkizler Paradoksu, bu iki önermenin çelişikliği ve her iki önermenin kısır bir döngüde olmasından dolayı kesin bir sonuca varılamamasını ifade eder.

Geleceğe yolculuk olan İkizler Paradoksu'nun dışında geçmişe yolculuk ile ilgili olan Dede Paradoksu, fizik biliminde asıl gerçek paradokslardan biridir. Dede Paradoksu'nda geçmişe gidip dedeniz ile anneanneniz / babaanneniz henüz tanışmadan önce dedenizi öldürürseniz anneniz / babanız asla doğmazdı ve sonuç olarak siz de doğmazdınız. Siz doğmazsanız geçmişe gidip nasıl dedenizi öldürebilirsiniz? Dedenizi öldürmezseniz siz doğmuş olacaksınız ve siz doğmuş olduğunuz için de geçmişe gidip dedenizi öldürürsünüz. Bu kısır döngü sonsuza kadar böyle devam eder. Dede paradoksu, çoklu evrenler kuramı gibi birçok kuram ile açıklanmaya çalışılmıştır. Al-Khalili'nin ifadesine göre "Eğer geçmişteki belirli bir ana yolculuk edebilirsek, o insanların gözünde, gelecek zamandan onların 'şimdi'sine gelmiş oluruz. Zaten bizim 'şimdi'mizin onlarınkinden daha özel olduğunu neye göre söyleyebiliriz ki? Bizim şimdiki zamanımızın gerçek "şimdi" olduğunu iddia edemeyiz, ne de olsa benzer şekilde bizim geleceğimizden de zaman yolcuları bizi şimdiki zamanımızda ziyarete gelebilirler; onlara göre, biz geçmiş zamandayız. Dolayısıyla hem geçmiş hem de geleceğimizin daha doğrusu tüm

zamanların, aynı anda ve eşit gerçeklikte var olmaları gerekir. Blok evren modelinin söylediği de tam olarak budur" (Al-Khalili, 2012: 122-132). Yani bir zaman makinesi yapılmış olsun ve biz de o zaman makinesinde bir gün öncesine gitmiş olduğumuzu varsayalım.

Geçmiş Zaman Şimdiki Zaman (X) Gelecek Zaman

X noktasında olduğumuzu düşünelim. Geçmiş zamana göre bir gelecekteyiz fakat gelecek zamana göre biz onların şimdisindeyiz yani geçmişteyiz.

Tüm söyleyeceklerimizi toparlayacak olursak hangi bilim alanının yasa ve kuralları olursa olsun paradoks her yerde karşımıza çıkabilir. Zaman zaman bazı teori ve kuramlarla paradoksal önermeler çürütülmeye çalışılmıştır. Fakat çelişik ve anlamsız gibi görünen önermeler eğer bir kısır döngü içinde sonsuza kadar devam ediyorsa o önermeler gerçek paradokslardır.

1.2.4. Ekonomide Paradoks

Güncel Türkçe Sözlük'te ekonomi şu şekilde tanımlanmaktadır: "İnsanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü, iktisat; bu ilişkileri inceleyen bilim dalı".[12]

Ekonomi, diğer adıyla iktisat, bir malın kim için, ne için ve nasıl üretildiği ile ilgilenen ve konusu insan olan sosyal bir bilimdir. Ekonomi, sahip olduğumuz kaynaklarla ihtiyaçlarımızı verimli bir şekilde nasıl karşılayacağımızla ilgilenir. Yaşam kalitemizin nasıl yükseltilebileceğini araştırır. İnsanın ihtiyaçları hiç bitmez, her gün yeni bir ihtiyaç doğar ama bu ihtiyaçları karşılayacak sınırlı kaynak vardır. İşte burada ekonomi bilimi devreye girer. Ekonomi insanın yaşam kalitesini artırmak için üretim, tüketim, ihracat ve ithalat gibi insan faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmış bir bilimdir. Ekonominin diğer doğal bilimler (fizik, kimya, biyoloji) gibi kesin ilkeleri yoktur çünkü ekonominin konusu insandır. Farklı dış etkenlerden dolayı insanların ihtiyaçları geçmişten günümüze kadar hep değişmiştir ve de değişmektedir. Ekonomi kesin ilkelere sahip olmasa da bir sosyal bilim kabul edilir. İlkeleri de insanların ihtiyaçlarına göre değişebilen ilkelerdir (Balmumcu, 2017: 2-15).

[12] https://sozluk.gov.tr/ (1.12.2022)

Ekonomi biliminde değişebilen ilkeler olsa da ekonomide de paradokslarla karşılaşmaktayız. Genel olarak paradoksu üreten kişinin adıyla anılan ekonomi paradokslarından birkaçı: Gibson Paradoksu, Giffen Paradoksu, Lucas Paradoksu, Easterlin Paradoksu, Triffin Paradoksu gibi. Öz itibariyle aynı kalan paradoks, farklı bilim alanlarında alana/konuya uygun şekilde ortaya atılmıştır. Giffen Paradoksu, 19. yüzyılda İrlanda'da temel yiyecekleri patates olan yoksul işçilerin patatese olan taleplerini incelemek üzere Sir Robert Giffen tarafından öne sürülen bir paradokstur. Giffen'in gözlemlerine göre, 19. yüzyılda İrlanda'da yoksul işçiler gelirlerinin büyük bir kısmını patates almak, geriye kalan kısmını ise diğer sebzelerden ve et almak için ayırırlardı. Fakat patatesin fiyatı arttıkça patatese ayrılan para da artmaktaydı. Bu nedenle ete ve sebzeye ayırdıkları para nispeten azalacaktı veya hiç olmayacaktı. Patates daha ucuz olduğu için de fiyat artmasına rağmen talep de artmıştı. Patates ucuzladığı zaman ise ete ve diğer sebzelere ayrılan para artacaktı ve patatese olan talep düşecekti (Kader ve Kaplan, 2021: 498-503). Paradoksa göre fiyat arttıkça talebin artması ve fiyat düştükçe talebin azalması durumu bir çelişki içermektedir. Çünkü ekonomide talep yasası diyor ki bir malın fiyatı arttıkça talep azalır; fiyatı düştükçe talep artar. Fakat Giffen Paradoksu, talep yasasının ters düşmektedir.

Ekonominin mutluluk ile ilgili bir bağlantısı vardır. Easterlin, ekonominin mutluluğu belirli bir düzeye kadar taşıdığı, belirli bir yerden sonra ekonominin mutluluğa bir katkısı olmadığını savunur. Mutluluk ve ekonomi arasındaki ilişkinin tarihi 1974'lerde Richard Easterlin'in "Easterlin Paradoksu" ile öne çıkmıştır. Easterlin, önce Amerika'da sonra çalışmasını büyüterek ülkelerarasında bir çözümleme yapmıştır. Paradoksa göre gelir, mutluluğun büyümesini sağlasa da bir düzeyden sonra gelir ne kadar artarsa artsın mutluluk daha fazla büyümemektedir. Çünkü insan her defasında daha fazlasına ihtiyaç duymaktadır ve dolayısıyla gelir ne kadar artarsa artsın insanın isteği ve ihtiyacı bitmeyecektir. Daha fazla harcadıkça daha fazla gelir elde etme isteği doğacaktır. Bu durum özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Eğer kişi çevresindeki kişi veya kişilerin gelirinin yüksek olduğunu düşünüyorsa kendisini mutsuz hissetme olasılığı yüksektir. İnsanın geliri arttıkça mutluluk düzeylerinin de hep artacağı düşüncesine karşı olan bu paradoksun sonucu gelir ile mutluluk arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığıdır. Çünkü insan gelir düzeyi her arttığında kendisini kendisinden daha iyi olanla kıyaslayacaktır (Terzibaş, 2020: 36-42).

Gelir düzeyinde artış ile mutluluğun artacağı düşüncesi, bir malın fiyatı arttıkça talebin azalacağı ve fiyat düştükçe talebin artacağı düşüncesi bize doğru bir ifade gibi görünse de Easterlin Paradoksu'ndan ve Giffen Paradoksu'ndan anlaşılacağı üzere mutluluk için veya daha iyi bir yaşam için gelir tek başına yetmemektedir. Diğer sosyal faaliyetlerin (eğitim, statü, güvenlik, sağlık ve ülkenin durumu vs.) de bu yaşam kalitesini artırmakta çok faydası vardır. Kişinin gelir düzeyi birden arttığında mutluluk elbette artacaktır fakat bir süre sonra gelir düzeyindeki artış, kişiyi mutlu etmeyecektir.

1.2.5. İlahiyatta Paradoks

İlahiyat, Güncel Türkçe Sözlük'te "Tanrı bilimi"[13] diye tanımlanmaktadır. İlahiyat, dinin nasıl ortaya çıktığı, inanç sistemi, ahiret ve Tanrı'nın varlığı gibi konuları sistemli bir şekilde araştıran ve anlatan bir bilimdir. İlahiyat sadece İslam'ı konu almaz, din olgusu ile ilgisi ile ilgili her şeyi içine alan bir disiplindir. Kimi yazar teoloji ile ilahiyatı aynı kavram olarak görürken kimi de teoloji batıya ait olduğu için teolojiyi ilahiyatın bir alt dalı olarak görmektedir (Çalal, 2022: 38-39).

Daha çok tanrı kavramı ile ilgilenen ilahiyat (theology), felsefe ile bağlantılı olarak "Tanrı var mıdır?" temel sorusuna yanıt aramıştır. Yanıt ararken de düşünürler tarafından birçok paradoks ortaya atılmıştır. Allah'ın kudretini anlatan ayetler, Allah'ın çok güçlü olduğunu söylemektedir. Bu gerçekliğe karşı ilahiyatta pek çok soruya yanıt aranmaktadır. O sorulardan en çok bilinenleri şunlardır: Tanrı kaldıramayacağı kadar büyük bir taş yaratabilir mi? Ya da Tanrı'nın her şeye gücü yetiyorsa dünyada bu kadar kötülük varken neden Tanrı bunlara dur demiyor? İlahiyatta buna benzer birçok soru öne sürülmüştür. İlahiyat biliminde Tanrı'ya olan inancı büyük olan kişiler, çelişkili sorulara akıl ve kader kavramlarıyla yanıt verirken; Tanrı'nın varlığını kabul eden deistler, Tanrı'nın varlığını reddeden ateistler vs. çelişkili sorulardan yola çıkarak farklı paradokslar ortaya atmışlardır (Az, 2006: 83-84).

İlahiyatta Tanrı'nın kudreti sıfatı ile ilgili ortaya atılan en önemli paradokslardan biri Taş Paradoksu'dur. Taş Paradoksu'nu Wade Savage, şu şekilde formüle etmiştir:

[13] https://sozluk.gov.tr/ (2.12.2022)

i. “X ya kaldıramayacağı bir taşı yaratabilir ya da X ya kaldıramayacağı bir taşı yaratamaz.
ii. Eğer X kaldıramayacağı taşı yaratabilirse zorunlu olarak burada X’in yapamadığı bir durum ortaya çıkar. O da söz konusu taşı kaldıramamaktır.
iii. Eğer X kaldıramayacağı taşı yaratamazsa yine aynı şekilde X’in yapamadığı bir durum ortaya çıkar ki o da söz konusu taşı yaratmaktır.
iv. Bundan dolayı her iki durumda da X’in yapamadığı bir durum vardır.
v. Eğer X mutlak kudretli ise her şeyi yapabilmesi gerekir.
vi. O hâlde X mutlak kudretli değildir” (Savage, 1967: 76’dan akt. Az, 2006: 84).

Savage, Tanrı’nın kudretinin mutlaklığı ile ilgili bu paradoksla yanıt verilmesinin önüne geçmek için Tanrı sözcüğü yerine X kullanmayı tercih etmiştir (Az, 2006: 84). Bu paradoksa göre X kaldıramayacağı bir taşı yaratabilirse o zaman X kaldırma eylemini yapamamaktadır. Eğer X kaldıramayacağı bir taşı yaratamazsa da o zaman da mutlak kudret sahibi değildir, sonucu çıkmaktadır. X eğer mutlak bir güce sahip ve her şeye gücü yetiyorsa o zaman kaldıramayacağı bir taşı yaratabilir ya da kaldıramayacağı bir taşı kaldırabilir. Tanrı hem mutlak kudret sıfatına sahip olması hem de bir taşı kaldıramamasının ifade edilmesi çelişkili bir durumdur. Mutlak kudret sıfatı, Tanrı’nın herhangi bir şeye gücünün yetmesidir. Öyleyse kaldıramayacağı bir taşı yaratabilir mi? Az’ın da dediği gibi “Tanrı, imkânsız fiilleri yap(a)maz. Doğası gereği yapmaya gerek duymaz. Çünkü sıfatlarından oluşan doğası O’nu bu tür çelişkili ve saçma filleri yapmaktan alıkoyar.” (Az, 2006: 111-112). Bu nedenle Savage’nin görüşleri çürütülmüştür.

Özellikle Descartes’in ve Frankfurt’un görüşlerinden yola çıkarak Az (2006: 114), Taş Paradoksu’nu şu şekilde formüle etmiştir:

i. X varlığı ya kaldıramayacağı taşı yaratabilir ya da kaldıramayacağı taşı yaratmaz.
ii. Eğer X, kaldıramayacağı taşı yaratabilirse o, zorunlu olarak kudretlidir. Çünkü kaldıramayacağı taşı yaratabiliyor.
iii. Eğer X, kaldıramayacağı taşı kaldırabiliyorsa yine aynı şekilde o, söz konusu taşı kaldırabildiğinden o, mutlak kudretlidir.

iv. Tanrı'nın mutlak kudretli olup hem mantıksal imkân dâhilindeki fiilleri hem de mantıken imkânsız fiilleri yapabilir.
v. Bundan dolayı Tanrı her iki durumda da mutlak kudretlidir.

Az'ın görüşlerindeki öncüllere göre Tanrı herhangi bir fiili gerçekleştirebilir. "Mantık kuralları, fiziksel kurallar veya etik kuralları onu bağlamaz. Çünkü bu kuralları var eden kendisidir." (Az, 2006: 114). Aslında bu tür çelişkili ifadeler, Tanrı'nın varlığını veya onun kudretini ispatlamak için kullanılacak kanıtlar değildir. Gerçekleşmesi mümkün olmayan durumlar veya olaylar için Tanrı'nın kudretinden söz edilmemesi gerekir. Fakat paradoks, gerçek dünyada değil zihinde veya düşüncede beliren ifadeler olduğu için hemen hemen her bilim alanında karşımıza çıkmaktadır.

1.2.6. Sosyolojide Paradoks

Sosyoloji, insan ve toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilimdir. Konusu ve amacı gereği bir toplum bilimidir. Sosyoloji, geçmişten günümüze kadar insanın insanla, insanın içinde olduğu grupla, insanın toplumla ve grubun toplumla olan ilişkisinden doğan değişimi ve gelişimi araştırıp sistemleştirir.

"Sosyoloji, sosyal hayatımızda var olan sosyal gerçekleri (sosyal hadiseler ve olgular), insanların meydana getirdiği grupları, grupların davranışlarını ve sosyal kurumları olduğu gibi inceleyen pozitif bir sosyal bilim dalıdır. Bir başka ifadeyle, sosyoloji, birtakım varsayımlardan çok; var olan gerçekleri ortaya koymaya çalışan, sosyal gerçeğe eğilen bir ilimdir" (Kara, 2020: 19).

Sosyoloji bilimi oluşurken ve gelişirken her bilim alanında olduğu gibi kendi bünyesinde çeşitli çelişkiler barındırmaktadır. Bu çelişkilere değinmek gerekirse yaşadığımız toplumda ve dünya genelinde özel güvenlik servisleri büyümeye başlamıştır. Elbette bu büyümenin arka planında çıkar vardır. Özel güvenlik servisleri arttıkça güvensizlik duygusu da artmaktadır. Çünkü özel güvenlik servisleri güvensizliğin olduğu yerlerde daha hızlı büyür ve dolayısıyla da çıkar gözetmektedirler. Benzer şey sağlık sektöründe de olmaktadır. İlaç şirketleri, insanların sağlıklı olmasında herhangi bir çıkar gözetmemektedir. Fakat insanların hastalıkları söz konusu olduğunda bir çıkar gözetmektedir (Tielman, 2018: 178). Değişen ve gelişen toplum ile birlikte artan gereksinimler bazı yeni sektörlerin oluşmasına neden olur ya da var olan sektörlerin amacının şu anki konumu ile

çelişmesine neden olur. Az önce de örneklendirdiğimiz gibi özel güvenlik sektörü, güvensizliğin olduğu ortamlar için oluşturulmuştur. Fakat güvenli bir ortam sağlama gayesinin dışına çıkarak ekonomik bir çıkar gözetmektedir. Aynı şekilde ilaç firmaları, hastaların sağlıklı olmasından ziyade onların hasta olup ilaç kullanmasından yanadır. Aslında temel gayesi, hastaları iyileştirmek olması gerekir. Fakat kendisiyle çelişen bir durum ortaya çıkmaktadır: *ekonomik çıkar.* Bu paradoksal bir durumdur.

Sosyolojinin dallarından olan çevre sosyolojisinde iklim değişikliği ile anılan Giddens Paradoksu, Anthony Giddens tarafından ortaya atılmıştır. "Giddens'a göre bu paradoks, iklim değişikliğine yönelik tepkilerin bütününü etkilemektedir: 'Bu paradoks, birçok yurttaşın iklim değişikliğini göz önünde tutmak yerine onu kulak arkası yapmasının nedenidir' (Giddens, 2013: 13 akt. Bulut, 2017: 80). Teknolojiyle değişen ve gelişen dünyanın en büyük sorunlarından biri küresel ısınmadır. Küresel ısınmanın günümüzde en açık görülen sonuçlarından biri de iklim değişikliğidir. İklim değişikliği ve bunun doğuracağı sonuçlar hakkında yazılan pek çok makale, bildiri ve tez vardır. Aslında insanlar iklim değişikliğinin farkındadır. Gelecekte daha büyük sorunlara yol açacağının da farkındadır. Günümüzde iklim değişikliği için bir takım çözümler sunulmalı ve uygulanmalıdır. Aksi takdirde gelecekte bu sorun için yapabileceğimiz hiçbir şey kalmayabilir. İnsan farkında olduğu ya da hata yaptığını bildiği hâlde bunun için hiçbir şey yapmıyorsa kişi kendisiyle çelişiyor demektir.

1.2.7. Edebiyatta Paradoks

Edebiyat, Güncel Türkçe Sözlük'te "Olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı, yazın; bir bilim kolunun türlü konuları üzerine yazılmış yazı ve eserlerin hepsi, literatür"[14] olarak tanımlanmaktadır. Edebiyat, edebî eserler ile edebî eserleri oluşturan kuram ve kuralların bütünüdür. Edebiyatın amacı bilgiyi araştırıp açıklamak değildir; amacı, öznel bir yaklaşımla duygu ve düşünce, sezgi ve hayal gücünü estetik bir şekilde ifade etmektir. Sanatçı, duygu ve düşüncelerini edebiyat aracılığıyla ifade etme imkânına sahiptir. Sanatçı, bu duygu ve düşüncelerini yaşadığı çağ, coğrafya, toplum, kültür, kendi sosyal konumu ve dünya görüşü neticesinde oluşturarak ifade eder.

[14] https://sozluk.gov.tr/ (2.12.2022)

Edebiyat, söylenen veya yazılan ifadeleri fen bilimlerinin tersine bir sonuca götürmeye çalışmaz; ifadeleri farklı dış etkenlerin etkisi ile kurgular. Öyleyse gözlem ve deneye dayalı olmayan bu bilimde kurgulanarak ifade etme biçimi varsa her hâlükârda edebiyatta da paradokslara yer vardır, demektir. Edebiyatta paradokslara daha çok şiirde rastlamaktayız. Dini şiirler, Sebk-i Hindî üslubunun etkisinde yazılmış şiirler ve İkinci Yeni şiirinde paradokslara sıkça karşılaşmaktayız.

Batı edebiyatından sonra birçok edebiyat çevresine giren paradoks, Divan Edebiyatında da yer almıştır. "Batı edebiyatının Fars edebiyatına etkisi ve yeni araştırmacıların Batı'nın belâgat konularına yönelmesi, onların görüşlerinden yararlanması bu konuda farklı bakışların doğmasına yol açmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır: Beyân-ı nakīzî, aynı ifadede iki zıt terimin şaşırtıcı biçimde bir araya getirilmesidir. Bu iki kelimenin biri sıfat, diğeri isim ya da biri isim, diğeri fiil olabilir. Karşıt iki terim aynı ifadede karşıt anlamlarıyla bir araya gelir ve aynı konuyu, aynı gerçeği dile getirir; 'Gurusnegî horden / açlık yemek' gibi. Mütenâkız-nümâ (paradoks), görünürde garîb bir mânayı kullanarak zâhirî bir tezat ortaya çıkarmaktır. Bu tür tezat tasavvufî, dinî akîdeler ve edebî yorumlarda görülür. Buna 'hâzır gāyib: huzurdaki kayıp' ve 'harâb-âbâd: yıkıntıyla mâmur' gibi terkipler örnek verilebilir." (Sarıkaya, 2012: 60).

Özellikle sufilerin ve Divan Edebiyatı şairlerinin ifadelerinde bu tür paradokslara çok sık rastlanılmaktadır. Şairler, dilin imkânının sınırlı olması sebebiyle bir üst dil kullanarak ve sözlerinin içine bir gizem yerleştirerek dili daha çarpıcı kullanmayı yeğleyebilir. Veyahut mest ve vecd hâlinde paradoksal ifadeler kullanabilir. "Bir sufi için, çelişkinin kullanımı, bir teknikle sınırlı değildir; aynı zamanda onun bilinç durumunun hakiki bir ifadesidir." (Shaalan, 2000:155). "*Nefsinden kurtulman için şarap iç* derken, ilahi temaşanın cezbesi içerisinde maddi varlığını terk et, demek ister. Bu konuda sayfalarca örnek verilebilir" (Nicholson, 1978: 88). Divan Edebiyatı'ndan Fuzuli'nin bir beytini bu bağlamda ele alalım:

"Ger derse ki Fuzûlî güzellerde vefâ var
İnanma ki şâir sözü elbet yalandır" (Doğan, 2010:200).

Fuzuli güzellerde vefa var dese de sakın ona aldanmayın, şairin söylediği söz elbette yalandır. Şair, bu sözüyle burada kendine gönderme yaparak bir çelişkiyi gözler önüne sermiştir. Önce güzellerde vefa olduğunu söyler daha sonra şairin sözüne inanmayın, şair yalan söyler, der. Fuzuli bir şair olduğuna göre eğer şairin

sözü yalan ise o zaman Fuzuli doğru söylemektedir. Eğer şairin sözü doğru ise Fuzuli yalan söylemektedir. Beyitte karşıtlık ve çelişiklik, şairin kendi kendine gönderme yapmasında saklıdır. Karşıtlık ve çelişikliği kendine dâhil eden paradoksal ifade, yukarıdaki beyitte söylenen ile söylenmek istenen arasında bir karşıtlık oluşturmuştur. Oluşan karşıtlık da Fuzuli'nin kendisiyle çeliştiğini göstermektedir. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz Fuzuli'ye ait bir beyitte de görüldüğü üzere karşıtlık ve çelişkinin bir arada olup bir kısır döngünün var olması bir paradokstur.

Paradoks, çeşitli bilim alanlarında karşımıza çıkarken edebiyatta da kimi zaman bir edebî sanat kimi zaman da bir üslup olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sufiler, İlahi olanı anlatmada günlük dilin yetersizliği ve sınırlılığı nedeniyle şiirlerinde paradoksa başvurmuştur. Sufi, tecrübelerini dile getirirken dili kullanma biçimi değişmektedir. Sufi, sözlerini açık-kapalı veya doğrudan dolaylı bir şekilde dile getirmektedir. Fakat bazen okuyana veya duyana çelişkili ve anlamsız görünen ifadelerin anlamı derin ve zengin olabilir. Bu yüzden ifadeye çelişkili veya anlamsız hükmünü vermeden önce şairi ve onun sözcük dağarcığını iyi bilmek gerekir.

1.3. Paradoks Türleri

1.3.1. Yalancı Paradoksu

"Yalancı paradoksu (liar paradox), literatürde Giritli Paradoksu veya Epimenides Paradoksu olarak da yer almaktadır. MÖ 6. yüzyılda Giritli Epimenides tarafından ortaya konulan paradoks, "Bütün Giritliler yalancıdır." tümcesi ile karşımıza çıkmaktadır. Tam anlamıyla bir paradoks tümcesidir, denilemez. "Çünkü önermeyi yanlış kabul etiğimizde sonuç bizi zorunlu olarak tüm Giritlilerin doğru söyleyenler olduklarına götürmez. "Bazı Giritliler doğru söyleyenlerdir" neticesi de elde edilebilir" (Taşkesen, 2001: 145-146). Bu paradoks, pek çok kez eleştirilmiş ve ilerleyen zamanlarda tümce Yunan filozofu Eubulides tarafından geliştirilmiştir. Bütün ve bazı sıfatları tümcede muğlaklığa neden olduğu için ve tam anlamıyla bir paradoks ifade etmediği için tümceden atılmıştır ve Eubulides "Ben yalan söylüyorum." tümcesini ortaya atmıştır. Önerme doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru görünmektedir. Öyleyse burada bir karşıtlık, çelişki var yani paradoks kendine göndermeli olarak varlığını hissettirmektedir (Clark, 2009:88).

Yukarıdaki örnek, Clark'a göre basit yalancı paradoksudur. Hatta onun tabiri ile "***yalancı paradoksunun en basit biçimidir***." (Clark, 2009: 88). Eğer "yalan söylüyorum" tümcesi, düz bir biçimde herhangi bir gönderme yapmadan söylenirse paradokslu bir durum yoktur. Fakat tümce, kendine göndermeli bir şekilde kullanılırsa orada bir çelişki söz konusudur. Çünkü tümce hem doğru hem yanlıştır. Yani doğruluk değeri belirsizdir. Aslında mantıkta bir önermenin tek bir doğruluk değeri vardır: ya doğrudur ya yanlıştır. Üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesi, sözü edildiği gibi, herhangi bir şeyin üçüncü hâlinin olma olasılığını yok sayar. İnsan ya vardır ya yoktur; bir şey ya doğrudur ya yanlıştır; üçüncü bir hâl olamaz, der. Paradoksta ise durum tersine döner, ***hem…hem bağlacı*** devreye girer ve üçüncü bir hâlin imkânı doğar: **belirsizlik.**

Peki, bir de Clark'ın güçlendirilmiş yalancı paradoksunu ele alalım. "Bu önerme doğru değildir". "Burada kendine göndermeli kullanım, önermenin hem doğru olduğu hem olmadığı çelişkisine yol açar. Çelişki türetmek için iki değerlilik ilkesini, her önermenin doğru ya da yanlış olduğu ilkesini varsaymamıza gerek yoktur; oysa basit yalancıdan bir çelişki türetmek için iki değerliliği varsaymaya ihtiyacım varmış gibi görünür" (Clark, 2009:88). Clark'ın burada bahsettiği iki değerlilik ilkesi, bir önermenin mantıksal değerinin sadece doğru veya yanlışı ifade etmesidir. Yani ya doğru ya yanlış olmalıdır. Fakat paradoks, üçüncü bir hâlin olasılığını kendine dâhil etmiştir. Bu yüzden der ki bir önermenin doğruluk değeri hem doğru hem yanlış olabilir ve sonuç olarak bir belirsizlik ortaya çıkacaktır. Kısacası Clark, basit ve güçlendirilmiş yalancı paradokslarıyla ifade etmek istediği şey, bu ve buna benzer önermeler oluşturularak pek çok belirsiz önermeler yani paradokslu tümceler oluşturabilir. Önemli olan paradokslu önermede tutarsızlık, karşıtlık, çelişki gibi kendine göndermeli bir durum ve kısır bir döngünün olmasıdır.

1.3.2. Kuzgun Paradoksu

İlk kez 1945'te Mind'de yayınlanan Kuzgun Paradoksu, ABD Princeton Üniversitesi'nde Felsefe Profesörü Carl Gustav Hempel'e ait bir paradokstur. Bu paradoks aynı zamanda Hempel'in kendi adıyla (Hempel Paradoksu) da anılmaktadır. Bir akıl yürütme ile ortaya atılan "Bütün kuzgunlar siyahtır." tümel önermesi, "Siyah olmayan hiçbir şey kuzgun değildir" önermesi ile eşdeğer olarak görülmekte ve siyah olmayan herhangi bir nesne görüldüğünde onun kuzgun

olmadığının ispatlandığını öne süren bir paradoks olarak kabul edilmektedir (Clark, 2009:18-19).

Hempel ya da Kuzgun Paradoksu adlı paradoks, benzer nesneler de tekrarlanabilir ve sınıflandırılabilir. Fakat böyle bir genellemenin, bir beyaz kuzgunun ortaya çıkması ile yanlışlanma olasılığı bulunmaktadır. Paradoksal ifadede yer alan ve genellemeye neden olan "bütün" sıfatı, tümceye aslında kesinlik değil de belirsizlik katmıştır. Tümcelerde kullanılan sıfatlar bazen ifade edilmek isteneni anlatmada yetersiz kalabilir ve bu yetersizlik çoğu zaman önermeyi belirsizliğe iter. Ele alınan çoğu paradoksal önermede böylesi muğlak adlar ve sıfatlar kullanıldığı görülmektedir (Clark, 2009:19-20).

1.3.3. Yığın Paradoksu

Sorites paradoksu, "Yunanca "ιωϱίIJηϑ sōritēs-soros" yığın anlamına geldiği için bu adla anılır" (Duman, 2015:415). Bu paradoksa göre;

i. 100 koçan bir yığındır.
ii. 100 koçan bir yığın ise 99 koçan da bir yığındır.
iii. 99 koçan bir yığın ise 98 koçan da bir yığındır.

…

iv. 2 koçan bir yığın ise tek koçan da öyledir.
v. O hâlde 1 koçan da bir yığındır.

Bu önerme ve çıkarımın tam tersi olduğunu düşünelim.

i. 1 koçan yığın değildir.
ii. 1 koçan yığın değilse 2 koçan da yığın değildir.

…

iii. O hâlde 100 koçan da bir yığın değildir.

"İşte bu belirsizlik, paradoksu ortaya çıkarır" (Duman, 2015:415). İlk önerme ve son önerme arasında bir çelişki vardır. Aynı zamanda tam tersinde de böyle bir çelişki vardır. Bu nedenle bir belirsizlik ortaya çıkar. Bu tür belirsizlikler kısır döngüye girdiği için birer paradokstur. Clark, böyle önermelere zincirleme tasım der. Zincirleme tasımda ilk önermenin yüklemi, bir sonraki önermenin yüklemine eklenerek A, B ise B, C'dir, diyerek devam eder ve o hâlde A, C'dir sonucunu elde

eder. Fakat sonuç, her zaman doğru olmayabilir. Yukarıdaki örnek bunun en iyi örneklerinden biridir (Clark, 2009:114).

Yığın paradoksu için Clark (2009:117) ayrıca şu ifadeleri söyler: "Yığın teriminin özniteliği, daha fazla tahıl tanesi eksildikçe daha az doğru olur; sonunda o kadar az tahıl tanesi kalır ki bu niteleme düpedüz yanlış olur. Bir tek tahıl tanesinin eksiltmesi bile birikintiyi yığın olmamaya biraz yaklaştırır; aradaki fark ilgimiz çekmeyecek kadar küçük olmasına karşın". Yığın paradoksu, aslında bir şeyi ifade etmekte veya düşünmede dilin sınırlılığını bize gösterir. Dil, tecrübelerimiz neticesinde ortaya çıkmış ve tecrübelerimiz yeni sözcükler oluşturmamızı sağlamıştır. Derin yapıda verilmek istenen mesajlar bu sözcüklerle sağlanmaktadır. Fakat tümcelerde / önermelerde kullanılan adlar ve sıfatlar, bazen ifade edilmek istenen şeyi tam anlamıyla ortaya koyamaz ve önermenin doğruluk derecesi düşer, kesinlik yitirilir (Clark, 2009:116). Paradoks tümcelerinde muğlak bir ad veya sıfat sıklıkla tercih edilir. Öyleyse Yığın Paradoksu'nun tüm öncülleri için aynı doğruluk değeri verilemez. Yığındaki her bir koçan azaldıkça yığın adının özniteliği de azalmaktadır.

1.3.4. Heteroloji Paradoksu

Literatürde, Grelling Paradoksu veya Grelling-Nelson Paradoksu olarak da adlandırılan heteroloji paradoksu, K. Grelling ve L. Nelson'un 1908'de yazdığı bir makalede yayımlanmıştır. Makalede yayımlanan heteroloji paradoksuna göre; "Yüklemli bir ifade ancak ve ancak kendisi için geçerli değilse heterolojiktir, ancak ve ancak geçerliyse otolojiktir. Örneğin '… tek hecelidir', '… Fransızca bir ifadedir' ve '… dört sözcük uzunluğundadır.' ifadeleri, kendileri için geçerli olmadıkları için heterolojiktir; oysa '… çok hecelidir', '… Türkçe bir ifadedir' ve '… üç sözcük uzunluğundadır' ifadeleri otolojiktir" (Clark, 2009:132).

Clark (2009:132-133)'ın bahsettiği heterolojik ve otolojik durum, sözcüğün veya ifadenin kendine göndermeli olarak gerçekleşmesi ile ilgilidir. İki sözcüğü iki harfli olmadığı için heterolojiktir. Fakat dört sözcüğü dört harfli olduğu için otolojiktir. Bu durumu örnek tümcelerle daha iyi ifade edelim:

i. Aşk, tek hecelidir.
ii. Sevgili, çok hecelidir.

Heterolojik, sözcüğün kendisiyle uyumlu olmadığı yani geçersiz olduğu ifadeler; otolojik ise sözcüğün kendisiyle uyumlu yani geçerli olduğu ifadelerdir. i. tümcesinde "aşk" sözcüğü, yükleminde belirtildiği gibi tek hecelidir fakat "tek heceli" ifadesi tek heceli değil, çok hecelidir. Öyleyse i. tümcesi kendisiyle uyumlu olmadığı için heterolojiktir. i. tümcesinde "sevgili" sözcüğü, yükleminde belirtildiği gibi çok hecelidir ve "çok heceli" ifadesi de çok heceli olduğu için i. tümcesi otolojiktir. Peki, heterolojik sözcüğü heterolojik mi otolojik mi? Clark (2009:132), "Heterolojikse kendisi için geçerli değildir ve dolayısıyla heterolojik olduğu yanlıştır. Heterolojik değilse kendisi için geçerlidir ve dolayısıyla heterolojiktir" der. O zaman buradaki paradoks, heterolojik sözcüğünün kendisindedir. Heterolojik sözcüğü heterolojik ise otolojik; otolojik ise heterolojiktir. Kısacası heterolojik sözcüğü, heterolojiğin hem heterolojik hem otolojiktir, çelişkisini ortaya çıkarır. Yani heterolojik, kendisi için hem geçerli hem geçersizdir. ***Hem…hem bağlacı***nın olması buradaki karşıtlığı, çelişkiyi ve belirsizliği ortaya çıkarmıştır.

1.3.5. Bilen Paradoksu

Bilen paradoksu, 1960'ta Amerikalı matematikçi ve filozof Richard Montague ve filozof David Kaplan tarafından ortaya atılmış bir paradokstur. Bir başka paradoks olan Beklenmeyen Sınav adlı paradokstan üretilmiştir. Bu paradoksa göre "(K) Bu iddiayı biliyorum, K, yanlıştır. K doğru ise yanlıştır, çünkü biliyorum; o hâlde yanlıştır. Ama bunu bildiğime göre, yanlış olduğunu biliyorum, yani doğrudur. O hâlde hem doğrudur, hem yanlıştır". Bu paradoks, K önermesinin hem bilindiği hem bilinmediği çelişkisi ile ilgilidir. "K'nin doğru olup olmadığını bilmek için, K'nin doğru olup olmadığını bilmem gerekir. Çeşitli yalancı tümcelerinde olduğu gibi doğruluk değeri temelsizdir" (Clark, 2009:139).

K önermesi doğru kabul edildiğinde yanlış, yanlış kabul edildiğinde doğru olmaktadır. ***Hem… hem bağlacı***nın bu önermede de yer alması karşıtlık ve çelişkiyle birlikte belirsizliğin hâkim olduğunu gösterir. Klasik mantık sistemindeki çelişmezlik ilkesine göre bir önerme hem doğru hem yanlış olamaz. Paradoks, klasik mantığın çelişmezlik ve üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkelerini reddeder ve kendi kendisi ile çelişen bir önermeyi tarif eder. Bilen Paradoksu'nu da paradoks yapan K önermesinin çelişki üretmiş olması ve üçüncü bir hâlin imkânını sağlamasıdır.

1.3.6. Sağlamlık Paradoksu

Dale Jacquette'nin ortaya attığı sağlamlık paradoksu, bir önermenin kendi içinde kendine gönderme yapması ile oluşturulmuştur. Paradoksa göre;

i. "Bu muhakeme, A, çürüktür.
ii. Bu nedenle bu muhakeme, A, çürüktür.
iii. A sağlamsa, o zaman doğru öncüllü geçerli bir muhakemedir; ama öncülü doğruysa çürüktür.
iv. A çürükse öncülü doğrudur ve A geçersizdir; ama geçersiz olamaz, çünkü biçimi, apaçık geçerli "p, bu nedenle p" biçimindedir.
v. Bu nedenle A hem sağlamdır hem çürüktür" (Clark, 2009:167)

Bu muhakemenin sağlamlılığı, öncülün doğru olup olmadığına ve muhakemenin geçerli olup olmadığına bakmakla mümkündür. Eğer muhakeme sağlamsa ve geçerliyse o zaman bir paradoksun var olup olmadığına bakabiliriz. Fakat muhakeme geçerli değilse paradoksun varlığından söz edemeyiz. Çünkü paradoks, bir düşüncenin veya önermenin tutarlılık, doğruluk ve geçerlilik ölçütlerine göre ele alınır. A önermesi, sağlam kabul edildiğinde öncülü çürük, çürük kabul edildiğinde öncülü sağlam olmaktadır. Bu nedenle A hem sağlam hem çürüktür. Üçüncü bir hâlin imkânının adı olan muğlaklık yani belirsizlik, sağlam ve çürük sıfatlarının karşıtlığı ve çıkarımda ortaya çıkardığı çelişiklik paradoksu tekrar karşımıza çıkarmaktadır.

2. BÖLÜM İNCELEME

2.1. Şiirde Paradoks

Şiir, şairin duygu ve düşüncelerini estetik bir biçimde ifade ettiği bir yazı biçimidir. Şair, şairane bir üslup ile şekillendirdiği duygu ve düşüncelerini edebî sanatlar, ahenk, kafiye ile yoğurarak anlamı farklı bir boyuta taşır. Bu yüzden şiirin gücünün farkında olan şairler, duygularını ve düşüncelerini düzyazıdan ziyade şiir ile okuyucuya aktarmak ister. "Şiir, bir ifade aracı olan "dil" yoluyla, söylediklerinin ötesine taşan ve anlam olarak çoğalan bir yapıya sahiptir. Dil, şiirde kendisini yok ederek- kelimeler birinci anlamlarının dışına çıkarak- yeni anlamlar kazanır ve böylece kendisini başka bir düzlemde var eder" (Çakmakçı, 2019:1268).

Şiire sadece bir edebî tür olarak bakmamamız gerekir. Şiir nesirden farklı olarak anlam derinliğinin yoğun olduğu ve etkileyici bir anlatımın hüküm sürdüğü, duygu ve düşüncenin daha farklı bir şekilde ele alındığı bir edebî türdür. Şair, bu anlam derinliğini şiirinde bazı edebî sanatlarla daha da zenginleştirmektedir. Tezat, karşıtlık, ironi, oksimoron ve bunları içine dâhil eden paradoks gibi edebî sanatlar, anlamı derinleştirir ve zenginleştirir. Paradoks temelini karşıtlık ve çelişki oluşturmaktadır. Karşıtlık ve çelişkinin bir arada kullanılması ile görünüşte anlamsız ve saçma görünen paradoksal ifadeler, aslında şiirde bir anlam hazinesi oluşturmaktadır.

Brooks, "Şiirin dili paradoksun dilidir" der. Brooks, çelişkilerin ve paradoksun şiiri şiir yapan asıl unsurlar olduğunu söyler (Gündoğdu, 2017:52). Ayrıca Jean Cocteau, "Şair, her zaman doğru söyleyen bir yalancıdır." şeklinde bir paradoks ileri sürer ve Farabi ise 'Şiirsel bir önerme ne doğrudur ne de yanlıştır' diyerek şiirin hem gerçek hem de yalan bir içerik taşıyabileceğini iddia eder" (Çakmakçı, 2019:1273). Şiir, imgeler ve sembollerle dolu olduğu için paradoksal ifadeleri sıkça görebildiğimiz bir edebî türdür.

Özellikle şiir dilinde kullanılan paradoksal ifadeleri ustalıkla kullanan şairlerden mutasavvıf şairler, Allah'a olan aşk ve özlemlerinden dolayı bir istiğrak içindedir. Coşkun duyguların neticesinde sufi, istiğrak hâlinde dil kurallarının dışına çıkabilir ve duygu ve düşüncelerini paradoksal ifadelerle aktarabilir. Mantıki açıdan tutarsız ve anlamsız görünen bu ifadeleri sıkça kullanan mutasavvıf şairlerden Mevlana, Yunus Emre, Kaygusuz Abdâl, Feridüddin Attar gibi şairler, İlahî olanı

anlatmada günlük dilin yetersiz olduğunu bildikleri için anlamı gizlemişlerdir. Sufi, bazen kendi tecrübelerini ve hislerini anlatmada insan dilini yetersiz gördüğü için sıradan ifadeleri tercih etmez. Bu nedenle de paradoksal ifadelere başvurarak duygu ve düşüncelerini ifade eder. Paradoksal ifadeler ne kadar yoğun kullanılırsa anlam da o kadar derinleşmektedir.

Paradoks, sadece dini şiirlerde yer almaz; eski şiir ve yeni şiirde de paradoksa sıkça rastlamaktayız. Özellikle şathiyelerde ve Sebk-i Hindî üslubu ile yazılmış şiirlerde paradoksal ifadelere daha çok rastlarız. Paradoksal ifadelerin kullanıldığı şiirlerde anlam kapalıdır. Anlamın kapalı olduğu şathiyelerde şairlerin Allah ile muhabbet eder gibi şaşırtıcı konuşma tarzları dikkat çekicidir. Tasavvufî şiirlerde sıkça karşılaşılan paradoksal ifadeler, teolojik paradokslardır.

"Teolojik paradokslar gerçek ve giderilemez mantıkî paradokslar olmayıp yüzeysel anlamda çelişik gibi görünen ve belli bir anlamlılık düzeyinde açıklanabilen sözde paradokslardır" (Yeşilyurt, 2016:157). Teolojik paradoksları kapsayan paradoksal anlatımlarda da durum böyledir. Mantıkî paradokslarda iki tümcenin karşıtlığı ve çelişikliğinin bir kısır döngüye girmesi söz konusu iken paradoksal anlatımlarda zıtlıklardan doğan çelişkinin ötesindeki anlamı ortaya çıkarmak paradoksun bir anlamlılık ifade ettiğini gösterir. Bu yüzden paradoksal anlatımlarda çelişki sadece görünüştedir, anlam ise derinlerdedir. Bu bölümde bazı mutasavvıf şairlerin şiirlerinde, Sebk-i Hindî üslubunun etkisinde yazılmış şiirlerde, Yalancı Paradoksu bağlamında ve modern şiirde paradoksal ifadeler incelenecek ve yorumlanacaktır.

2.1.1. Dinî Şiirlerde Paradoksal İfadeler

Bektaşî edebiyatının ilk ve en büyük temsilcisi olan Kaygusuz Abdal, pek çok paradoksal ifadeler kullanmıştır. Şairin bir şathiyesindeki paradoksal ifadeleri yorumlayalım:

"Yücelerden yüce tanrı
Gündüzlerden gece tanrı
İsmin vardır cismin yoktur
Sen benzersin hiçe tanrı" (Özmen, 1998:219).

Kaygusuz Abdal, bu şathiyesinde Tanrı ile muhabbet eder gibi konuşmuştur. Şair, bu dörtlüğün ilk iki dizesinde Tanrı'nın en yüce olduğunu söylemiş daha sonra da ismi var cismi yok diye Tanrı'nın bir hiç olduğunu ifade etmiştir. Var ve yok,

gündüz ve gece, yüce ve hiç sözcükleri arasında bir karşıtlık söz konusudur. Yüce olanın "hiç" olmayacağı gerçek dünyada mümkün olmadığı aşikârdır. Tanrı'nın hem "yüce" hem "hiç" olması kendine göndermeli bir durumu ortaya çıkardığı gibi bir çelişkiyi de gözler önüne sermektedir. İki karşıt (yüce-hiç) sözcüğün ***hem… hem*** bağlacı ile tek bir sözcüğe (Tanrı) bağlanması ve bu karşıtlığın bir çelişki ile tümcenin tamamına yayılıp kendine göndermeli bir durum ortaya çıkarması bu dörtlükte paradoksun olduğunu gösterir. Paradoksal ifadeler, okuyucuya ilk bakışta anlamsız gelebilir ama anlamsızlığın da bir anlamlılık ifade ettiğini göstermek için bu ifadelerin yorumlanması gereklidir. Karşıtlık ve çelişki ile oluşturulmuş paradoksal ifadeler, sözün değil anlamın önemli olduğunu gösterir. Çünkü söz her zaman öz değildir. İfadeler yorumlandıkça anlamsızlığın arkasında zengin bir anlam hazinesi olduğunu göreceğiz.

Aslında şair, Tanrı'nın yüceliğini insan dilinin yetersizliği ve sınırlılığı nedeniyle paradoksal bir ifade ile anlatmaya çalışmıştır. Onun için önemli olan ifadenin görünüşü değil ifadenin ne anlatmak istediğidir. Paradoksal ifadeler ilk okunduğunda veya duyulduğunda anlamsız ve saçma görünmektedir. Fakat paradoksal ifadeler, anlamı gizleyen örtük anlatımlardır. Buradaki örtük anlatım ise Tanrı'yı asıl yüce / büyük yapan şeyin onun görünmez olmasıdır. Yani Tanrı'nın bir ismi var ama görünmeyen bir cismi de var. O'nu göremiyoruz ama onu görememek onun hiç olduğunu göstermez. O görünmeden de yarattıklarıyla büyüklüğünü / yüceliğini göstermektedir.

"Çıkdum erik talına anda yidüm üzümi
Bostân ıssı kakıyup dir ne yirsün kozumı
...

Bir sinek bir kartalı kaldurup urdı yire
Yalan degül gerçekdür ben de gördüm tozını" (Tatcı, 2005:335-336).

"Türk tasavvuf edebiyatının en büyük şairi" (Boz, 2012: 2) olan Yunus Emre şiirlerini saf Türkçe ile yazmıştır. Allah'a olan bağlılığını ve sevgisini, bazen dilin yetersiz kaldığı durumlarda anlaşılması güç ama derin anlamları olan imge ve sembollerle anlatmaya çalışmıştır. Pek çok şair gibi Yunus Emre de insan dilinin yetersizliği ve sınırlılığı nedeniyle ilahi olanı anlatmak için şathiyeler yazmıştır. Şathiyeler, şiirin tamamına hâkim olan karşıtlık ve çelişkinin ifadesi olan bir nazım

türü iken paradoks, tümcede karşımıza çıkan karşıtlık ve çelişkinin ifadesidir. Şathiyeler, paradoksal ifadelerin çokça yer aldığı şiirlerdir.

Yunus Emre'nin bu beyitleri şiir dilini bilmeyen kimse için anlamsız ve saçma görünebilir. "Erik dalına çıkan biri nasıl üzüm yer?" veya "Bir sinek, kartalı nasıl kaldırıp yere vurabilir?" gibi bir sorular şiir dilini bilmeyen kimsenin soracağı ilk sorulardandır. Yunus Emre, bu beyitlerde ilk beyitte erik dalına çıkıp üzüm yediğini ve bostan sahibinin ona kızıp cevizi neden yediğini sorduğunu dile getirmiştir. Burada üç farklı meyveden bahsetmiştir: erik, üzüm ve ceviz. Üçü de birbirinden farklı meyvedir: eriğin dışı yenilip çekirdeği yenmez (sadece çekirdeğin içi taşla kırılırsa yenir), üzümün tamamı (çekirdekleri ile) yenir ve cevizin dışı yenmez, içi yenir. Erik dalına çıkıp iki farklı meyveden bahseden şair, özellikle erik ve ceviz arasında bir karşıtlık kurmuştur.

Katışık karşıtlık, isim veya eylemlerden oluşmaktadır. Erik ve ceviz isimleri iç ve dış kavramlarını çağrıştırdığı için bu ifadede katışık karşıtlık söz konusudur. Erik dalında üzümün olması karşıtlık ile birlikte bir çelişkinin olduğunu gösterir. Karşıtlık ve çelişkinin bir tümcede bir aradalığı paradoksal ifadenin varlığıdır. Paradoksal ifadeler, şairin bilinçli oluşturdukları sözler değildir. Şair, anlamsız görünen bu ifadeleri Allah'ı anlatmakta insan dilini yeterli bulmadıkları için istiğrak hâlinde söyler. Bu ifadeler anlamsız görünmekte ama paradoksal ifadeler anlamsız gibi görünüp okuyucuyu / dinleyiciyi yanıltıp anlamlılığı ifade eder.

Şiirde yer alan paradoksal ifadeleri bu bağlamda yorumlamak gerekirse erik, üzüm ve ceviz ile şeriat, tarikat ve hakikat sembolize edilmiştir. Bostan sahibi ile de hakikatin sahibini sembolize etmiştir. Erik, dışı yenilip içi yenilmeyen bir meyve olduğu için zahiri ilmi (şeriat); üzüm, çekirdekleriyle beraber tamamı yenilen bir meyve olduğu için batın ilmi (tarikat); ceviz, dışı sert kabuklu ama içi yenilen bir meyve olduğu için hakikati sembolize eder. Görüldüğü üzere beyit literal olarak anlamsız görünse bile şair tümceye paradoksal bir anlam katmıştır.

Şair, ikinci beyitte bir sinek ve kartaldan bahsetmiştir. Sinek (arı) ve kartal isimleri, güçsüz ve güçlü karşıtlığını çağrıştırdığı için ifade katışık karşıtlık söz konusudur. Bir sineğin kartalı kaldırıp yere vurması ile de bir çelişki oluşmuştur. Şair, bir sineğin kartalı kaldırıp yere vurması olayını kendini referans göstererek gerçek olduğunu dile getirmiştir. Kendine göndermeli bu durum ile karşıtlık ve

çelişkinin bir arada olması ve ifadenin metaforik bir anlam ifade etmesi burada paradoksal bir ifadenin varlığını gösterir.

Görünüşte anlamsız gibi görünen fakat geniş bir anlama sahip olan bu paradoksal ifadeyi yorumlamak gerekirse sinek, gösterişsiz ama bilgili dervişi; kartal ise gösterişli, heybetli ve bilgisiz kişiyi sembolize eder. Kartal yükseklerde uçup gösterişiyle hayranlık uyandırsa da neticede leş yemekte ve kendisinden leş çıkmaktadır (Yağcıoğlu, 2021: 182-183). Şair, kısacası bu beyti ile dış görünüşün yanıltıcı olduğunu ve özü yansıtmadığını ifade etmek istemiştir.

"Beni bende deme, bende değilim
Bir ben vardır bende, benden içeri" (Gölpınarlı, 2009:201).

Bu beyitte, Yunus Emre'nin "ben bende değilim" ve "bir ben vardır bende, benden içeri" demesi mantıksal ve anlamsal olarak bir çelişkiye yol açmıştır. Bu iki karşıt ifadenin hem kendisinin hem değilinin bir ifadede yer alması, bu dizelerde paradoksal ifadenin varlığını gösterir. Bu paradoksal ifadenin çelişki içermesi, ifadeyi tutarsız ve anlamsız gibi gösterse de ifade, derin bir anlam içerir. Bu paradoksal ifade, Yunus Emre'nin istiğrak hâlinde söylediği sözlerden biri olup *"Bir ben vardır bende, benden içeri"* sözü, vahdet-i vücut anlayışına göre Yunus'un kendi benliğini Allah ile bir gördüğünü ve Yunus kendini ve tüm yaratılanların Allah'ın bir parçası olduğunu anlatır. Maneviyata yönelen Yunus Emre, kendi varlığı dışında içinde bir varlık daha olduğunu fark eder ve "*Bir ben vardır bende, benden içeri"* der. Çünkü ona göre yaratılan her şeyin yansıması Allah'tır ve her şey Allah'ın bir parçasıdır.

13. yüzyılda yaşamış büyük mutasavvıf, "imâ ve işaretlerin üstadı" (Emiroğlu, 2010:186) olan Mevlânâ, şiirlerini Farsça yazmıştır ve onun şiirleri sembollerle ve imgelerle doludur. Bu sembol ve imgeleri de bazı edebî sanatlarla anlamlandırmıştır: mecaz, tezat, teşbih ve paradoks vs. Ayrıca onun şiirlerinde zıt kavramları sıkça görebiliriz. Dini şiirlerde zıtlıkların uyumundan doğan anlam zenginliği Mevlânâ'nın şiirlerinde de varlığını gösterir. Zıtlıkların ve çelişkinin uyumundan doğan paradoksal ifadeleri, Mevlânâ'nın şiirlerinde yorumlayalım:

"İman aşktır, küfür biziz; küfre de bak, imana da!" (Emiroğlu, 2010: 185).

Mevlânâ bu sözünde iman ve küfür sözcükleri ile bir karşıtlık oluşturmuştur. Mutasavvıf olan şair kendisine gönderme yapıp "küfür biziz" der ve dini kimliğiyle bir çelişki oluşturur. Buradaki paradoksal ifadenin arka planındaki anlam, iman ve

küfür arasındaki zıtlıktan doğan uyumdur. İman, "inanç"[15], Allah'ın emirlerine ve yasaklarına gönülden inanmak, onaylamak anlamlarına gelirken küfür ise "Tanrı'nın varlığı ve birliği gibi dinin temellerinden sayılan inançları inkâr etme, sövgü"[16] anlamına gelir. Görüldüğü üzere iki karşıt sözcük bir tümcede yer alıyor ve sufi, kendisini kâfir diye tanımlayarak aslında başka bir şeyden bahsetmektedir. İmanın dil ile değil aksine gönülden yaşanması gerektiğini dile getiren Mevlana, imanın bir aşk olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca "Kâfir küfrün faili ve öznesi iken, Allah ise imanın mef'ûlü ve nesnesi" dir (Karaarslan, 2020: 84). Sufi olan Mevlânâ, pek çok şeyin hakkında bilgisi olan bilge kişidir. Mevlana, insan dilinin elverdiği kadarıyla kendisini ifade etmeye çalışmıştır. Fakat Mevlânâ'nın "küfür biziz" ifadesi incelenip yorumlandığında aslında onun kendi dini kimliğiyle çelişmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Mevlânâ iman ve küfrü bir tümcede kullanarak bir yandan da Kur'ân-ı Kerîm'e göndermede bulunmuştur. İman ve küfür birlikte Kur'ân- Kerîm'deki ayetlerde sıkça yer almaktadır.

"Yücelikler, hep aşağılıktadır" (İzbudak, 1991: 174'ten akt. Emiroğlu, 2010: 192).

Mevlânâ, yücelik ve aşağılık sözcükleri ile oluşturduğu karşıtlıkta sözcüklerin gerçek anlamlarından uzaklaşıp alçak gönüllüğünün önemini kastetmektedir. Ancak Yüce olanın aşağıda olması söz konusu değildir bu yüzden burada bir çelişki vardır. Tümce dilbilgisel açıdan anlamlı, anlambilimsel açıdan anlamsızdır. Fakat anlamlılık, sözü söyleyen kişinin tümceyi nasıl anlamlandırdığında gizlidir. Şiir dilinde, "Wittgenstein'e göre sözcüklerin anlamı yoktur kullanılışı vardır" (Çakmakçı, 2019: 1268). Gerçekte alçak gönüllüğünün öneminin vurgulandığı bu paradoksal ifade, şairin kendi tecrübelerinin ifadesidir. Alçak gönüllü olmak insanı yüceltir. Çünkü alçak gönüllülük güzel ahlakın bir özelliği, kibir ise cehaletin bir özelliğidir. Alçak gönüllü olan kulu Allah yüceltir. Mevlana, alçak gönüllü olanın yüce olduğunu bu paradoksal ifade ile dile getirmek istemiştir. Ayrıca tümceye yapısal olarak baktığımızda paradoksal ifade, oksimoron veya tezatın aksine iki sözcükte değil de tümcede oluşmaktadır.

"*Bir soluk sus, susarken coş, köpür… Seher çağında susarsın sen, susarken söylersin sen"* (Gölpınarlı, 1963: 167'den akt. Emiroğlu, 2010: 188).

[15] https://sozluk.gov.tr/ (18.12.2022).
[16] https://sozluk.gov.tr/ (18.12.2022).

"*Sustum, ağzımı yumdum; ama sözsüz konuşuyorum ben bu gece"* (Gölpınarlı, 1963: 119'dan akt. Emiroğlu, 2010: 47).

"Sus; çünkü sözle, sesle, harfle örülmemiş dilsiz bir sözün de var" (Gölpınarlı, 1963: 119'dan akt. Emiroğlu, 2010: 46).

Mevlânâ'nın sükûtun önemini ve değerini sürekli vurguladığı bu beyitlerde *sus-* ve *söyle-* eylemleri ile bir karşıtlık oluşturulmuştur. Bu bağlamda, "Susan insan nasıl konuşur" sorusu ilk akla gelen sorulardandır. Bu ifadelerde çelişkili bir durum söz konusudur. Çünkü susan insanın konuşamayacağı aşikârdır. Fakat Mevlânâ'nın bu paradoksal ifadelerde vurgulamak istediği nokta, sükût edenin aslında daha çok şey anlattığıdır.

Mevlânâ'ya göre sükût etmenin pek çok nedeni vardır: söze değil anlama bakmak, Allah aşkı ve O'nda yok olmak, aklın emri olduğu için, fitneden sakınmak, ahlaki olarak yükselmek, sırrı korumak ve muhatabın seviyesizliği vs. (Emiroğlu, 2010: 213-291).

Mevlânâ, Allah'a duyduğu aşkın coşkunluğundan dolayı vecd ve istiğrak hâlindeyken söz söyleyeni, herkesin anlamayacağını bilir. Aşığın hâlini anlamayan kişi de aşığı yerecek ve sözü başka yerlere çekecektir. Çünkü aşık bilir ki aşk, tam anlamıyla tarif edilemez, tanımlanamaz bir duygudur; aşığın sırrıdır. Sufi mistik tecrübelerinin sırrını bu yüzden hâlinden anlamayan için deşifre etmek istememektedir. Onu en iyi anlayanın Allah olduğunu bilir. Ayrıca Allah'ın büyüklüğü karşısında da konuşmak yerine bazen susmayı tercih etmekte ve sufi, insan dilinin kendisinin bu hâlini anlatmakta yeterli olmadığının farkındadır. Bu yüzden de bu gibi paradoksal ifadeler kullanır.

"Eğer dünyada bir tek âşık varsa ey Müslüman
O benim işte
Eğer bir mümin, bir kâfir, bir Hıristiyan, bir zâhid varsa
O benim işte
...
Dünyada yetmiş iki mezhep
Gerçekten yoktur, Allah'a yemin ederim ki
Her inanç ve her mezhep benim işte" (Yıldırım, 2008: 228).

Bu sözlerin sahibi Mevlânâ'nın gerçekte mümin olması ile birlikte bu dizelerde hem mümin hem Hıristiyan hem kafir olduğunu söylemesi, kendi dini kimliğiyle çelişiyormuş gibi görünmektedir. Ayrıca kendi dini kimliğiyle

çelişiyormuş gibi kendine göndermede bulunan şairin dünyada yetmiş iki mezhep olduğu hâlde Allah'a yemin edip yetmiş mezhebin olmadığını söylemesi ve her inancın ve mezhebin kendisinin olduğunu söylemesi bu dizelerde paradoksal ifadelerin yoğun bir şekilde kullanıldığını gösterir. Allah ve Allah ile ilgili olan her şeyin insan diliyle ifade edilemeyeceğini bilir ve mistik tecrübenin verdiği yoğun duygu durumundan dolayı şair, bu paradoksal ifadelerle anlatmak istediği şudur: Mevlânâ'nın din anlayışına göre gerçekte her şey bir ve tektir. Varlık, insan, kainat, inanç ve dinlerin özü birdir. Bu anlayışın yansıması olarak da Mevlânâ "mümin de benim, kafir de benim, Hıristiyan da benim" der. Ayrıca bu paradoksal ifadeleri kullanması onun din ayrımı yapmadan bütün insanları sevdiğini ve tüm inançlara saygılı olduğunu gösterir.

Görüldüğü üzere teolojik paradoksların merkezi Allah ve Allah'a duyulan aşktır. İnsan dili, bazen kişinin duygu ve düşüncelerini ifade etmekte yetersiz kalabilir. Bu yetersizlikten dolayı şair, paradoksal ifadelere yönelmektedir. Karşıtlık ve çelişkinin yer aldığı bu ifadeler, şairin bilinçli bir şekilde oluşturduğu ifadeler değildir. Şiirde bilinçli bir şekilde oluşmayan paradoksal ifadeler, okuyucuya/dinleyiciye anlamsız gelebilir. Fakat mecaz, tezat ve oksimoron vs. edebî sanatlar gibi paradoksta da anlam görünenden daha fazla şey ifade etmektedir.

Anlam, her zaman dilin bir sorunu olmuştur. Duygu ve düşüncelerimizi ifade etmek için sözcüklere ve dilbilgisi kurallarına ihtiyacımız vardır. Dilbilgisi ve mantık kurallarına uyulmadığında anlamsızlık sorunu ortaya çıkmaktadır. Wittgenstein'a göre anlamsızlık (unsinnig) dilbilgisi kurallarına uyulmadığında değil, mantık kurallarının ihmaliyle, Tractatus'ta "dilin mantığının anlaşılmamasından" dolayı ortaya çıkar. Chomsky, dilbilgisi kurallarına uyan ama anlambilimsel açıdan uymayan ve anlamsız olan bir tümceyi örnek verir: "Renksiz yeşil fikirler öfkeyle uyuyorlar." Bu tümce görünüşte mantık kurallarına uymadığı için anlamsız diye tabir edilir. Fakat John R. Searle (1979: 77), bu tümcenin anlamsız görünse bile metaforik bir yorumu olabileceğini söyler. Asıl önemli olanın sözü söyleyen kişinin tümcesi literal olarak anlamsız görünse bile nasıl oluşturduğu ve o tümceye nasıl metaforik bir anlam kattığıdır (Yavuz, 2021: 74-76).

Sebk-i Hindî üslubu şairleri, anlamda kapalılığa ve imgeye yönelmişlerdir. Sözcüklerin akla gelen ilk anlamlarının dışında yeni çağrışımlar oluşturması imgelerle elde edilmektedir. Bu imgelerle alışılmışın dışında ve ilk bakışta

okuyucuyu şaşırtan ifadelere yer vermişlerdir. Duygu ve düşüncelerini ifade ederken karşıt sözcükler kullanmışlar ve bu karşıt sözcüklerle bazen çelişki oluşturmuşlardır. Karşıt ve çelişkili sözcüklerin bir arada olması ile oluşturulan paradoksal ifadeler, anlamı etkili kılmak için kullanılan edebî bir araçtır.

"Sebk-i Hindî şairleri, paradoksal imajlara da çok büyük önem vermişlerdir. Aralarında karşıtlık ilişkisi bulunan farklı kavramları aynı tamlamada veya aynı ifadede bir araya getirerek, yeni fakat çelişkili bir kavrama ulaşmak şeklinde yaratılan paradoksal imajlar, kudemâ tarzında da görülmekle birlikte hiçbir zaman bu dönemdeki kadar fazla olmamıştır" (Mum 2006: 130).

"Gamzesi tîğ-ı nigâh ile dü nîm etmiş beni
Berk-ı hüsnü hem hamûş u hem kelîm etmiş beni" (Okçu, 2011'den akt. Güler, 2013: 61).

Şeyh Galip'in gazellerinden birinde geçen bu beyit, Sebk-i Hindî üslubunda yazılmıştır. Sebk-i Hindî'nin en önemli temsilcilerinden olan Şeyh Galip, anlamda kapalılığa ve karşıt sözcüklerin sıkça kullanımına önem vermiştir. Beyitte, *"sevgili göz ucuyla, kılıç gibi kesen hışımlı bir bakışla beni ikiye böldü, sevgilinin güzelliğinin şimşeği beni hem suskun hem konuşan etti*, denilmiştir" (Güler, 2013: 60). Beyitte yer alan *hamûş* ve *kelîm* ile bir karşıtlık oluşturulmuş ve bu iki karşıt sözcükle ortaya bir çelişki çıkmıştır. Sevgilinin güzelliğinden dolayı âşığın hem suskun hem konuşan kişi olması bir çelişkidir. Bir yargı aynı anda hem kendisi hem değili olamaz. Bu yüzden *hem… hem* bağlacı, tümceye bir belirsizlik katmıştır. Fakat belirsizliğin olması bu paradoksal ifadeyi anlamsız yapmaz aksine şair burada başka bir şey anlatmak istemiştir. Âşık, sevgilinin bir bakışı ile çok etkilendiğini ifade ederek ikiye bölündüğünü dile getirmiştir. Sevgilinin güzelliği âşığı hem susan hem konuşan kişi etmiştir.

Şair, bazen az sözle çok şey anlatmak isteyebilir. Bunun için de yükünü hafifletecek mecaz, tezat ve paradoks gibi bazı edebî sanatlara başvurur. Anlam, çoğu zaman imgeler ve sembollerle dolu olduğunda kapalılığa ulaşır. O kapalılık bazen ifadeyi anlamsız gösterebilir. Görüldüğü üzere karşıt ve çelişkinin oluşturduğu paradoksal ifadeler, görünüşte okuyucuyu / dinleyiciyi hayrete düşürse de paradoksal ifadelerde anlam, görünüşten farklı olabilir. Söz ve anlam arasında doğrudan bir ilişki söz konusu değildir. Söz ile sınırlı olan anlatılabilir ama anlam çok boyutlu olduğu için dilin sınırlarını aşar.

2.1.2. Yalancı Paradoksu Bağlamında Şiirde Paradoks

Eski ve yeni şiirde anlamın kapalı ve örtük olması şiir dilinin imgesel ve mecaz yüklü olduğunu gösterir. Özgül, İslamiyet sonrasının şiiri için iki çıkış yolu olduğunu söyler: ya doğrular tercih edilerek dini, tasavvufî, hikemî şiirler söylenir ya da güzel olan seçilir ve yalan olduğu da hissettirilerek 'profane' şiirler söylenir, der. Buradaki yalan gerçek dünyadaki yalan değildir. Şairin bu bağlamda bir yalana başvurmasının sebebi gerçekliğe ulaşmaktır fakat şair yalan söyleyerek gerçekliği geçici olarak temsil eder. Yani yalan söylemek büsbütün bir gerçeklik değildir. Şiirde yalan her ne kadar gerçekliğe açılan bir kapı olsa da gerçeği saklayan bir perde görevindedir. (Çakmakçı, 2019: 1272). Şiirdeki yalan imgelerle karşımıza çıkmaktadır. İmge, şairin hayal gücünün sınırsızlığının ifadesidir. Şair, imgelerle dilin sınırlarını aşar. İmgelerle dolu şiirlerde Yalancı Paradoksu'na benzer paradoksal ifadelerle karşılaşmamız olağandır. Bu bağlamda şairlerin kendi beyitlerinde kendilerini yalanladığı paradoksal ifadeleri bu bağlamda yorumlayalım:

"Servi Necâtî kaddüne benzer didi ise
*Lûtf it sen ana kalma ki şâ'ir yalancıdur" (*Tarlan, 1997: 200).

Necati'nin divanında yer alan bu beyit, şairin kendisini yalanladığı bir paradoksu içermektedir: Yalancı paradoksu. Servi lakaplı Necati, "boyumdan dolayı bu lakap söylendiyse lütfet, sen şairin sözüne kanma, şair yalancıdır." der. Necati, bir şairdir. Öyleyse kendine önce servi lakabını verip boyunun uzun olduğunu söyleyen şair, sonradan şair sözünün yalancı olduğunu söyleyerek kendine göndermede bulunmuştur ve karşıt bir durumdan ortaya çıkan bir çelişki söz konusu olmuştur. Buradaki paradoksun temeli, hem kendisinin hem değilinin bir ifadede yer alması ile oluşan kendine göndermeli durumun çelişki oluşturmasıdır. Şiir, hem gerçek hem yalan içerik taşıyabilir. Yalancı paradoksu bağlamındaki paradokslar, teolojik paradokslardan farklı olarak şairin, bilinçli oluşturduğu paradokslardır.

"Eş'ar ile herzedir serâser
Şâir sözü mutlaka yalandır" (Çakmakçı, 2019: 1275).

Şair, "Baştanbaşa şiir boş sözdür, şairin sözü mutlaka yalandır." der. Burada şairin kendine göndermeli kullanımı, ifadenin hem doğru hem doğru olmadığı çelişkisine yol açmıştır. Paradoksal bir ifadenin çelişki ve belirsizlik içermesi, ifadenin anlamsızlık ifade ettiğini göstermez. Sözü söyleyen kişinin şair olması ve şair sözünün yalan olduğunu söyleyerek kendine göndermede bulunan şairin sözü

eğer yalan ise o zaman şiir boş söz değildir. Fakat şairin sözü eğer doğruysa o zaman da şiir boş söz değildir. Beyitte karşıtlık ve çelişiklik, şairin kendi kendine gönderme yapmasında saklıdır. Karşıtlık ve çelişikliği kendine dâhil eden paradoksal ifade, yukarıdaki beyitte söylenen ile söylenmek istenen arasında bir karşıtlık oluşturmuştur. Şairin kendine göndermeli bir söz ile oluşturduğu karşıtlık ve çelişkinin bir arada olması ve bu durumun kısır bir döngüye neden olması paradoksun varlığını gösterir. Şair, bu paradoksal ifadede Çakmakçı (2019: 1276)'nın da dediği gibi "yalan söyleyerek aklın sınırlarının dışına çıkmamış aksine anlamın kararttığı sözü aklın süzgecinden geçirerek sunmuş ve böylece yalan hem şiiri bir dil oyununa dönüştürmüş hem de gerçeğin / gerçekliğin kavranmasını zorlaştırmıştır".

"Sana gitme demeyeceğim.
Gene de sen bilirsin.
Yalanlar istiyorsan yalanlar söyleyeyim
*İncinirsin" (*Asaf, 2015: 78).

Özdemir Asaf'ın *Lavinia* adlı şiirinden dizeler olan bu ifadeler, Yalancı Paradoksu'nu açıkça görebileceğimiz ifadelerdir. Şiirde yalan söylemek, bizi gerçeğe ulaştırmak için ve şairin şiire güzellik katması için kullanılan yöntemlerden biridir. Şair, sevgilinin gitmemesi için söyleyeceği tüm sözlerin yalan olacağını ama eğer sevgili yine de bu yalanlara rağmen güzel söz söylemesini istiyorsa sevgilinin her iki durumda da üzüleceğini dile getirmek istemiştir. Şair, eğer gitme demezse sevgili üzülecek ama gitme derse de yalan söylemiş olacağı için karşıt ve çelişkili bir durum söz konusu olmuştur. Şair sözünün yalan olduğunun vurgulandığı bu dizeler, Yalancı Paradoksu'nun şiirdeki bir başka örneğidir.

Bir ifadenin dilin sınırlarını zorlaması, imge ile mümkündür ve bu imge bazen yalan ile karşımıza çıkar. Yalancı Paradoksu bağlamında örnek verilen paradoksal ifadelerde yalan, gerçeğin giydirilmiş hâlidir (Çakmakçı, 2019: 1276-1286). Daha önce de dile getirdiğimiz gibi şiirde yalan söylemek, gerçeğe ulaşmak için bir yöntem ve şair, bu yöntemi en iyi şekilde kullanıp şiire güzellik ve gerçeklik katar. Şiir dili, duyguların ifadesi olduğu için dilin sınırlarını aşar ve böylece gerçekliğe ulaşır. Burada ele alınan Yalancı Paradoksu'nun şiirdeki örnekleri, şiirin her zaman göründüğünden daha fazlasını ifade ettiğini dile getirmektedir.

2.1.3. Modern Şiirde Paradoksal İfadeler

Paradoksal ifadeler, sadece dini şiirlerde ve eski şiirde karşımıza çıkmaz aynı zamanda yeni şiirde de karşımıza çıkmaktadır. Yeni şiirde özellikle İkinci Yeni şiirinde karşımıza çıkan paradoksal ifadeler, şairin imge ve sembolleri sık sık kullandığı ifadelerdir. İkinci Yeni şiirinde Garip şirininin aksine anlam kapalı tutulmuştur. Şiirde ironik ve paradoksal ifadeler, yoğun bir şekilde kullanılmış ve söze etkileyici ve derin bir anlam kazandırılmıştır. Bu başlık altında İkinci Yeni şairlerinin şiirlerinde geçen kimi paradoksal ifadeleri inceleyip yorumlayalım:

"Özgürlüğün geldiği gün
O gün ölmek yasak" (Hüküm, 2017: 85).

Cemal Süreya'ya ait olan bu dizeler, şairin yaşadığı dönemi yansıtır. İdeolojik görüşlerini şiire yansıtan Cemal Süreya, bu dizelerde dönemin özgürlük anlayışını yermektedir. Şair, özgürlüğün geldiği gün ölmenin yasak olduğunu söylediği dizelerde özgürlük ve yasak karşıtlığını bir arada kullanarak bir çelişki oluşturmuştur. Karşıtlık ve çelişkinin bir arada olması ile oluşan paradoksal ifadelerde görünüşte anlamsızlık ve belirsizlik ön plandadır. Bu dizelerdeki "özgürlüğün olduğu yerde yasağın olması" ve "yasağın olduğu yerde özgürlükten bahsedilmesi" gibi kafa karıştıran bir çelişkinin ortaya çıkması, ifadenin anlamdan yoksun olduğunu göstermez. Paradoksal ifadelerdeki belirsizlik aksine ifadenin derin anlamlı olduğunu gösterir, ifade önce şaşırtır ve anlamı gizler daha sonra da o gizli anlamı bulabilmek için şairin neyi kastettiğini bulmamızı sağlar. O gizli anlamı bulmak için de hem şiir terminolojisi bilinmeli hem de şairin yaşadığı dönem göz önüne alınmalıdır.

"Bekârlara kız vermiyorlar doğru
Evlilere kız vermedikleri de doğru"

Cemal Süreya bu dizelerde "bekârlık-evlilik zıtlığında da erotik bir özgürlük düşüncesi ile geleneksel yapıyı alaya alarak zıtlığı komiğe bağlar. Dizelerde ironiyi ortaya çıkaran sadece sözcükler arasındaki zıtlık değildir. Örneğin, bekârlara ve evlilere kız verilmemesi durumunu, geleneksel yapının eleştirilmesi amacıyla oluşturulmuş ve ucu boşluğa bırakılmış bir paradoks biçiminde algılamak mümkündür" (Hüküm, 2017: 85).

"Neon lambaları büsbütün karartır gecemizi

Sımsıcak sevgilere muhtacım" (Uyar, 2004: 69).

Turgut Uyar'a ait olan bu dizede şair, içinde bulunduğu dönemdeki şehir hayatının samimiyetsizliğinden ve sıkıcı olmasından yakınmış ve bu yakınmasını paradoksal bir ifade ile dile getirmiştir. Aydınlık ve karanlık sözcüklerini çağrıştıran neon lambaları ve gece sözcükleri arasında bir karşıtlık söz konusudur. Neon lambaları rengarenk ışık saçar ve ortamı aydınlatır. Buradaki karşıtlık çelişki formuna bürünmüştür. Şairin dizede neon ışıklarının geceyi tamamen kararttığını söylemesi mantıksal bir çelişkiye yol açmıştır. "Neon lambalarının geceyi karartması" çelişkiyi yansıtması bakımından paradoksal ifade örneği teşkil etmektedir. Ayrıca paradoksal ifadeye yapısal olarak bakacak olursak oksimorondan farklı olarak tümcede karşımıza çıkmaktadır.

"Tanrı sen ne kadar güzelsin
bir hiç olarak
ormansın belki bilmiyorum
belki ormanda bir ağaçsın şuracıkta
...
ustasın sabahları yapmada
en katı yoklukları koyarak insanın içine
akşamüstüleri biraz gaddarsın
sular ve zamanlar kararırken" (Uyar, 2013: 602).

Turgut Uyar'ın "Hiçsizliğe" şiirinden alınan bu dizeler, paradoksal ifadeler için güzel bir örnektir. Uyar, Tanrı için önce "ne kadar güzelsin bir hiç olarak" deyip sonra Tanrı'ya "ormansın belki de ağaçsın demesi", şairin varlık ve yokluk sözcüklerini çağrıştıran hiç ve orman-ağaç sözcükleri arasında bir karşıtlık oluşturduğunu gösterir. Ayrıca hiç olan yani görünmeyen bir şeyin orman-ağaç olması dizelerde mantıksal çelişkinin var olduğunu gösterir. Şair, dini bunalım yaşadığı bir dönemde yazdığı bu dizelerde aslında "şiirde mutlak otoritenin kabul görmeyeceğine dair somut gönderimler yapar" (Polat, 2017: 524). Görüldüğü üzere mantıki tutarsızlık olarak görülen paradoksal ifadelerde çelişkinin var olması ifadenin anlamlılık ölçütlerine uymadığını göstermez. Şair, insan dilinin anlatamadığı veya aciz kaldığı durumlarda paradoksal ifadelere başvurur ve anlamı derinleştirir.

Paradoksal ifadeler, modern şiirin hemen hemen her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Toplumcu gerçekçi şairlerden Nazım Hikmet'in şu dizesi de diğer dizeler gibi bize göründüğünden daha fazlasını anlatır:

"Sen esirliğim ve hürriyetimsin

Sen çıplak bir yaz gecesi gibi yanan etimsin" (Hikmet, 2015: 914).

Şair, ilk dizede sevgilinin / aşkın önce esirlik olduğunu söylemesi sonra da sevgiliye / aşka hürriyetimsin demesi, karşıt bir durum oluşturmuş ve mantıksal bir çelişkiye neden olmuştur. Sevgili, aşığı hem esir eder hem hür bırakır. Her çelişkili ifadenin bir anlamsızlık ifade etmediğini göstermek için ifadenin yorumlanması gereklidir. Aşkın buram buram koktuğu bu dizelerde yer verdiği paradoksal ifadeyle aşka olan tutkusunu dile getirmiştir. İfade görünüşte çelişkilidir. Fakat doğru yorumlandığında tutarlı bir anlam ortaya çıkar: şair, sevgiliye bağlılığından dolayı aşkın esiri iken aşka düşmesi ile aşkın esirliğinden kurtulup hür olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, felsefeden mantığa, mantıktan dilbilime kadar birçok bilim alanının konusu olan paradoks konusu incelenmiştir.

Birinci bölümde, paradoks kavramının tarihsel arka planı üzerinde durulmuş ve çeşitli tanımlarına yer verilmiştir. Bu kavram, ilk olarak Antik Yunan'da karşımıza çıkmakta ve Antik Yunan'da MÖ IV. yüzyılda yaygın ve kabul görülmüş düşünceye aykırı görüşü ifade etmekteydi. Polemik maksadıyla ortaya atılan paradoks kavramı daha sonra pek çok bilim alanına konu olmuştur. Felsefeden beslenen paradoks, mantık, ekonomi, sosyoloji ve edebiyat gibi birçok bilim alanında karşılaşabileceğimiz bir kavramdır.

Her bilim alanında farklı bir kimliğe bürünen paradoks, özü itibariyle aynıdır. Paradoks, karşıtlık ve çelişkinin bir arada olup kendine göndermeli durum ile birlikte anlamsızlıktan ziyade derin ve zengin bir anlamlılığı ifade ettiği için şairler tarafından edebî bir sanat ve üslup olarak kullanılmıştır. Mecaz, ironi ve oksimoron gibi paradoks da gerçeğe ulaşmak için dilin sınırlarını zorlar ve böylece anlamı kapalı ve örtük yapar. Anlamın kapalı ve örtük olması, ifadenin etkileyici ve güzel olmasını sağlar. Paradoksal imge, sadece şiir dilinin güzel ve etkileyici kılmak için kullanılmaz, aynı zamanda anlamı derinleştirmek ve zenginleştirmek için de kullanılır.

İster Allah aşkı olsun ister beşerî aşk olsun aşk konulu şiirlerde şairler, kimi zaman sevgilinin güzelliğini ve sevgiliye olan bağlılığını ifade etmek için dil oyunlarına başvurur. İnsan dilinin aşkı anlatmakta yetersiz veya sınırlı olduğunu düşünen şairler, ironi, tezat, oksimoron veya paradoks gibi bazı dil oyunlarını tercih eder. Şair, duygu ve düşüncelerini üstü kapalı bir şekilde paradoksal ifadelerde saklar. Örnek verilen tüm dizelere bakacak olursak şairler, insan dilini, kimi zaman kendi duygu ve düşüncelerini tarif etmekte yetersiz bulmuştur. Bu yüzden de şairler, kimi zaman paradoksal ifadeler kullanmıştır.

Bu bölümde ayrıca paradoksun, karşıtlık, antinomi, tezat, oksimoron, ironi, mecaz ve çelişkiden farkları ortaya konulmuştur. Mecaz, birçok edebî sanatı içine alan bir genişliğe sahip olduğu için paradoksu da mecaz anlam başlığı altında incelemek doğru olacaktır. Aynı şekilde paradoks da karşıtlık, antinomi ve çelişkiyi içine alan bir genişliğe sahip olduğu için karşıtlık, antinomi ve çelişkiyi paradoks

başlığı altında incelemek mümkündür. Bunlar dışında bu bölümde yalancı, bilen, sağlamlık gibi pek çok paradoks türüne de yer verilmiştir.

İkinci bölümde, şiir dilinin paradoksal olması ve şiirde paradoksal ifadelere daha çok rastlanıldığı için şiir dilinde paradoksal ifadeler incelenip yorumlanmıştır. Paradoksun şiirdeki yeri ve önemi belirtilmiştir. Şiir dili imgeler, mecazlar ve sembollerle dolu olduğu için paradoksal ifadeleri şiirde daha çok görmekteyiz. Şiir dilinin yer yer paradoksal olması bizi bu çalışmada şiirde paradoksal ifadeleri incelemeye götürmüştür. İlahi olanı anlatmakta insan dilinin yetersizliği ve sınırlılığı şairi paradoksal ifadeler kullanmaya itmiştir. Özellikle dinî şiirlerde, Sebk-i Hindî üslubu etkisinde yazılmış olan şiirlerde, Yalancı Paradoksu bağlamındaki şiirlerde ve modern şiirde paradoksal ifadeler, anlatılmak isteneni anlatmada insan dilinin yetersiz ve sınırlı kalması nedeniyle tercih edilen bir edebî sanat veya biçem olmuştur.

KAYNAKÇA

Akpınar, S. (2010). Can Yücel'in Şiirlerinde İroni. *Turkish Studies,* 5(2), 772-792.

Asaf, Ö. (2015). *Lavinia*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Al-Khalili, J. (2012). *Paradoks-Bilimin En Büyük Dokuz Bilmecesi*. Cem Duran (Çev.). İstanbul: Domingo Yayınları.

Ataç, A. ve Şar, S. (2015). İroni ve Etik Söylem Üzerine. 13-24.

https://www.ayk.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/01/ATA%C3%87Adnan%C5%9EARSevgi%C4%B0RON%C4%B0VEET%C4%B0KS%C3%96YLEM%C3%9CZER%C4%B0NE.pdf.

Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Az, M. A. (2006). *Kudret Sıfatı Bağlamında Taş Paradoksu*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Bağ, R. L. (2022). Türkçede Paradoks. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları*, 4(4), 80-92. DOI: 10.48147/dada.62

Balmumcu, Ö. (2017). *Ekonominin İlkeleri I Ders Notları*. Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, 1-68.

https://akademik.adu.edu.tr/bolum/sokeisletme/ekonomi/webfolders/files/ECO101%20EKONOMININ%20ILKELERI%20I%20DERS%20NOTLARI%20ILK%203%20HAFTA.pdf

Boz, E. (2012). *Risâletü'n-Nushiyye Öğüt Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Bulut, İ. (2017). *İdeoloji Olarak Sinizm: İklim Değişikliği ve Gıddens Paradoksu.* Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Cengiz, E. (2007). Paradokslar ve Karar Verilemezlik. *Ankara Barosu Dergisi*, 65(2), 77-81.

Cengiz, Ö. (2014). *Antinomies and The Problem of Ontology in Hegel's Science of Logic.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Cevizci, A. (2003). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınevi.

Clark, M. (2009). *Paradokslar Kitabı*. Ahmet Fehmi (Çev.). İstanbul: Hil Yayın

Coşkun, M. (2012). *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Cruse, A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (2007). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. ABD: Blackwell,

Çağlayan, A. (2019). *İkinci Yeni Şiirinde Örneklerle Oksimoronun Yapısal ve Anlambilimsel Özellikleri.* Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Giresun.

Çakmakçı, S. (2019). Türk Şiirinde Yalan-Gerçek İlişkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences,* 18(4), 1266-1286.

Çalal, A. (2022). *Öğretim Üyeleri, Öğrencileri ve Mezunlarına göre İlahiyat, İlahiyatçı ve İlahiyat Eğitim*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Eğitimi) Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Çatal, M. (2018). *Yalancı Paradoksu ve Hüsün-Kubuh Meselesine Delil Oluşu: Devvânî'nin "Cezrü'l-Esam" adlı Risâlesi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çiçekdağı, C. (2015). Aristoteles'te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri. *MSKU EğitimFakultesi Dergisi,* 3, 55-63.

Çoban, A. (2004). *Edebiyatta Üslup Üzerine.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çürük, Y. (2020). *Dilbilim Teorik ve Uygulamalı Alanlar*. Erdoğan Boz (Ed.). Ankara: Gazi Kitabevi.

Demir, F. (2017). *Kant'ın Antinomileri ile Gazali'nin Üç Meselesinin Karşılaştırılması.* İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Demirci, K. (2013). *Türkoloji için Dilbilim*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Demirel, Ş. (2009). Xvıı. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Anlam Boyutunda Meydana Gelen Üslup Hareketleri: Klasik Üslup-Sebk-i Hindî -Hikemî Tarz-Mahallileşme. *Turkish Studies,* 2 (4), 246-273.

Devellioğlu, F. (1999). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Doğan, M. N. (2010). *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn*. İstanbul: Yelkenli Yayınları.

Duman, M. A. (2015). Sorites Paradox / Yığın (Küme) Paradoksu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 12, 413-424.

Durhan, G. (2019). Bir Mantık Problemi Olarak Paradoks. *Mantık Araştırmaları Dergisi*. 2, 21-37. ISSN 2687-3125.

Durhan, G. (2021). Akıl İlkelerinin Epistemolojisi. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi,* 2 (4), 837-849.

Durmaz, C. (2014). *Russell Paradoksu Temelinde 20. Yüzyıl Mantıksal Paradoksları*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Durmuş, İ. (2012). *Tezat.* İslâm Ansiklopedisi (41, 58-60). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Ekinci, N. (2016). Metafor ve Mantık. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 159-174.

Emiroğlu, İ. (2010). *Sufi ve Dil (Mevlana Örneği)*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Ersoy, M. A. (2007). *Safahat*. M. Ertuğrul Düzdağ (haz.). İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

Flayih, M. (2009). A Linguistics of Study Oxymoron. *Journal of Kerbala Unıversity* 3, 30-40.

Gölpınarlı, A.(2009). *Yunus Emre*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güler, Z. (2013). Sebk-i Hindî Özelliği Olarak Uyumlu Zıtlıklar Açısından Şeyh Galib Divanı'na Bir Bakış. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* Issn: 1308–9196. 12, 55-66.

Gündoğdu, S. (2017). Hamid'in Makber'inde İfadeyi Bulma, Çelişki ve Olasılık Sorunu. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(3), 43-72.

Güngör, A. (2015). İkirciklem (Oxymoron) Uyumsuzluğun Uyumu. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* 1 (23), 102-121.

Hacınebioğlu, İ. (2006). Bir Düşünce ve Mantık Problemi Olarak Paradoks. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 7, 105-120.-

Hançerlioğlu, O. (1978). *Paradoks Maddesi*. Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar (5, 147) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Haşim, A. (1928). *Piyale*. Yusuf Çotuksöken (Çev.). 2. Baskı. İstanbul: İkdam Matbaası.

Hoşgör, K. (2007). *Arthur Schopenhauer'in Yeter Sebep İlkesi ve Kant Eleştirisi*. Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.

Hüküm, M. (2017). Cemal Süreya Şiirinde İroni. *TÜBAR XLII*, 77-107.

İsi, H. (2016). *Yapı ve Tür Bakımından Oksimoron* (Modern Türk Şiiri Örnekleri Bağlamında Dil İncelemesi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Kader Doğan, M. ve Kaplan Acar K. (2021). İrlanda Patates Kıtlığı'nın Osmanlı Basınına Yansımaları (1845-1852). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Xxxvı / 2, 497-526.

Kadığ, C. (2019). *Menon Paradoksu: Aristoteles ve Farabi'nin Çözümü*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

Kainz, H. P. (2006). Five Metaphysical Paradoxes. *Milwaukee: Marquette University Press*, 9-25.

Kara, B. (2020). "Sosyolojinin Tamamlayıcılık Sorunu ya da Tamamlayıcı Sosyoloji". *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 19-29.

Karaarslan, H. İ. (2020). İman-Küfür İkilemi Örneğinde Kur'ân'da İkili Anlatım ve Bunun Dinî Eğitimdeki Önemi. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 12, 77- 103.

Karabey, R. A. (2019). Çelişkilere Dönüş: Łukasiewicz İtirazı. *Felsefe Arkivi*, 51, 139-151.

Kartal, A. (2007). Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve "Tezat" ve "Telmih" Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 413-428.

Kelen, C. (2007). *An Introduction To Rhetorical Terms, Philosophy Insights*. Tirril: Humanities-Ebooks.

Kılıç, S. (2008). İroni, İstihza, Alaysama. *Cogito*, 57, 143-148.

Külekçi, N. (1999). *Edebî Sanatlar.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Lacey, R. A. (1986). *A Dictionary Of Philosophy*. London: Routledge.

Lyons, John (1977). *Semantics.* Volume I, Cambridge, Cambridge University Press.

Muehleısen, L. V. (1997). *Antonymy And Semantic Range in English*. Northwestern University, Illinois.

Mum, C. (2006). *Sözde ve Anlamda Farklılaşma*. Sebk-i Hindî. H. Aynur, M. Çakır ve H. Koncu (haz.). (s. 109-141).İstanbul: Turkuaz Yayınları.

Nicholson, R. A. (1978). *İslam Sufileri (The Mystic Of Islam).* Mehmet Dağ, Kemal Işık, Ruhi Fığlalı, Abdulkadir Şener, Rami Ayas ve İsmet Kayaoğlu (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Önal, M. (2008). Edebî Dil ve Üslup. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 14 (36), 23-47.

Öner, N. (2009). *Klasik Mantık*. Ankara: Vadi Yayınları.

Özmen, İ. (1998). *Alevî-Bektaşi Nefesleri Antalojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi-Kültür Bakanlığı Yayınları.

Polat, A. (2017). Türk Şiirinin Vasisini Kaybedişi: İkinci Yeni. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 11, 520-529.

Sağlık, G. S. (2007). *Türk Dilinde Yön Gösteren Karşıtlıklar Aşağı: Yukarı Sözcükleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Saraç, M. A. Y.(2001). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Bilimevi.

Sarıkaya, M. (2012). *Tezat Türk Edebiyatı*. İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Shaalan, M. (2000). "*Sufi Uygulamaları ve Bireyleşme Yolu Arasındaki Bazı Paralellikler" Sufi Psikolojisi*. Kemal Sayar (Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

Sorensen, R. (2003). A Brief History Of The Paradox. Oxford University Press Inc., New York, 224.

Soysal, M. O. (1992). *Edebî San'atlar ve Tanınması*. İstanbul: MEB Yayınları.

Şahin, M. (2021). Zenon ve Bergson Felsefesinden Hareketle Film Üzerine Düşünmek. *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 149-173.

Tarlan, A. N. (1981). *Edebiyat Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tarlan, A. N.(1997). *Necati Beg Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Taşkesen T. (2001). *Gödel'in Aksiyomatik Sistemlerin Tam Olmamasına Dair Teoremi ve Paradokslar*. Muğla Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Tatcı, M. (2005). *Yunus Emre Dîvân ve Risâletü'n-Nushiyye. İstanbul*: Sahhaflar Kitap Sarayı.

Terzibaş, P. (2020). *Mutluluk Ekonomisi ve Easterlin Paradoksunun Testi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Tielman, R. A. P. (2018). Hümanist Sosyoloji: Paradigma Olarak Paradoks. Kadir Canatan (Çev.). *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 173 – 183.

Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları.

Toklu, M. O. (2015). *Dilbilime Giriş*. 6. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.

Topdemir, H. G.(2004). Aristoteles'in Doğa - Fizik- Felsefesi. *Felsefe Dünyası*, 39, 3-19.

Turgunbayer, C. ve İsi, H. (2018). Türkiye Türkçesinde Gramatik Oksimoron. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 56-72.

Ural, Ş.(2013). Çok Değerli Mantık. *Felsefe Arkivi*, 0(26), 301-316.

Uyar, T. (2004). *Büyük Saat / Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yky.

Uyar, T. (2013). *Büyük Saat*. 20. Baskı. İstanbul: Yky.

Yağcıoğlu, S. A. (2021). Yunus Emre'nin "Çıktım Erik Dalına Anda Yedim Üzümü" Mısraıyla Bilinen Şiirinin Bilinmeyen Şerhi. *DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı,* 165-201.

Yavuz, H. (2021). 2. Yeni Şiirinde Anlamsızlık Sorunu: Anlamsızlık, Evet Ama Hangi Anlamda. *Kün: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 74-79.

Yeşilyurt, T. (2016). *Söz'ün Anlamı-Teolojik Dilin Paradoksal Görünümü Üzerine Bir Çözümleme*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Yetkiner, Y. Z. (2002). *Kant'ta Antinomi ve Metafizik İlişkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Yıldırım, A. (2008). Mevlânâ'nın Vahdet Anlayışı ve Paradoksal Söylemi. *Erdem*, 50, 223-232.

Elektronik Adresler

Güncel Türkçe Sözlük https://sozluk.gov.tr/ (12.03.2022).

TERİMLER DİZİNİ (Türkçe-İngilizce)

A

anlam:	**meaning**
anlamsızlık:	**unsinnig**

B

biçem:	**wording, genre**
bütünleyici karşıtlıklar:	**coplementary opposites**

Ç

çatışan antonimler:	**overlapping antonyms**
çatışkı:	**antithetical**
çelişki:	**contradiction, contrast**
çıkarım:	**inference**

D

dereceli karşıtlıklar:	**gradable opposites**
derin yapı:	**deep structure**

E

eşit kutuplu antonimler:	**equipollent antonyms**

İ

ilahiyat:	**theology**
ironi:	**irony**

K

karşıtlık: **opposition**

katışık karşıtlıklar: **impure oppositeness**

kutupsal antonimler: **polar antonyms**

M

mecaz: **metaphor**

O

oksimoron: **oxymoron**

P

paradoks: **paradox**

paradoksal ifade: **paradoxical statements**

Ü

biçem: **style**

Y

yalancı paradoksu: **liar paradox**

yön gösteren karşıtlıklar: **directional opposites**

yüzey yapı: **surface structure**

TERİMLER DİZİNİ (İngilizce-Türkçe)

A

antinomy: **antinomi**

antonymy: **antonim**

antithetical: **çatışkı**

C

contrast, contradiction: **çelişki**

coplementary opposites: **bütünleyici karşıtlıklar**

D

inference: **çıkarım**

deep structure: **derin yapı**

directional opposites: **yön gösteren karşıtlıklar**

E

equipollent antonyms: **eşit kutuplu antonimler**

G

gradable opposites: **dereceli karşıtlıklar**

İ

impure oppositeness: **katışık karşıtlıklar**

inference: **çıkarım**

irony: **ironi**

L

liar paradox: **yalancı paradoksu**

M

meaning :	**anlam**
metaphor:	**mecaz**

O

oxymoron:	**oksimoron**
opposition:	**karşıtlık**
overlapping antonyms:	**çatışan antonimler**

P

paradox:	**paradoks**
paradoxical statements:	**paradoksal ifade**
polar antonyms:	**kutupsal antonimler**

S

structure:	**yüzey yapı**
style:	**biçem**

T

theology:	**ilahiyat**

U

unsinnig:	**anlamsızlık**